

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI
2019-DR-247

**ULUSLARARASI GÖÇ HAREKETLERİ İLE DOĞRUDAN
YABANCI YATIRIMLAR ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE
ÖRNEĞİ**

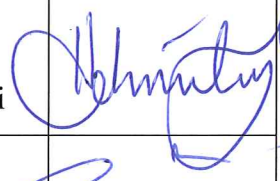
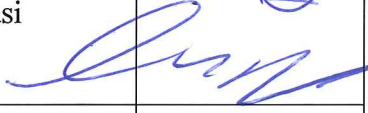

HAZIRLAYAN
Sercan YAVAN

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Hakan HOTUNLUOĞLU

AYDIN-2019

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Maliye Anabilim Dalı Doktora Programı öğrencisi Sercan YAVAN tarafından hazırlanan “Uluslararası Göç Hareketleri ile Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği” başlıklı tez, 28/11/2019 tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

	Ünvanı, Adı Soyadı	Kurumu	İmzası
Başkan	Prof. Dr. Sacit Hadi AKDEDE	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi	
Üye	Prof. Dr. Recep TEKELİ	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi	
Üye	Doç. Dr. Hakan HOTUNLUOĞLU	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi	
Üye	Doç. Dr. Musa GÖK	İzmir Demokrasi Üniversitesi	
Üye	Doç. Dr. Ufuk GENÇEL	İzmir Demokrasi Üniversitesi	

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu Doktora tezi, Enstitü Yönetim Kurulunun
..... tarihsayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ahmet Can BAKKALCI

Enstitü Müdürü

T.C
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

28/11/2019

Sercan YAVAN

ÖZET

**ULUSLARARASI GÖÇ HAREKETLERİ İLE DOĞRUDAN YABANCI
YATIRIMLAR ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

Sercan YAVAN

Doktora Tezi, Maliye Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Hakan HOTUNLUOĞLU

2019, XXIV + 181 sayfa

Sınır ötesi insan göçünün artması, iş dünyasında çalışan yabancı işçi sayısında ve ülkelerin yabancı nüfusunda önemli bir artışa neden olmuştur. Yeni dönemde göç ve doğrudan yabancı yatırım (DYY) akışları arasındaki ilişkiyi inceleyen ve hızla genişleyen bir literatür bulunmaktadır. Hızla genişleyen literatür göçün doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde pozitif etkisi olduğunu göstermektedir. Göçmen ağlarının varlığı, uluslararası sınırlar boyunca bilgi akışını teşvik ederek ve göçmenler ile ev sahibi ülkeler arasında uyum sağlama mekanizması olarak DYY'leri etkilemektedir. Göçmen ağların uluslararası ticaret için önemini gösteren çok sayıda çalışma varken, göçmen ağlarının DYY üzerindeki etkilerinin incelenmesine çok daha az dikkat çekilmiştir. Bu çalışmada, göç-DYY ilişkisi Türkiye açısından değerlendirilerek ayrıntılı olarak analiz edilmiştir. Bu çalışmanın amacı göçmen ağları teorisinin Türkiye'nin iç ve dış DYY'leri üzerine etkisini incelemektir.

Bu çalışmada farklı modeller oluşturularak uluslararası göç ve DYY ilişkisi kapsamlı bir şekilde analiz edilmiştir. Bu kapsamda, Türkiye'deki göçmenler ile yurtdışında yaşayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı göçmenlerin, Türkiye'ye gelen DYY ve Türkiye'den diğer ülkelere giden DYY üzerindeki etkisi ampirik olarak incelenmiştir. Ampirik analiz uygulamasında yer çekimi modellemesiyle çeşitli regresyon denklemleri oluşturulmuştur. Oluşturulan modeller panel veri yöntemiyle tahmin edilmiştir. Modellerden elde edilen sonuçlar, göçmen ağları teorisinin iç ve dış doğru DYY'yi arttırıcı etkisinin Türkiye için geçerli olduğunu göstermiştir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Göçmen ağları teorisi, doğrudan yabancı yatırımlar, panel veri, yerçekimi modeli

ABSTRACT

**THE RELATIONSHIP BETWEEN INTERNATIONAL MIGRATION
MOVEMENTS AND DIRECT FOREIGN INVESTMENTS: THE CASE
OF TURKEY**

Sercan YAVAN

Phd Thesis, at Public Finance

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Hakan HOTUNLUOĞLU

2019, XXIV + 181 pages

The increase in cross-border human migration has led to a significant increase in the number of foreign workers in the business world and the foreign population of countries. There is a rapidly expanding literature in the new period in which the relationship between migration and foreign direct investment (FDI) flows are analyzed. This rapidly expanding literature shows that migration and FDI flows are positively correlated with each other. The existence of migrant networks effect foreign direct investment by promoting the flow of information across international borders and serving as a contract administration mechanism. While there are many studies demonstrating the importance of migrant networks for international trade, not much attention has been drawn to examining the effects of networks on FDI. In this study, migration- inflow and outflow FDI relations were analyzed in detail by evaluating them with regard to Turkey.

The aim of this study is to examine the effects of migrant networks theory on FDI flows to Turkey. In this study, the relationship between international migration and FDI has been analyzed extensively by creating different models. In this context, the effect of migrants in Turkey and migrants which are the citizens of Republic of Turkey and living abroad on inflow FDI to Turkey and outflow FDI from Turkey analyzed empirically. Within the scope of empirical analysis, various regression equations were created by the gravity modeling. Created models were estimated by panel data method. The results obtained from the empirical analysis showed that the theory of migrant networks' increasing effect on inflow and outflow FDI is also valid in Turkey.

KEYWORDS: Theory of migrant networks, foreign direct invesment, panel data, gravity model

ÖNSÖZ

Tez çalışmamın başlama sürecinden bitirme sürecine kadar beni her daim cesaretlendirip, hiçbir desteğini esirgemeyen, yoğunluklarına rağmen zaman ayırıp daha iyi bir çalışma olması için önerilerde bulunan değerli hocam Doç. Dr. Hakan HOTUNLUOĞLU'na teşekkürü bir borç bilirim.

Bilgileri ve yol gösterici kişilikleriyle akademik hayatım boyunca bana rehberlik eden tez izleme komitesi üyeleri Prof. Dr. Sacit Hadi AKDEDE ve Prof. Dr. Recep TEKELİ hocalarıma çok teşekkür ederim.

Diğer taraftan uzun bir süreç olan doktora tez yazımı sırasında değerlendirmeleri ve destekleri için sevgili meslektaşım Araş. Gör. Bilal Alper TORUN'a teşekkür ederim.

Hayatım boyunca her zaman yanımda olduklarını hissettiren ve bugünlere gelmemde çok emekleri olan annem Nural YAVAN'a, babam Satılmış YAVAN'a ve kardeşim İpek YAVAN'a sonsuz teşekkürler ediyorum.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
BİLİMSEL ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI.....	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	ix
ÖNSÖZ.....	xi
ŞEKİLLER DİZİNİ	xvii
TABLolar DİZİNİ.....	xix
GRAFİKLER DİZİNİ.....	xxi
KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ	xxiii
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM	5
1. ULUSLARARASI GÖÇ TARİHİ VE TEORİLERİ.....	5
1.1. Göç Kavramı.....	5
1.1.1. Göçü Teşvik Eden Faktörler.....	7
1.2. Uluslararası Göç Tarihi.....	11
1.3. Uluslararası Göç Politikaları ve Bu Politikaların Geleceği	20
1.4. Uluslararası Göç Teorileri.....	24
1.4.1. Neoklasik İktisat ve İtme-Çekme Teorisi.....	26
1.4.2. Tarihsel Yapısalcı Teori ve Asimetrik Büyüme.....	27
1.4.3. Geçiş Göç Teorisi.....	28
1.4.3.1. Hareketlilik geçiş teorisi (demografik geçiş teorisi).....	29
1.4.3.2. Göç kamburluğu teorisi	31
1.4.4. Ulusaşırı Göç Teori	31
1.4.5. Göç Sistemleri Teorisi: Göç Sistemi ve Göçmen Ağları	32
1.4.6. Revize Edilmiş Tiebout Teorisi: Uluslararası Göç ve Ayakla Oylama.....	33
1.5. Uluslararası Göçün Kamu Maliyesi Üzerine Etkisi.....	36

1.6. Türkiye'nin Uluslararası Göç Durumu	42
1.6.1. Türkiye'ye Yapılan Göçler.....	42
1.6.2. Türkiye'den Yapılan Göçler.....	47
2. BÖLÜM	51
2. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM TARİHİ VE TEORİLERİ.....	51
2.1. Yabancı Yatırım Kavramı	51
2.2. DYY Kavramı ve Özellikleri	53
2.2.1. Doğrudan Yabancı Yatırım – Portföy Yatırım Farkı	56
2.2.2. Dünya'da Doğrudan Yabancı Yatırımın Tarihsel Gelişimi	58
2.2.3. DYY'nin Dünyadaki Coğrafi Yoğunluğu	63
2.2.4. Dünyadaki Güncel Doğrudan Yabancı Yatırım Trendi	71
2.3. Uluslararası Ticaretin Politik Ekonomisinin Kökenleri ve DYY	78
2.4. Doğrudan Yabancı Yatırım Teorileri: Doğrudan Yabancı Yatırımın Belirleyicileri..	83
2.4.1. Tam Rekabet Koşullarındaki Kuramları	84
2.4.1.1. Getiri oranlarındaki farklılık teorisi.....	85
2.4.1.2. Portföy çeşitlendirme teorisi.....	85
2.4.1.3. Pazar büyüklüğü teorisi	86
2.4.2. Eksik Rekabet Koşullarındaki Kuramları.....	86
2.4.2.1. Endüstriyel organizasyon teorisi.....	87
2.4.2.2. Konum teorisi	88
2.4.2.3. İçselleştirme teorisi	89
2.4.2.4. Oligopolistik teorisi	90
2.4.2.5. Derleme teorisi (eklektik teorisi).....	91
2.4.2.6. Ürün yaşam döngüsü teorisi	93
2.5. Türkiye'de DYY'nin Tarihsel Gelişimi.....	94
2.5.1. Türkiye'nin DYY Tarihi	94
2.5.2. 2000'den Günümüze Türkiye'deki DYY Trendi	108

3. BÖLÜM	116
3. GÖÇ, TİCARET VE DYY İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ	116
3.1. Göç-Ticaret İlişkisi: Literatür Taraması	116
3.2. Göç-DYY İlişkisi: Literatür Taraması	118
3.3. Uluslararası Göç ve Doğrudan Yabancı Yatırım İlişkisi: Türkiye Örneği	123
3.3.1. Çalışmanın Yöntemi ve Model Kurma	124
3.3.2. En Küçük Kareler Tahmincisi	131
3.3.3. Panel Veri Analizi	132
3.3.4. Veri Seti	135
3.3.5. Panel Veri Modellerinin Tahminci Seçimi	139
3.3.5.1. F testi uygulanması	141
3.3.5.2. Hausman testi uygulanması	142
3.3.6. Panel Veri Modellerinde Temel Varsayımların Testleri	143
3.3.6.1. Değişen varyans (heteroskedasite) sınaması	144
3.3.6.2. Otokorelasyon sınaması	146
3.3.6.3. İçsellik sınaması	150
3.3.7. Regresyon Sonuçları	152
4. TARTIŞMA VE SONUÇ	157
5. KAYNAKLAR	163
ÖZGEÇMİŞ	181

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.1. Göçü Etkileyen İtme ve Çekme Kuvvetleri.....	9
Şekil 1.2. Göçe Uyarlanmış Maslow'ün İhtiyaçlar Hiyerarşisi Pramidi	10
Şekil 3.1. Kurulan Modeller İlişkin Döngü	139
Şekil 3.2. Genel ve Diğer Birimlerin Varyans Kovaryans Matris Görünümü.....	143

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1.1. Göçün Motivasyonları	7
Tablo 1.2. Avrupa'dan ve Japonya'dan Yapılan Toplam Kıtalararası Göç, 1846-1924, Milyon	13
Tablo 1.3. Uluslararası Göçe En Yüksek Düzeyde Ev Sahipliği Yapan Ülkeler 1960-1995, Milyon	17
Tablo 1.4. Uluslararası Dış (Veren) Göç Oranları En Yüksek Olan Ülkeler, 1960-1995, Milyon	17
Tablo 1.5. Dünyadaki Uluslararası Göçmen Sayıları, 1970-2015	18
Tablo 1.6. 2016* Yılı Türkiye'deki Mülteci ve Sığınmacıların Ülkelere Göre Dağılımı	45
Tablo 1.7. Türkiye'de Yaşayan Yabancı Nüfusun Karşılaştırılması, 2000-2015.....	46
Tablo 1.8. Birinci Kuşak Türk Göçmen Stoklarının Ülkesel ve Bölgesel Dağılımı, 2014 ...	49
Tablo 2.1. IMF ve OECD'ye Göre DYY Sınıflandırılması.....	55
Tablo 2.2. Alıcı Ülke/ Bölgeye Göre Birikmiş Doğrudan Yabancı Yatırımın Tahmini Stoku.....	63
Tablo 2.3. ÇUŞ'ların Ülkelere Göre İmalat Sektörünün Yüzdesel Dağılımı, 1946-1961 Kümülatif.....	66
Tablo 2.4. Dünyadaki DYY Eğilimleri (%), 1913-2004	68
Tablo 2.5. İç Yatırım Stoku, Ana Alıcılar	69
Tablo 2.6. Bölgelere Göre Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri, 1980-2005, (Milyon Dolar).....	70
Tablo 2.7. Doğrudan Yabancı Yatırım Getiri Dönüş Oranları (%), 2012-2017.....	74
Tablo 2.8. Türkiye'de Yabancı Yatırımların Sektörlere Göre Dağılımı, 1965	101
Tablo 2.9. Türkiye'ye Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırım Sektörel Dağılımı (%), 1980-2000	104
Tablo 2.10. Mart 2000'e Kadar Türkiye'ye Yapılan DYY, Kümülatif (Milyon Dolar)	105
Tablo 2.11. Türkiye'deki DYY'lerin Alt Sektörler Bazında Dağılımı, 1980-Mart 2000....	106
Tablo 2.12. 2000 Yılı'nın İlk Yarısında Türkiye'ye Yapılan DYY Projeleri	107
Tablo 2.13. Türkiye'deki Kuruluş Türlerine Göre Yabancı Şirket Sayıları, 1954-2017.....	109
Tablo 2.14. En Büyük Beş Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı Girişi, 2006-2008.....	111

Tablo 2.15. Türkiye'ye Giriş Yapan Doğrudan Yabancı Yatırımlar Bileşenleri, 2010-2017, (Milyon Dolar).....	112
Tablo 2.16. Türkiye'ye Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırım Sermaye Girişlerinin Ülkesel Dağılımı, 2013-2017, (Milyon Dolar)	113
Tablo 2.17. Türkiye'ye Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımcı Firma Sayılarının Ülkesel Dağılımı, 1954-2012.....	114
Tablo 2.18. Türkiye'ye Doğrudan Yabancı Sermaye Girişlerinin Sektörlere Göre Dağılımı, 2013-2017, (Milyon Dolar)	115
Tablo 3.1. Ampirik Analizler Göç ve DYY İlişkisini İnceleyen Çalışmalara ilişkin Literatür Özeti.....	121
Tablo 3.2. Model 1'e Ait Değişkenler	127
Tablo 3.3. Model 2'ye Ait Değişkenler	128
Tablo 3.4. Model 3'e Ait Değişkenler	130
Tablo 3.5. Model 4'e Ait Değişkenler	131
Tablo 3.6. Regresyonlarda Kullanılan Ülkeler	136
Tablo 3.7. F Testi Tahmin Sonuçları	142
Tablo 3.8. Hausman Test Sonuçları.....	143
Tablo 3.9. Levene, Brown ve Forsythe'nin Test Sonuçları	146
Tablo 3.10. Durbin-Watson ve Baltagi-Wu Testleri	150
Tablo 3.11. Durbin-Wu-Hausman Testi Sonuçları	152
Tablo 3.12. Modeller kullanılan Yöntem ve Özeti	153
Tablo 3.13. Türkiye'ye Yapılan Uluslararası Göçlerin Türkiye'nin İç ve Dışa Yönelik DYY'sine Etkisi	154
Tablo 3.14. Türkiye'den Yapılan Uluslararası Göçlerin Türkiye'nin İç ve Dışa Yönelik DYY'sine Etkisi	155

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 1.1. OECD Ülkelerindeki Ticaret ve Göç Trendi	19
Grafik 2.1. Dünya GSYİH, Ticaret ve DYY Karşılaştırması,1970-2000.....	61
Grafik 2.2. Dünyada İçer Doğru Doğrudan Yabancı Yatırım Gelişimi, 1970–2015, (Milyon Dolar).....	66
Grafik 2.3. Dünyada Dışer Doğru Doğrudan Yabancı Yatırım Gelişimi, 1970–2015, (Milyon Dolar).....	67
Grafik 2.4. Ekonomik Bölgelere Göre İçer Doğru DYY Trendi, 2013-2018 (Milyon Dolar).....	73
Grafik 2.5. Bölgesel İçer Doğru DYY Girişleri, 2016–2017, (Milyar Dolar).....	75
Grafik 2.6. İçer Doğru DYY Akımlarında En Büyük 10 Ülke, 2016 -2017, (Milyar dolar)..	76
Grafik 2.7. Ekonomik Bölgelere Göre Dışer Doğru DYY Trendi, 2013-2018, (Milyon Dolar).....	77
Grafik 2.8. Bölgesel Dışer Doğru DYY Çıkışları, 2016–2017, (Milyar Dolar).....	77
Grafik 2.9. Dışer Doğru DYY Akımlarında En Büyük 10 Ülke, 2016-2017 (Milyar dolar) .	78
Grafik 2.10. Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırım, 1980-1999, (Milyon Dolar)	103
Grafik 2.11. Türkiye'deki Yabancı Sermaye Şirketlerinin Birikimli Sayısı, 1980-2000.....	104
Grafik 2.12. Türkiye'nin İçer ve Dışer Doğru DYY'si, 2000-2017, (Milyon Dolar).....	110

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
ÇUŞ	: Çok Uluslu Şirketler
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırım
DW	: Durbin-Watson
ECA	: Avrupa ve Orta Asya Bölgesi
EKK	: En Küçük Kareler
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IBRD	: Uluslararası Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası
IMF	: Dünya Bankası
ITO	: Uluslararası Ticaret Örgütü
LBI	: Yerel En İyi Değişmez
MERCOSUR	: Güney Amerika Ortak Pazarı
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
UNCTAD	: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
WB	: Dünya Bankası

GİRİŞ

Göç insanlık tarihini, yeryüzünde yaşayan canlıları ve onların yeryüzüne dağılımlarını değiştiren ve etkileyen en etkin kavramdır. Gerçekten de insanlar bir yerden başka bir yere göç ederlerken yiyeceklerini ve araç olarak kullandıkları hayvanlarını, tohumlarını vs. beraberlerinde götürerek bunların da başka bölgelere yayılmasını sağlamışlardır. Her şeyin ötesinde göç farklı fizyolojik yapıları, dinleri, dilleri, gelenekleri, görenekleri farklı olan insanları birbirleriyle kaynaştırarak değişik toplum ve örgütlenme yapılarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Dünya tarihi hatta insanlık tarihi boyunca göçler daima insan yaşamında var olmuştur. Hatta birçok ülke ve toplum oluşumunda göç önemli bir yer edinmiştir. Geçmişten günümüze uzanan zaman dilimi içerisinde dünya coğrafyasında çok sayıda göç hareketi olmuştur. Bu noktada önemli bir detay olarak karşımıza bir insan veya toplum yaşadıkları yeri neden terk eder? sorusu çıkmaktadır. İnsanların, alışmış oldukları yeri şartlar zorlaşmadığı sürece bırakıp gittikleri görülmemiştir. Başta doğal afetler olmak üzere, ekonomik, sosyal, politik, dış baskılar gibi çeşitli nedenlerle meydana gelen göçler, birçok yıkıma neden olmakla birlikte yeni medeniyetlerin doğmasına da zemin hazırlamıştır. Bu bilgiler çerçevesinde göç “insanların, doğdukları yerden başka yerlere geçici veya sürekli olarak yer değiştirme hareketi olarak tanımlanır. Göç , “dini, iktisadi, siyasi, sosyal ve diğer sebeplerle insan topluluklarının bir yerden başka yere hareket etmesi” olarak da tanımlanabilir (Memiş ve Bülbül, 2014: 5).

İnsan hareketliliği bir yaşam gerçeğidir. İnsanlar, zorluklar ve felaketlere karşı korunma arzusu ve daha iyi bir hayatın ulaşmak için hayalleri tarafından harekete geçirilerek her zaman göç etmişlerdir. Bununla birlikte son yıllarda göçle ilgili dikkat çeken nokta, bilgi akışı ve ulaşım araçlarının gelişimiyle, hemen hemen tüm dünyadaki ülkelere dokunan büyük ölçekli ve karmaşık hareketliliğin göçmenler, aileleri ve toplulukları için sunduğu sayısız gelişimsel fırsat ve zorlukları beraberinde getirmesidir. Göçün ekonomik büyüme kalkınma için de önemini artırması, hükümetler ve dünya ekonomik sistemi tarafından göçlerin etkisinin kabul edilmesini sağlamıştır (Omelaniuk, 2013: 9). Göç, hane halkının refahı, ev halkının refahını ve hatta tüm ekonomiyi çeşitli şekillerde etkileyen önemli bir karardır. Göçün ev sahibi ülkelerinin büyüme ve kalkınmasında olumlu katkıları bulunmaktadır. Göçmenlerin menşei ülkelere gönderdikleri işçi dövizleriyle bu ülkelerde daha fazla sağlık bakımı ve eğitime de yatırım yapılması sağlanmaktadır. Yine de, göçün tüm etkileri olumlu olmayabilir. Göçmenlerin kötü niyetli işverenler tarafından sömürülmesi, aileden ayrılmanın göçmenler

üzerinde yarattığı stres ve büyük ölçekli göç, bir ulusun kimliği ve egemenliği için ciddi zorluklar doğurabilir.

Göç, tarih boyunca sosyal, ekonomik, politik, teknolojik vb. birçok konuyu etkilemiştir. Göçün hem gönderen¹ hem de alıcı ülkeler üzerindeki ekonomik etkileri, bu çalışmada daha da ayrıntılı olarak araştırılmıştır. Göçün ekonomik etkileri ülkelere göre farklılık gösterebilmektedir. Menşei ülkeler kısa vadede hem kazanım hem de kayıp yaşayabilir, ancak uzun vadede kazanç elde ederler. Göç alan² ülkeler için geçici işçi programları, beceri eksikliklerinin giderilmesine yardımcı olur, ancak yerel ücretleri azaltabilir ve kamu refahı yüküne katkıda bulunabilir. Göçün hem menşei hem de ev sahibi ülkeler için ekonomik etkileri, özellikle göçmen işçilerin beceri seviyelerine göre hareket edenlere bağlı olarak değişebilir. Menşei ülkeler için, göçün kısa vadeli ekonomik faydası işçi dövizlerinde bulunur. Para transferleri, göçmenlerin yurtdışında kazandıkları ve esas olarak geride kalan ailelerini desteklemek için kendi ülkelerine geri gönderdikleri fonlardan oluşmaktadır. Göçün en temel ekonomik etkisi ödemeler bilançosu içerisindeki döviz girdileri olsa da, makro düzeyde göçün özellikle ticaret ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY) üzerinde de etkilere sahiptir. Literatürde özellikle göçün ticaret üzerindeki etkileri çok geniş ölçüde araştırılmıştır. Ancak göçün DYY üzerine etkileri yeni yeni araştırılan ilgi çekici bir konu haline gelmiştir. Türkiye'ye yönelik olarak yapılan söz konusu bu çalışma bu eksikliği gidermeye yönelik olarak literatüre katkı sunmayı hedeflemektedir.

Göç-DYY arasındaki ilişkinin araştırılması dikkat çekici bir konu olmasına rağmen genellikle araştırmalar ABD ve AB kapsamındaki gelişmiş ülkeler üzerine yapılmıştır. Bu konuda gelişmekte olan ülkeler üzerine yapılacak bir çalışmada veri temini açısından diğer gelişmiş ülkelerin veri teminine göre daha zordur. Bu yüzden bu konuyla ilgili gelişmekte olan ülke üzerine yapılan bir çalışmayla göç-DYY literatürüne katkı yapmak çalışmanın temel motivasyonudur. Türkiye'nin gelişmekte olan bir ülke kapsamında değerlendirildiği bu çalışmada Türkiye'nin karşılıklı uluslararası göç hareketlerinin Türkiye'nin içe ve dışa doğru DYY'leri üzerindeki etkisi araştırılmıştır.

Çalışmada panel veri tahmin modelleri kullanılmıştır. Birden fazla model olduğundan ve kullanılan veri setleri değiştiğinden her bir modele ilişkin testler uygulanmıştır. En küçük

¹ Çalışmada sadelik ve tutarlılık açısından göç gönderen ülke yerine “menşei ülke” kavramı kullanılmıştır.

² Göç alan ülkeler yerine de “ev sahibi ülke” kavramı kullanılmıştır.

kareler tahmincisiyle modeller tahmin edilmiştir. Çalışmada kullanılan yöntemler literatürle kullanılan yöntemlerle uyumluluk göstermektedir. Panel veri yöntemi çerçevesinde iki farklı zaman aralıkları çalışmada yer almaktadır. Birinci zaman aralığı 2012-2016 dönemine ait veriler Türkiye’de bulunan yabancı göçmenlerin Türkiye’nin iç ve dış DYY’si üzerindeki etkileri için kullanılmıştır. İkinci zaman aralığı 2005-2014 dönemine ait veriler yurtdışındaki Türk göçmenlerin Türkiye’nin iç ve dış DYY’leri üzerindeki etkisinin analizi için kullanılmıştır. Literatürde uluslararası göç ve doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar genellikle gelişmiş ülkeler üzerine yapılmış çalışmalardır. Bu çalışmanın amaçlarından birisi de uluslararası göç ve doğrudan yabancı yatırım ilişkisinin Türkiye’de de olup olmadığını araştırmaktır. Aynı zamanda çalışma yalnızca bu ilişkiyi test etmeyi amaçlamamaktadır. Söz konusu göç-DYY ilişkisinin varlığı aynı zamanda ekonomik büyüme ve kalkınma için gerekli olan kaynağın hükümetler tarafından ülkeye çekilmesi için uygulanabilecek etkin göç politikalarının önemine dikkat çekmektedir. Çalışma üç bölüm şeklinde hazırlanmıştır. İlk iki bölüm teorik bilgilerden, üçüncü bölüm ise çalışmanın ampirik kısmından oluşmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümde çalışmanın iki temel kavramından biri olan uluslararası göç üzerinde durulmuştur. Uluslararası göç, dünya çapında politik tartışma konusu olan sürekli bir süreçtir. Göç, ekonomik veya diğer nedenlerle kendi vatanlarını gönüllü olarak terk edenlerin veya evlerini terk etmek zorunda kalanların (mülteciler, yerlerinden edilmiş kişiler vb.) hareketi olarak tanımlanmaktadır. Bu bölümde göçün bölgesel, kıtasal ve küresel anlamda tarihsel gelişimi hakkında ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Uluslararası göç çok disiplinli bir kavramdır ve ekonomi, sosyoloji, coğrafya, kültür, hukuk, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, demografi ve psikoloji gibi birçok disiplini kapsamaktadır. Bu bölüm, uluslararası göçün teorik bakış açılarına odaklanmıştır. Uluslararası göç kavramı hakkında genel bilgi sağlanmış, ardından uluslararası göçün tarihsel gelişimi ve göç teorileri hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca bu bölümde yer alan göç teorileri, kamu ekonomisine uygun olarak sınıflandırılarak ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Esasında uluslararası göç teorileri olarak adlandırılan konular, göçün nedenleri hakkında bilimsel çerçeve çizmektedir. Uluslararası göç teorileri konusunda ayrıntılı bilgilerin ardından Türkiye’nin uluslararası göç tarihi hakkında bilgiler verilmektedir. Daha sonra Türkiye’nin geçmişte günümüze göç politikaları hakkında bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde ise araştırma konusunun ana kavramlarından olan DYY hakkında teorik bilgilere yer verilmiştir. DYY, bir işletmenin başka bir ülkedeki işletmede faaliyet gösterdiği küresel bir işlem perspektifidir. DYY’de, yatırım yabancı şirketin mülkiyetinin kontrolü şeklinde olmalıdır. DYY, şirketin oy haklarının %10 veya daha fazlasının mülkiyetinin ve kontrolünün yabancı şirkette olması olarak tanımlanabilir (Krishna, 2011: 11). DYY, ülkelerin piyasa ekonomisi bağlamında ekonomik gelişiminin belirleyicisi olarak görülen ekonomik kavramlardan biridir. Araştırmaların büyük bir kısmı, DYY'nin ekonomik büyüme ve teknolojik gelişimin kilit belirleyicisi olarak incelenmesine dayanmaktadır. DYY’nin dünyadaki yerini açıklamak için DYY'nin ülke ekonomisine çekilmesini teşvik eden/kısıtlayan faktörlerin incelenmesini gerekmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde DYY teorileri, başka bir deyişle DYY’nin belirleyicileri açıklanmıştır. DYY'nin belirleyicilerinin belirlenmesinde DYY’nin ekonomik olgularla belirgin bir şekilde bağlantısı nedeniyle ekonomik faktörlerin incelenmesi gereklidir. Bu gereklilik DYY’yi etkileyen ekonomik faktörler dışında başka faktörlerin de olduğu gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır. Çünkü DYY teorilerinde de bahsedildiği üzere ekonomik belirleyiciler dışında da DYY kararını belirleyen başka faktörler de bulunmaktadır. Ekonomik faktörler dışında; politik faktörler, yasal altyapı, kurumsal yapı, insan faktörü, yasal entegrasyon, girişimci konular, kültürel faktörler de DYY kararının alınmasında etkili olmaktadır. Bu bölümde Türkiye’deki DYY gelişimi ve Türkiye’nin dünyadaki DYY konumu hakkında bilgilere yer verilmiştir.

Çalışma kapsamında birinci ve ikinci bölümde uluslararası göç ve DYY hakkında verilen teorik bilgiler üçüncü bölümde ampirik testi yapılacak olan araştırma konusunun teorik altyapısını oluşturmaktadır. Bu bölümde göçmen ağlarının DYY üzerindeki pozitif etkisinin Türkiye içinde geçerli olup olmadığı araştırılmaktadır. Bunun için göç-DYY ilişkisinin temellerini atan göç-ticaret literatürüne de yer verilmiş, sonrasında göç-DYY literatürüne değinilmiştir. Çalışmada kullanılacak yöntem belirlenmiş ve ardından panel veri analizine ilişkin temel varsayımlardan bahsedilmiştir. Çalışmada araştırılmak üzere dört farklı model oluşturulmuştur. Modellerin kurulmasının ardından, modellerde yer alan değişkenlere ilişkin tanımlamalara yer verilmiştir. Tahmin edilen sonuçlar için yapılan sınamalar da bu bölümde yer almıştır. Daha sonra elde edilen sonuçlar teorik bilgilerle birlikte yorumlanmıştır. Tartışma ve sonuç kısmında ise ampirik sonuçlarda elde edilen bilgilerin genel değerlendirmeleri yapılarak göçmen ağları ve göç politikalarına ilişkin önerilerde bulunulmuştur.

1. BÖLÜM

1. ULUSLARARASI GÖÇ TARİHİ VE TEORİLERİ

Çalışmada yer alan iki ana kavramdan biri olan uluslararası göçün teorik analizi, çalışmanın birinci bölümünü oluşturmaktadır. Bu bölümde göç kavramına ve Dünya'nın göç tarihi hakkında bilgilere yer verilmiştir. Bununla birlikte insanları göçe iten ve çeken faktörler ile tarihsel gelişim içerisinde göç teorilerine yer verilmiştir. Ayrıca uluslararası göç tarihi ve geçmişten günümüze dünyada yaşanan göç akımlarına ilişkin sayısal bilgilere değinilmiştir. Bu bölümün son kısmında Türkiye'nin uluslararası göç tarihi ve mevcut durumu hakkında bilgiler de bulunmaktadır.

1.1. Göç Kavramı

İnsanlık tarihiyle birlikte gelişmiş olan göç, insanın doğa ve yaşam şartlarıyla mücadelesinin önemli bir kesitini oluşturmaktadır. İnsanlar tarih boyunca olumsuz doğa koşullarından kurtulmak, daha güvenli alanlarda yaşamak, daha iyi insan ilişkileri kurmak, daha iyi toplumsal ortamlar oluşturmak, yaşamlarını daha uygun maddi koşullarda sürdürmek adına bir yerden başka bir yere sürekli hareket halinde olmuşlardır. Daha iyiye ulaşmak adına artarak süregelen göç olgusu, insanlık tarihinin her kesitinde önemini korumaya devam etmiştir. Göçler bir yanıyla insan ve toplumsal yaşama önemli oranda bir devinim, başka bir ifadeyle dinamizm kazandırmıştır. Dinamizm ise bilindiği üzere değişimin ve gelişimin temel öğelerindedir. Göç olgusu da insani ve toplumsal gelişimin hız kazanmasında, kültürlerin ve uygarlıkların etkileşiminde önemli bir etken olmuştur. Kıtalararası, bölgelerarası, ülkelerarası, kavimler arası vb. çeşitli düzeydeki göçlerle toplumsal ve kültürel değişim ve dönüşümler çok daha hızlı bir dinamizm içerisinde gerçekleşmiştir. İnsanlık tarihinin önemli bir kesiti göçlerden kaynaklanan çatışma ve uzlaşmaların, kargaşa ve kaynaşmaların, ayrılma ve birleşmelerin oluşturduğu yadsınamaz bir gerçek olarak önümüzde durmaktadır (Güngör, 2006: 229).

Göç olgusu toplumların ekonomik, politik ve sosyo-kültürleri ile doğrudan ilişkisi olan bir olgudur. Bu olgunun boyutlarının birden fazla olması nedeniyle antropologlardan sosyologlara, planlamacılardan idarecilere, tarihçilerden coğrafyacılar ve hatta ekonomistlere kadar göç çalışmaları pek çok bilim insanının ilgi alanına girmektedir. Göç toplumun birçok alanını etkilediği gibi coğrafi olarak da geniş kitleleri etkilemektedir. Coğrafi

açından göçler, göç veren bölgeleri olduğu kadar göç alan bölgeleri de doğrudan etkilemektedir. Göçmen nüfus göç ettiği ülkenin ekonomik, politik, toplumsal, kültürel yapısından pek çok unsuruna göçün hacimsel boyutuna bağlı olarak kısa sürede etki etmektedir (Memiş ve Bülbül, 2014: 67-91). Uluslararası göçü, daha iyi bir yaşam kalitesi arayışındaki kişi veya kişilerin başka bir yere göçmeye karar vermeleri, doğdukları yerle köklerini koparmaları ve yeni bir ülkede hızlıca asimile olmaları gibi basit bir bireysel eylem olarak düşünmek oldukça zordur. Göç ve yerleşme, göçmenin geriye kalan hayatını kuşatabilecek ve sonraki kuşakları da etkileyen çok daha uzun bir süreçtir. Göç toplumsal değişimin neden olduğu ortaklaşa yapılan bir eylemdir. Hem menşei hem de ev sahibi ülkedeki toplumlar göçten karşılıklı etkilenirler. Göç, etnik olarak farklılaşmış bir toplumun oluşumunu amaçlamasa da emek piyasasının gerektirmiş olduğu politikalar, toplumsal ilişkiler, kamu politikaları, ulusal kimlik ve uluslararası ilişkilere yönelik sonuçlarla beraber çoğunlukla etnik azınlıkların oluşmasına neden olmaktadır (Castles ve Miller, 2008: 29).

Göç geçici veya uzun süreli, gönüllü veya zorunlu olabilir. Belirli aşamalarla veya döngülerde tek yönlü veya çift yönlü olabilmektedir. Bununla birlikte, genel olarak göç, belirli bir asgari süre için politik veya idari birimin sınırını geçmek olarak tanımlanabilir. Daha açık bir ifadeyle, uluslararası göç, bir ülkeyi diğerinden ayıran sınırlardan geçerken, ulusal göç, aynı ülke içindeki bir idari bölgeden (bir il, ilçe veya belediye) diğerine geçiş anlamına gelir. Fiziksel hareket göç olgusundan daha geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Örneğin, göçmenlerin yanı sıra turistler, iş adamları, silahlı kuvvetler vb. için de hareketlilik kavramı kullanılabilir (Lüthi, 2010: 2). Ancak, göç çalışmaları biraz önce örnekleri verilen hareketleri kapsamamaktadır. Göç, bölgeler veya ülkeler arasındaki insanların hareketidir. İnsanlar zorunlu veya gönüllü olarak yaşadıkları yerlerden başka bir yerleşim yerine veya başka bir ülkeye gitmektedir. Bu tür nüfus akımları hangilerinin göç kapsamında olduğunun, Birleşmiş Milletler (BM) kriterlerine göre, bir yıl ve üzerinde bir süreyi kapsamaması, önemli veya uzun bir uzaklık kat etmesi, siyasal sınırları aşması gibi şartları taşıması gerekmektedir. Ancak aynı şehir içinde de olsa, Doğu-Batı Berlin, Kuzey-Güney Lefkoşa veya Doğu-Batı Kudüs gibi siyasal bir sınır aşıyorsa, kayda değer bir yer değişikliği olmuş ve göç olayı gerçekleştirilmiştir. Birey ve toplumların yapmış oldukları coğrafi hareketlerinin göç olarak sayılması için, bu hareketlerin yerleşmek üzere yapılıyor olması gerekmektedir. Tatil, ziyaret, tedavi ve seyahat gibi yapılan nüfus hareketlilikleri göç kapsamında değerlendirilmez. Göç kapsamında yer değiştirmelerin kısa mesafeler arasında değil, kişi veya toplumların içinde yaşadıkları fiziki ve sosyal çevrelerini değiştirecek şekilde gerçekleştirilmesi şarttır

(Adıgüzel, 2013: 17-18). Göç kavramına “bireylerin belirli bir zaman süreci içerisinde mekânsal yer değiştirmesi” şeklinde verilmiş tanım göçün sınıflandırılmasına yönelik önemli ipuçlarına sahiptir. Sosyal bilimlerde her bilim dalı kendi perspektifine göre göçün türlerini tanımladığından literatürde pek çok göç sınıflandırması yapılmaktadır (Özyakışır, 2013: 7). Bu sınıflandırmaların bazıları iç/dış göç, zorunlu/gönüllü göç, kırsal/kentsel göç, kadın/erkek göçü, beyin göçü, teknolojik göç, kontrollü göç ve düzenli/düzensiz göçtür.

1.1.1. Göçü Teşvik Eden Faktörler

İnsanları göçe teşvik eden faktörler, sosyal, etnik ve politik kombinasyonlarının itme ve çekme faktörlerinin birleşimi olarak tanımlanabilir. En basit ekonomik göç modelleri, göç akımlarının piyasalar arasındaki gerçek ücret farklılıklarından veya ülkelerdeki işgücü piyasasındaki sıkışıklığın homojen olmamasından kaynaklandığını göstermektedir (Mansoor ve Quillin, 2006: 77).

Tablo 1.1. Göçün Motivasyonları

Faktörler	İtme	Çekme
Ekonomik ve Demografik	• Yoksulluk • İşsizlik • Düşük ücretler • Yüksek doğurganlık • Temel sağlık ve eğitim problemleri	• Daha yüksek ücret beklentileri • Gelişmiş yaşam standardı potansiyeli • Kişisel veya mesleki gelişim
Politik	• Çatışma, güvensizlik, şiddet • Kötü yönetim	• Emniyet ve güvenlik • Siyasi özgürlük
Sosyal ve Kültürel	• Yozlaşma • İnsan hakları ihlalleri • Etnisiteye dayalı ayrımcılık, cinsiyet, din ve benzerleri	• Ailenin yeniden toplanması • Etnik (diaspora göçü) vatana dönüş • Özgürlük

Kaynak: Mansoor ve Quillin (2006: 78)

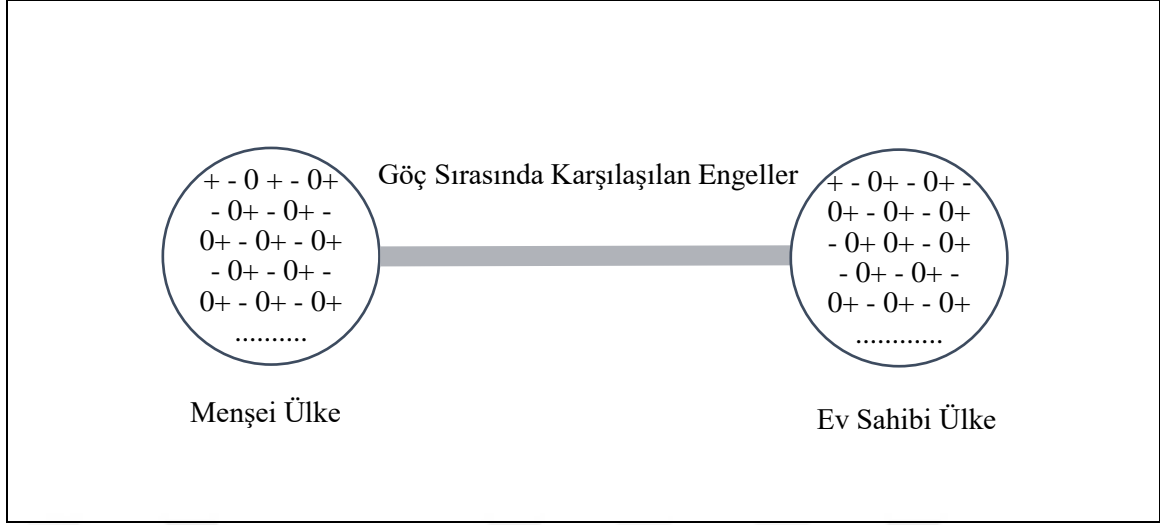
Ülke içinde veya uluslararası boyutta göçü etkileyen temel faktörler itme ve çekme faktörleri olarak ikiye ayrılabilir. İtme faktörü göçün kaynak noktası, çekme faktörü ise göçün hedef noktası olan coğrafi kesim ile ilişkilidir. İtme faktörleri insanların yaşadıkları coğrafyada koşulların katlanılamayacak boyutlara gelmesidir. Tablo 1.1’de belirtildiği üzere itme kuvvetleri yoksulluk, işsizlik düşük ücretler, yüksek doğurganlık, temel sağlık ve eğitim problemleri, çatışma, güvensizlik, şiddet, kötü yönetim, bozulma, insan hakları ihlalleri, etnisiteye dayalı ayrımcılık (cinsiyet, din ve benzerleri) gibi nedenler olabilir. Çekme

faktörleri ise, daha yüksek ücret beklentileri, gelişmiş yaşam standardı potansiyeli, kişisel veya mesleki gelişim, emniyet ve güvenlik, siyasi özgürlük, ailenin yeniden toplanması, etnik (diaspora göçü) vatana dönüş, özgürlük olarak açıklanabilir.

Küresel göç eğiliminin ve ülkelere göre farklılık gösteren göçün içeriğinin ve yapısının daha iyi anlaşılabilmesi, dünyada göçü tetikleyen ikili yapının varlığının bilinmesine bağlıdır. Göç süreçleri gözlemlendiğinde, göç yönünün güneyden kuzeye, doğudan batıya, çevreden merkeze, sömürülen ülkeden sömüren ülkeye, fakirden zengine, küçükten büyüğe, kırdan kente gibi çeşitli şekilleri olan bir akım biçiminde olduğu görülmektedir. Dünyada var olan ikili yapı, yani göçün başladığı ve bittiği nokta arasındaki maddi ve manevi farklılıklar göç olgusunu besleyen ve sürekli hale gelmesini sağlayan temel nedendir. Dünyanın kuzey/güney ülkeleri ve doğu/batı ülkeleri arasında nüfus, gelir, refah, güvenlik ve insan hakları gibi birçok açıdan büyük dengesizlikler bulunmaktadır. Bu dengesizlikler, doğudan batıya, güneyden kuzeye sürekli bir nüfus hareketini bir başka ifadeyle göçü beraberinde getirmektedir. (Adıgüzel, 2013: 21). Göç kararına etkileyen temel faktörleri dört başlık altında toplanabilir.

1. Menşei ülke ile ilgili faktörler,
2. Ev sahibi ülkeye ilgili faktörler,
3. Göç sırasında karşılaşılan engeller,
4. Kişisel faktörlerdir.

Göç kararını etkileyen faktörler Şekil 1.1'de gösterilmiştir. Her alanda, insanları alan içinde tutacak veya insanları kendine çeken sayısız faktör ve onları kovma eğiliminde olan diğer faktörler bulunmaktadır. Bunlar şemada + ve - işaretleri ile gösterilmiştir. İnsanların kayıtsız olduğu durumlar ise “0” olarak gösterilmiştir. Bu faktörlerin bazıları insanlar üzerinde aynı etkiye sahipken bazıları ise farklı etkilere neden olmaktadır. Olumlu etkiler “+” olarak, olumsuz etkiler ise “-” olarak temsil edilmektedir. Örneğin, iyi bir okul sistemi ebeveynler için iyi bir faktör “+” işaretlidir. Evi olup yüksek emlak vergileri nedeniyle çocuk sahibi olmayan biri için bu durum kötü bir faktör “-” işaretlidir. Vergilendirilebilir özelliği olmayan evlenmemiş bir erkeğin bu durumlara kayıtsız kalması durumu “0” olarak temsil edilmektedir. Hem menşei hem ev sahibi ülkelerdeki “+” ve “-”ler seti, her göçmen ya da potansiyel göçmen için farklı şekilde tanımlanmıştır.

Kaynak: Lee (1966: 50).

Şekil 1.1. Göçü Etkileyen İtme ve Çekme Kuvvetleri

Aslında, kişi özelinde göçü yasaklayan faktörleri hiçbir zaman tam olarak belirlenemediği için, genel olarak yalnızca özel öneme sahip görünen faktörler ortaya konmaktadır. Ev sahibi ülkede yaşayan bireyler uzun süredir burada yaşadıklarından burayla ilgili herhangi bir kaygı içerisinde değillerdir. Ancak menşei ülkeden ev sahibi ülkeye göç edecekler için bu geçerli değildir. Ne kadar da ev sahibi ülkeyle ilgili bilgiler alsalar da bu ancak orada yaşadıklarında tam olarak tecrübe edeceklerdir. Bu nedenle hedefte gidilecek yer göçmenler için her zaman bir gizem içerisinde. Dolayısıyla göç etme kararı hiçbir zaman rasyonel değildir ve bazı insanlar için rasyonel bileşen mantıksızlıktan çok daha azdır. Ayrıca göç kararının alınması göçün gerçekleşmesi için yeterli değildir. Göçü engelleyen göç politikaları olabilir ya da Berlin duvarı gibi fiziksel engellere de maruz kalınabilir (Lee, 1966: 49-50). Şekil 1.1’de yer alan menşei ülke ve ev sahibi ülke alanları insanların yaşam döngüleri olarak kabul edebilir. Yaşam döngüsündeki pozitif faktörler göçü sınırlama konusunda çok önemlidir. Aynı şekilde yaşam döngüsü içerisinde negatif faktörlerin arttığı noktada insanlar göç etmeye karar vereceklerdir.

Bir kişi göç etmeye karar verdiğinde, bu kararın sonuçlarını da düşünmelidir. Başka bir ülkeye hareket, kişinin hayatında güvenliği ve düzeni bozacaktır. Yine de, ev sahibi ülkede birisini tanıyan ya da o çevreyi iyi tanıyan insanlar için göç kararı daha kolay olabilir. Bu karar, kişinin sahip olduğu eğitime, dil becerilerine, bilgiye erişilebilirliğe vb. durumlara da

bağlı olabilir. Gidilecek yerdeki etnik kümelenmenin (göçmen ağları) varlığı, göçün neden olduğu toplumsal kaybı önemli ölçüde azaltabilir (Reichlová, 2005: 9).

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 1.2. Göçe Uyarlanmış Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Piramidi

Göçe neden olan motivasyonlar Maslow (1954) ihtiyaçlar hiyerarşisi teorisine benzetilebilir. Kişi ya da kişilerin karşılaşılabileceği ilk durum, fizyolojik ihtiyaçlarının tatmin olmadığı zamandır. O zaman kişinin tek arzusu, ek besin kaynakları elde etmektir. Kişi açlığını veya susuzluğunu azalttığı takdirde başka bir yere taşınacaktır. Bununla beraber yeni göç edilecek yerde net gelir daha yüksekse gelir düzeyi düşük insanlar göç edeceklerdir. Gıda eksikliği durumunda, insanlar gelecekteki kazançlarla ilgilenmezler ve muhtemelen hareketin bugünkü değerini dikkate almazlar. Ancak, hareket maliyeti, mevcut kaynaklardan daha yüksek olması durumunda, kişilerin göç etmesini engelleyebilir. İkincisi, bireyde yeterli yiyecek var ama hayatının tehlikede, kaotik, öngörülemez olduğu güvenli olmayan ve tehdit edici bir çevrede yaşıyorsa, bu olumsuzlukların olmadığı bir yere göç edecektir. Bununla birlikte, yeni güvenli ortam fizyolojik ihtiyaçların tatminini garantilemek için yeterli kaynak sağlamazsa bu hareket yapılmayacaktır.

Güvenlik ihtiyaçları, insanları kendi topraklarına bağlayan önemli bir faktördür. Kişi kendi ülkesinde, insanların çoğunu tanımakta, sosyal statüleri bulunmakta, anadillerini kullanarak diğer insanlarla iletişim kurabilmekte, kültür ve geleneklerini bilmektedir. Ancak, gidilecek hedef ülkede bilinmeyen ve bazen de düşmanca bir ortam olması durumunda, güvenlik ve istikrar şartları bozulmakta ve bu durum göçten faydalanmayı azaltmaktadır. Üçüncüsü, hem güvenlik hem de fizyolojik ihtiyaçlar yerine getirilir, ancak aile, arkadaş,

meslektaş veya sosyal çevre yoksunluğu kişiye olumsuz motivasyon sağlar. Bazı aile fertlerinin iş veya güvenlik arayışında olan yeni hedefe taşındığı ve ailelerini geride bıraktığı durumlarda bile sosyal ihtiyaçlar özellikle göçü teşvik edebilir. Ailelerin yeniden birleşmesi göçün temel bir uyararı olarak bilinir. Diğer yandan, kendi ülkelerinde kalmaya meyilli olan aile, arkadaş, komşu, çalışma arkadaşlarına yabancı ülkeye gelme konusunda kuvvetli bir motivasyon sağlar. İnsanları göç etmeye motive eden dördüncü faktör, saygınlık, itibar veya şeref özlemleridir. Bu adımı daha iyi bir sosyal statü ya da şöhret kazanımı izlerse insanlar hareket edecektir. Ancak hareket etmek, sosyal ağda da zorlukla başarılı olmuş konum kaybıyla sonuçlanabilir. Maslow'un teorisine göre hareketin son amacı, kendi kendini gerçekleştirme arzusudur. Bu basamağın en üst noktasında psikolojik ihtiyaçlar olan güvenlik, güvenirlilik, sevgi, ait olma ve kendine güvenin toplamını açıklamaktadır.

1.2. Uluslararası Göç Tarihi

Göç tarihinin insanlık tarihi kadar eski olduğu ve tarihin her çağında dönemseller ya da kalıcı insan hareketliliğine sahne olduğu bilinen bir gerçektir. Önemli bir sosyolojik olgu olan göçler, insanların topluluk halinde yaşamaya başlamalarından sonra, değişik adlar ve görünüm altında oluşmuştur. Tarihsel süreçte göçler genel olarak; savaş, şiddet, açlık, iklim koşulları, siyasi, dini nedenler, eğitim, sanayileşme, ekonomik gereksinim vb. nedenlerden kaynaklanmıştır (Akan ve Arslan, 2008: 6).

Uluslararası göçün modern olmayan tarihi, toplumların temel gerekçelerle yapmış olduğu nüfus hareketlerini içermektedir. Bu nüfus hareketleri demografik büyümeye, iklim değişikliğine, üretim ve ticaretin gelişimine paralel olarak daima insanlık tarihinin bir parçası haline gelmiştir. Savaşlar, fetihler, ulusların biçimlenmesi, devletlerin ve imparatorlukların oluşumu zorunlu veya gönüllü göçleri de beraberinde getirmiştir. Fethedilen bölgelerin köleleştirilmesi ve sürgün edilmesi erken dönem emek göçünün modern olmayan genel biçimidir. Ortaçağın sona ermesinden bu yana kadar, Avrupalı devletlerin gelişmesi ve dünyanın geri kalanını sömürgeleştirilmesi uluslararası göçlere hız kazandırmıştır. (Castles ve Miller, 2008: 69). Modern olmayan göç tarihi ile ilgili belirli bir sınıflandırma yapılabilmesi mümkün değildir. İnsanlık tarihi ile birlikte gelişen ve belirli sınıflandırma yapmaya müsait olmayan zaman aralıkları modern olmayan göç tarihi olarak adlandırılmaktadır. Belirli zaman aralıklarını kapsayan ve sınıflandırmanın yapılabildiği nüfus hareketleri modern göç tarihi olarak adlandırılmaktadır.

Uluslararası göçün modern tarihi dört döneme ayrılabilir. Bu dönemlerin birincisi ticari dönemdir. Bu dönemde yaklaşık 1500-1900 yılları arasında dünya göçüne Avrupa'dan gelen akımlar hakim olmuştur ve bu göçler ticari kapitalizm altındaki ekonomik büyüme ve sömürgeleştirmeden kaynaklanmıştır. 300 yıl boyunca Avrupalılar Amerika, Afrika, Asya ve Avustralya'nın büyük bölümüne yaşamak için gelmişlerdir. Sömürü göçmenlerin sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte, göçmen sayısı Avrupa'nın egemenliğini dünyanın büyük bir bölümüne yaymak için yeterli olmuştur. Bu dönemde göçmenler genel olarak dört sınıfa ayrılmıştır: Bunlar, nispeten çok sayıda tarımsal yerleşimci, az sayıda idareci ve esnaf, Avrupa'nın büyüyen merkantilist ekonomileri için gerekli hammaddeyi sağlayan ekim alanlarını kuran girişimciler ve yurtdışına ceza kolonilerine gönderilen hükümlülerdir. Üretimde yer alan Avrupalıların sayısı az olsa da, bu alanda Amerika'nın demografik geçmişi üzerinde önemli etkilere sahiptir. Endüstri öncesi teknolojiler göz önüne alındığında, tarlalarda çalışacak büyük miktarda ucuz işgücüne ihtiyaç duyulmuştur. Ucuz işgücünün bir kısmı Doğu Asya'dan gelen işçilerle karşılanmıştır. Bununla birlikte tarım sektör emeğinin en önemli kaynağı Afrikalı göçmenler olmuştur. Üç yüzyıl boyunca, 10 milyondan daha fazla Afrikalı göçmen Amerika'ya ithal edilmiştir ve Avrupalılarla birlikte uygulanan kötü politikalar neticesinde Yeni Dünya'nın ırk ve etnik bileşimi kökten değişmiştir (Massey, 2003: 1). İlk göç döneminin etkileri, Batı Yarımküredeki birçok ülkenin nüfus kompozisyonlarında görülebilir. Örneğin, 19. yüzyılın ikinci döneminde, ABD nüfusunun yaklaşık %15'i yabancısıdır ve bu göçmenlerin ezici çoğunluğu Avrupa'dan gelmiştir. Rus ve Doğu Avrupalı Yahudiler, Çekler, Slovaklar, Polonyalılar, Almanlar, İrlandalı ve İtalyan göçmenler özellikle çok sayıda gelmişlerdir. ABD'nin Avrupa kökenli vatandaşlarının çoğu bu dönemin birer ürünüdür (Suny Levin Institute, T.Y.: 4).

Modern göç tarihinin kronolojik olarak ikinci sırasında yer alan sanayi dönemi 19. yüzyılın başlarında başlamıştır. Avrupa'daki sanayinin gelişmesinden ve kapitalizmin yeni Dünya düzeninden eski kolonilere yayılmasından kaynaklı olarak göç hareketleri ortaya çıkmıştır (Massey, 2003: 1). Bununla birlikte, sanayileşme sürecinin başlangıcından itibaren özgür olmayan emek de zorunluluktan da olsa bu süreçte önemli bir rol üstlenmiştir. Tüm Avrupa'da, kamu düzenini tehdit eden yerinden edilmiş çiftçileri, sanatkarları ve dilencileri kontrol etmek adına acımasız yoksulluk yasaları yürürlüğe konmuştur. İslahevleri ve yoksul evleri genellikle geleceğin fabrika sistemlerinin disiplin yöntemlerinin uygulandığı ve bu yolla test edildiği sanayi üretiminin ilk örneğini teşkil etmiştir. İngiltere'de, yerel otoritenin bakımı altında olan yetim çocukları "sosyal yardım çırakları", ucuz vasıfsız emek olarak

fabrikalara kiralanmışlardır. Bu, isyan veya çalışmayı reddetme durumunda katı cezalandırmayı içeren zorunlu bir çalıştırma biçimidir (Castles ve Miller, 2008: 77). Sanayi ekonomisinin gelişmesiyle birlikte düşük ücretli emekçi adlandırılan “proletarya” sınıfı ortaya çıkmıştır. Bu şekilde proleterleşmek istemeyenler uluslararası göç dalgasına katılmışlardır. Dolayısıyla gelişen Avrupa sanayisi ve düşük emek ücreti, Avrupa’dan göçü hızlandırmıştır.

Tablo 1.2. Avrupa’dan ve Japonya’dan Yapılan Toplam Kıtalararası Göç, 1846-1924, Milyon

Bölge ve Ülke	Göçmen Sayısı	Tüm Göçmenler İçerisindeki %’si	1900’de Ülke Nüfusunun %’si
Avrupa			
<i>Avusturya-Macaristan</i>	4,878	10.0	10.4
<i>Belçika</i>	172	0.3	2.6
<i>İngiliz Adaları</i>	16,974	34.9	40.9
<i>Danimarka</i>	349	0.7	14.2
<i>Finlandiya</i>	342	0.7	12.9
<i>Fransa</i>	497	1.0	1.3
<i>Almanya</i>	4,533	9.3	8.0
<i>İtalya</i>	9,474	19.5	29.2
<i>Hollanda</i>	201	0.4	3.9
<i>Norveç</i>	804	1.7	35.9
<i>Portekiz</i>	1,633	3.4	30.1
<i>Rusya-Polonya</i>	2,551	5.3	2.0
<i>İspanya</i>	4,314	8.9	23.2
<i>İsveç</i>	1,145	2.4	22.3
<i>İsviçre</i>	307	0.6	13.3
Toplam Avrupa	48,174	99.2	12.3
<i>Japonya</i>	405	0.8	0.9
Toplam	48,579	100.0	11.1

Kaynak: Massey (2003: 36).

Avrupa ekonomi tarihindeki göçün önemini gösteren Tablo 1.2’de Avrupa’dan ve Japonya’dan göç edenlerin sayısını göstermektedir. Sanayileşmenin ilk dönemlerinde yaklaşık 48 milyon göçmen Avrupa kıtasından ayrılmıştır. Bu rakam o dönemde Avrupa’nın toplam nüfusunun yaklaşık %12’sini temsil etmektedir. Söz konusu rakamlar Avrupa’daki sanayileşme döneminde büyük ölçekteki göçün yaygın olduğu ve bu durumun ekonomik büyüme ya da kalkınmanın eksikliğinden kaynaklanmadığını göstermektedir. Nitekim ekonomik açıdan sanayileşme döneminde ilk gelişen ve en gelişmiş olan İngiltere, en çok göç veren ülke konumunda olmuştur. Bununla birlikte diğer ülkeler de göç verme deneyimini bir dereceye kadar yaşamışlardır. Gösterilen 15 ülkenin 10’unda göç, 20. yüzyılın başındaki nüfusun %10’unu ve 6 ülkede ise %20’yi aşmıştır. Bu ölçek göz önüne alındığında, göç, 19.

yüzyılın başında ve 20. yüzyılın başında Avrupa'nın sosyal, ekonomik ve demografik dönüşümünde önemli bir rol oynamıştır.

Göç tarihinin üçüncü evresi olan 1800-1929 dönemi, Avrupa, Amerika, Asya ve Pasifik arasında büyük sermaye akımı, hammadde ve mal akışı ile karakterize edilen ekonomik küreselleşmenin ilk dönemini temsil etmektedir. Bu genişleyen küresel ekonomiyle bağlantılı olarak, sanayileştikçe artan Avrupa uluslarını aşan ve küresel ticaret rejimine dahil edilen yapısal dönüşümlere dayanan geniş ölçekli insan hareketleri gerçekleşmiştir. Küreselleşmenin ilk döneminde Avrupalı göçmenler, hızlı sanayileşme ve gelişme döneminde sancılı geçiren eski Avrupa kolonilerine gitmişlerdir. Avrupa'dan toplam göçmen çıkışını yaklaşık %60'nı ABD alırken, %25'i ise Arjantin, Avustralya, Kanada ve Yeni Zelanda'ya dağılmıştır (Massey, 2003: 2-3). 19. yüzyılda Avrupa'ya olan göç gelişirken, çok sayıda Çinli ve Japon göçmen de, ABD ve Hawaii'nin batı kıyısına yerleşmiştir (Rischin, 1972: 83). Ancak, Asya'dan ABD'ye olan göç akımları, 20. yüzyılın başında Çin, Japon ve nihayet tüm Asyalı göçmenleri hedef alan bir dizi kısıtlayıcı politika ile hızlı bir şekilde durdurulmuştur. (Daniels, 1999: 23). 20. Yüzyılın başlarında hükümetler göç akışını sınırlamaya başlamışlardır. Yükselen milliyetçilik bu eğilimi güçlendirmiştir. 1882'de ABD'nin, Çinli işçileri kısıtlayıcı yeni düzenlemeler uygulamaya başlamıştır. Ancak bu tür uygulamalar I. Dünya Savaşı'na kadar istisna olmaya devam etmiştir ve sonraki yıllarda göçmenlerin kontrolü merkezi hale gelmiş ve açık sınırlar dönemi sona ermiştir (Global Perspectives ve Solutions, 2018: 21). 1850 ile 1914 arası dönem, Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da kitlesel göçler dönemidir. Sanayileşme, hem göç verme hem de göç alma dönemi olarak adlandırılmıştır. 1914 sonrası artan yabancı düşmanlığı ve ekonomik durgunluk, göçlerde kayda değer bir azalmaya neden olmuştur. Önceki dönemde yaşanan geniş ölçekli göçler tekrar edilemeyecek bir süreç olarak görülmüştür. Ancak, İkinci Dünya Savaşı sonrasında hızlı ve sürekli ekonomik büyüme yaşanmıştır. Bundan sonraki yıllarda yeni göç çağı tüm dünyayı sarmıştır (Castles ve Miller, 2008: 91).

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi göç hareketlerinde dalgalanmalara neden olmuştur. Bu dalgalanmalar Avrupa'daki göç hareketlerinin ani şekilde durmasına ve 40 yıllık sınırlı bir göç dönemine girilmesine neden olmuştur. 1920'ler, hem Avrupa'da hem de Amerika'da otarşik³ ekonomik milliyetçiliğin yükselişi ile temsil edilmiştir. Uluslararası mal,

³ Otarşi, ekonomik yapının dış yardım almadan ya da uluslararası ticaret yapmadan hayatta kalabildiği ya da faaliyetlerini sürdürebildiği durumlarda geçerlidir.

sermaye ve emek hareketlerini azaltmak için şovenist kısıtlamalar sırasıyla ticaret, yatırım ve göç üzerinde etkili olmuştur. 1920'ler boyunca hırpalanmış dünya ekonomisine rağmen göçün kısmen canlanması uzun sürmemiş 1929'da her şey yerle bir olmuştur. Büyük Bunalım'ın başlamasıyla uluslararası hareketlerin tamamı neredeyse durmuş ve 1930'larda az miktarda göç hareketi gerçekleşmiştir. 1940'lı yıllarda uluslararası göç İkinci Dünya Savaşı tarafından kontrol edilmiştir. Savaş sırasında yaşanan göçte büyük oranda yerinden edilmiş insanlar yer almıştır. Bu nüfus hareketi kesinlikle ekonomik büyümeye ve gelişmeye bağlı olmamıştır (Cohen ve Press, 1995: 148-152). 1920'li yıllarda, Amerikan kongresi Kuzeybatı Avrupa dışındaki her yerden ABD'ye göçü ciddi şekilde sınırlandıran bir dizi kanunu yasalaştırmıştır. ABD'deki "yerli" gruplar, Güney ve Doğu Avrupalıların asimilasyona direnç göstermelerinden dolayı kamu düzenini ve Amerikan değerlerini tehdit ettiklerini iddia etmişlerdir (Borjas, 1989: 470). 1900-1930 yılları arasında ABD'ye yıllık ortalama 621 bin göçmen girmesine karşın bu rakam 1930'larda sadece 53 bin olarak gerçekleşmiştir. 1940'larda ise bu rakam daha da aşağılara düşmüştür (Massey, 2003: 3).

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arası dönemleri de kapsayan 1918'den 1945'e kadar olan bu periyod, uluslararası emek göçünün azaldığı dönemlerden biridir. Söz konusu bu durum, ekonomik durgunluktan ve krizden, kısmi olarak da çoğu ülkede göçmenlere karşı artan düşmanlıktan kaynaklanmıştır. 1945 yılının sonuna kadar göç oranlarında kayda değer bir artış görülmemiştir. 1920'li yıllarda Avustralya'ya gelen Güney Avrupalılar şüpheyle karşılanmıştır. Göçmen getiren gemilerin kıyıya yanaşmaları engellenmiştir. 1930'lu yıllarda İspanyol ve İtalyan asıllı göçmenleri hedef alan isyanlar meydana gelmiştir. Queensland eyaletinde, yabancıların toprak satın almalarını yasaklayan ve belirli endüstrilerde çalışmalarına kısıtlamalar getiren özel yasalar çıkartılmıştır (Castles ve Miller, 2008: 86). 1930'larda Avustralya'ya yapılan göç oranlarının, 1891 yılındaki göç oranlarına aynı düzeye gelmiş olması göç hareketlerindeki azalmayı göstermektedir (Wheelwright ve Buckley, 1975: 91-92).

II. Dünya Savaşı, savaş ve toplama kamplarında 50 milyondan fazla insanın ölümüne ve 30 milyondan fazla insanın yer değiştirmesine neden olmuştur. Avrupa ekonomisi 1950'lerde toparlanmaya başladığında ciddi şekilde işgücü kıtlığı yaşanmıştır. Bu durum göçmenler ile yerlerinden edilmiş kişilerin ev sahibi ülkeye yerleşmeye yönelik taleplerini arttırmıştır. Bu savaş sonrası işgücü kıtlığına cevaben, İngiltere Karayipler'den asker taşıyıcı olarak hizmet veren yolcu gemileriyle göçmen getirmiştir. Örneğin, Empire Windrush gemisi

1948'de Jamaika, Trinidad, Tobago ve diğer adalardan işçilerle İngiltere'ye geri dönmüştür (Global Perspectives ve Solutions, 2018: 21).

Sanayi sonrası dönem göçün dördüncü evresi olarak adlandırılmaktadır. 1960'ların ortalarında ortaya çıkmış ve geçmişle keskin bir farklılık oluşturmuştur. Göç, daha önceleri Avrupa'dan göç edenleri temsil ederken bu temsilin ötesine giderek geniş kapsamlı bir küreselleşme hareketi ortaya çıkmıştır. Çünkü göçmenlerin küresel arzı, Avrupa'dan gelişmekte olan ülkelere kaydığından hem menşei hem de ev sahibi ülkelerin sayısı ve çeşitliliğinde artış yaşanmıştır (Castles vd., 2014: 18-19). Sanayi çağında göç, yoğun yerleşmiş, hızla sanayileşmekte olan ülkelere yine sanayileşmiş fakat seyrek yerleşimin sözü konusu olduğu ülkelere doğru olmuştur. Sanayi sonrası dönemde göç, sanayileşmenin erken safhalarının yaşandığı yoğun yerleşim yerlerinden yine yoğun fakat post-endüstriyel ülkelere kaymıştır. 1960'larda başlayan farklı göçmen yapısı sonucu Avrupalılar dünyadaki göç akımlarında giderek daha küçük bir kısmı oluşturmuştur. Afrika, Asya ve Latin Amerika'dan göç dramatik bir şekilde artış göstermiştir. Aynı zamanda göç edilecek hedef ülke çeşitliliğinde de artış yaşanmıştır. Okyanusya ve Amerika'daki geleneksel göçmen kabul uluslarına ek olarak Avrupa'daki Almanya, Fransa, Belçika, İsviçre, İsveç ve Hollanda gibi ülkeler artık önemli sayıda göçmen çeker hale gelmişlerdir (Massey, 2003: 3-4). 1970'lerde İtalya, İspanya ve Portekiz gibi uzun süre göçmen veren ülkeler bile Ortadoğu ve Afrika'dan göç almaya başlamışlardır. 1973'te petrol fiyatlarının hızla yükselmesinden sonra, Basra Körfezi'ndeki daha az gelişmiş olup sermaye açısından zengin birkaç ülke de büyük ölçekte emek göçüne destek olmuşlardır. 1980'lere gelindiğinde, Avrupa'da göç furyasının başladığı İngiltere gibi Asya'da da bu furyayı başlatan Japonya dışında uluslararası göç Kore, Tayvan, Hong Kong, Singapur, Malezya ve Tayland gibi yeni sanayileşmiş ülkelere de yayılmıştır (Hugo, 2005: 7).

Tablo 1.3'de, hem bağıl hem de mutlak değerlerle 1960-1995 döneminde ölçülen göçmenlere en fazla ev sahipliği yapan ülkeleri ifade etmektedir. Görüldüğü üzere en fazla göçe ev sahipliği yapan ülkeler listesinde ABD, Avustralya ve Kanada gibi ülkeler bulunurken 20. yüzyılın başlarında Almanya, Fransa ve eski Sovyetler Birliği ülkeleri ciddi anlamda göçmen bulunduran ülkeler olmuşlardır. Aynı zamanda Ortadoğu'nun en önemli petrol ihracatçısı olan Suudi Arabistan da ciddi göçmen bulunduran ülkeler arasında olmuştur. Göç bölgesi olarak Basra Körfezi'nin önemi göç edenlerin rakamsal çoğunluklarından daha çok bu bölgede bulunan ülkelerdeki göçmen oranlarından kaynaklanmaktadır. Göç oranının yüksek olduğu ülkelerin başında Birleşik Arap Emirlikleri, Katar ve Suudi Arabistan

bulunmaktadır (Massey, 2003: 4). Bu dönem göçmen gönderen menşei ülkelerin sayısı ve çeşitliliğindeki artış dikkat çekmektedir.

Tablo 1.3. Uluslararası Göçe En Yüksek Düzeyde Ev Sahipliği Yapan Ülkeler 1960-1995, Milyon

Ülke	Net Göçmen Sayısı	Net Göçmen Oranı
Göçün En Yüksek Seviyeleri		
<i>ABD</i>	19,837	0.25
<i>Almanya</i>	7,725	0.29
<i>Kanada</i>	3,999	0.48
<i>Suudi Arabistan</i>	3,668	0.94
<i>Fransa</i>	3,459	0.19
<i>Hindistan</i>	3,148	0.01
<i>Eski Sovyetler Birliği</i>	3,097	0.03
<i>Avustralya</i>	2,911	0.61
Göçün En Yüksek Oranları		
<i>Birleşik Arap Emirlikleri</i>	1,379	3.42
<i>Katar</i>	327	3.15
<i>Cibuti</i>	227	2.31
<i>Batı Sahra</i>	109	2.23
<i>Macau</i>	114	1.08
<i>Suudi Arabistan</i>	3,688	0.94
<i>Gambiya</i>	235	0.92

Kaynak: Massey (2003: 37).

Tablo 1.4’de yer alan tüm ülkeler gelişmekte olan ülkelere oluşmaktadır. Rakamsal düzeyde en fazla göçmen veren ülke Meksika olmuştur. Bu ülkeyi Afganistan, Bangladeş, Filipinler, Pakistan, Çin, Vietnam ve Kolombiya izlemektedir.

Tablo 1.4. Uluslararası Dış (Veren) Göç Oranları En Yüksek Olan Ülkeler, 1960-1995, Milyon

Ülke	Net Göçmen Sayısı	Net Göçmen Oranı
Göçün En Yüksek Seviyeleri		
<i>Meksika</i>	-6,733	-0.30
<i>Afganistan</i>	-4,161	-0.78
<i>Bangladeş</i>	-3,863	-0.13
<i>Filipinler</i>	-3,684	-0.22
<i>Pakistan</i>	-3,271	-0.10
<i>Çin</i>	-2,190	-0.01
<i>Vietnam</i>	-2,175	-0.11
<i>Kolombiya</i>	-1,860	-0.21
Göçün En Yüksek Oranları		
<i>Samoa</i>	-92	-1.90
<i>Surinam</i>	-182	-1.45
<i>Guyana</i>	-316	-1.29
<i>Ruanda</i>	-1,750	-1.26
<i>Liberya</i>	-646	-1.17
<i>Jamaika</i>	-774	-1.08
<i>Lübnan</i>	-857	-1.01
<i>Cape Verde</i>	-84	-0.82

Kaynak: Massey (2003: 38).

Tablo 1.4' yer alan listede, Samoa, Jamaika ve Cape Verde gibi ada devletlerinin yanı sıra, iç çekişme ve sivil düzensizliklerin yaşandığı Ruanda, Liberya ve Lübnan gibi ülkeler de yer almaktadır. En fazla göçmen gönderen ülkeler gelişmekte olan ülkeler olmuştur. Göç verme konusunda oransal olarak daha yüksek olan ülkeler kendi nüfusları içerisinde daha fazla göçmen vermişlerdir.

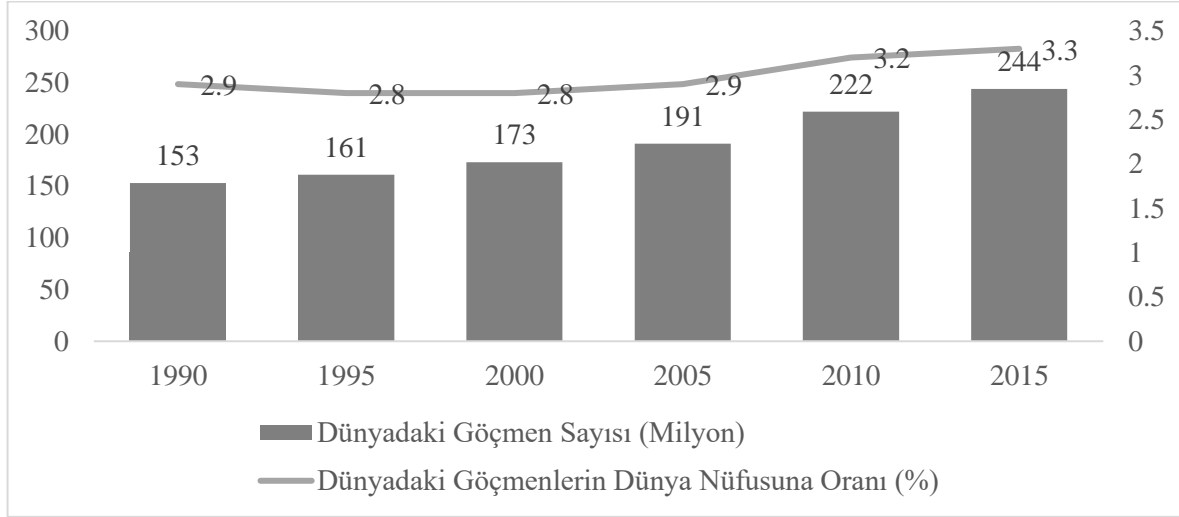
Küreselleşme, malların, hizmetlerin, fikirlerin ve insanların ulusal sınırların ötesindeki akışını hızlandırarak devletlerin birbirlerine olan bağlılığını arttırmaktadır. Uluslararası göç küreselleşmeden daha önce mevcuttu, ancak küreselleşmeyle birlikte göç hareketlerinin hızı, hacmi ve karmaşıklığı daha önce görülmemiş düzeylere ulaşmıştır. Küreselleşme sürecinde ulusal sınırların ötesindeki ticaret ve yatırımların önündeki engellerin kademeli olarak azaltılması ile dünya ekonomisinin genişlemesine izin verilmesi de uluslararası mal ve sermaye akışlarının hızlanmasına neden olmuştur. Bununla birlikte, hükümetlerin göç alanındaki politikaları serbestleştirme konusundaki isteksizliğine rağmen, menşei dışındaki ülkelerde yaşayan bireylerin sayısı 1990 yılında yaklaşık 153 milyondan, 2015 yılına dünya nüfusunun %3.3'ünü temsil eden 244 milyona yükselmiştir (Balan, 2017: 25). Ülkeler arasındaki sosyal, ekonomik ve kültürel bağlantılardaki artış göçü kolaylaştırarak daha fazla sayıda insan hareketliliğine neden olmaktadır. 1990 yılında doğum ülkelerinin dışındaki bir ülkede yaşayan toplam 153 milyon insan varken, 2015 yılını gelindiğinde, 1970 yılında 100 milyon olacağı şeklinde tahmin edilen sayının üç katından daha fazla olan 244 milyon insana ulaşmıştır. Tablo 1.5'de 1970-2015 arası dünyadaki göçmen sayıları verilmiştir.

Tablo 1.5. Dünyadaki Uluslararası Göçmen Sayıları, 1970-2015

Yıl	Göçmen Sayısı	Göçmenlerin Dünya Nüfusu İçerisindeki %'si
1970	84.460.125	%2.3
1975	90.368.010	%2.3
1980	101.983.149	%2.3
1985	113.206.691	%2.3
1990	152.563.212	%2.9
1995	160.801.752	%2.8
2000	172.703.309	%2.8
2005	191.269.100	%2.9
2010	221.714.243	%3.2
2015	243.700.236	%3.3

Kaynak: International Organization for Migration (2018: 15).

1990'dan bu yana, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve ülke sayısındaki artışın (eski Sovyetler Birliği'nden 30 yeni ülke) Avrupa'da vizesiz hareketin oluşturulmasıyla birlikte göçmenlerin payı dünya nüfusunun %3 civarına yaklaşmıştır. Bu eşik değer Zlotnik aralığı olarak bilinen %2 aralığının üzerine çıkmıştır (Global Perspectives ve Solutions, 2018: 21). Grafik 1.1'de 1970'den 2015' kadar dünyadaki göçmen sayıları ile dünyadaki toplam göçmen sayısının dünya nüfusuna oranı gösterilmektedir.

Kaynak: International Organization for Migration (2018: 16).

Grafik 1.1. Dünyadaki Göçmen Nüfus Trendi

2000'li yılların ortalarından bu zaman kadar, gelişmekte olan ülkeler arasındaki göç akışı daha hızlı bir şekilde büyümüştür. Gelişmiş ekonomilerin göçmen stoğu artmaya devam etmiştir, ancak bu akımlara gelişmekte olan ülkelerin göçmen stoklarında da önemli artışlar yaşanmıştır. Kıtalararası göç, gelişmiş ekonomilere yapılan akımların hâkimiyetinde olsa da, bölgesel göç akımları giderek çeşitlenmiştir. Göç akımlarının cinsiyet kompozisyonu, zaman içinde değişime uğramıştır. Tarihsel olarak erkek egemenliğinin olduğu göçmen stokları, 1960'lardan sonra daha fazla kadının yer alması olarak değişmiştir. 2000 yılına gelindiğinde, dünyanın tüm bölgeleri yurtdışına erkeklerden daha fazla kadın göndermiştir. 2017'de kadınlar dünya genelinde tüm göçmenlerin %48'ini oluşturmuştur. (Global Perspectives ve Solutions, 2018: 26-27). 2015 yılı itibarıyla 244 milyondan fazla insan doğum yeri olmayan başka bir ülkede yaşıyor. Bu nedenle göçmenler dünya nüfusunun %3,3'ünü oluşturmaktadır. Yabancı ülkelerde yaşayan yabancı bireylerin gelişmiş ülkelerde nüfus içindeki payı 1990 yılında %7'den 2015'te %10'a yükselmiştir. Gelişmiş ülkelerin nüfuslarının çoğu sayıları giderek artan göçmen nüfusundan oluşmaktadır (Edo, 2018: 2). Her geçen gün artan şekilde

göçmenler sadece göçmen geçmişi olan ülkelere değil, göç geçmişi olmayan ülkelere de gitmektedir. Hatta göçmen kaynağı olan bazı ülkeler kısa sürede göçün hedef ülkesi konumuna gelmişlerdir (Borjas, 2014). 20. yüzyılın sonlarında ve 21. yüzyıl içerisinde göçün ekonomik boyutu ön plana çıkmıştır. Asya'nın, Afrika'nın ve Doğu Avrupa'nın düşük gelire sahip halkları daha kaliteli bir yaşam standardı yakalamak amacıyla Batı Avrupa'ya ve ABD'ye yasal ve yasal olmayan yollardan göç etmeye çalışmışlardır. Bugün ABD'de Güney Amerika kökenli yasal yollarla ülkeye giriş yapmayan 1 milyon kaçak göçmen bulunmaktadır. Hatta bu durum ABD'nin iç siyaset sorunu haline gelmiştir (Erdoğan ve Kaya: 2015). Modern toplumlar öncesi ve modern toplumlarda göç tarihi kronolojik sırayla anlatılmıştır. Uluslararası göç hareketleri her dönemin kendine özel koşullarında gerçekleşmiş ve her dönem birbirinden farklılık göstermiştir.

1.3. Uluslararası Göç Politikaları ve Bu Politikaların Geleceği

Göçmenlik, bir devletin demografisi, kültürü, ekonomisi ve siyaseti üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Dahası göç, birçok Batılı toplumda nüfusun istikrarından ve büyümesinden sorumludur. Göç kontrol politikası, göçmenlik modellerini belirlemede çok önemli bir unsurdur. Genel olarak küresel göçün kapsamını belirleyen göç politikasıdır. Göçmen politikaları, iki sınıflandırmaya ayrılmaktadır. Birincisi, göçmen kontrol politikası veya göçmen düzenlemeleri olarak isimlendirilen yabancı ülke vatandaşlarını seçen ve kontrol eden kural ve prosedürlerdir. İkincisi ise, yerleşik göçmenlere sağlanan mevcut koşullardır (iş ve konut, refah ve eğitim fırsatları). Bu iki durum göçmen kontrol politikalarının temel yaklaşımlarını açıklamaktadır. Göçmenlik kontrol politikası, sürekli göçmenlerin, geçici göçmen işçilerin ve mültecilerin kabulü ve seçilmesi ile yasadışı göçü kısıtlama girişimleri ile ilgilidir (Meyers, 2000: 1245-1246).

İşgücü göçü politikaları genellikle kamu görevlileri ile kamunun gözü önünde etkileşimde bulunan ekonomik çıkar grupları (işverenler ve işçiler) tarafından bürokratik olarak belirlenir. Kalıcı göç ile ilgili politikaların oluşturulması, sıradan vatandaşların, bürokratların ve özel çıkar gruplarının çıkarlarının aksine, siyasetçilerin, yasa koyucuların çıkarlarının olduğu kamusal alanlarda gerçekleşir. Vatandaşların çoğu genellikle azda olsa yabancı düşmanlığı ve göçmenliğe karşı durmaktadırlar. Daha küçük fakat geleneksel vatandaşlar nüfus artışı veya çevresel suçlarda meydana gelen artışları neden göstererek ideolojik olarak göçe karşı çıkmaktadırlar. Bununla birlikte vatandaşlar örgütlenme açısından

zayıf, politik olarak kayıtsızdılar. Göç politikaları iyi finanse edilen ve daha iyi organize olunan bürokratik kanallar aracılığıyla belirlenmektedir. Ancak yüksek göç, azalan gelirler ve artan eşitsizlik politikaları kaçınılmaz olarak politikacıları, seçmenleri göç politikalarının belirlenmesinde dikkate almak durumunda bırakmaktadır. 1945'ten 1975'e kadar olan dönemde, göçlere ev sahipliği yapan ülkelerdeki göç politikaları hüküm süren politik ve ekonomik koşulları yansıtmıştır. Hızlı ekonomik büyüme, düşen eşitsizlik ve nispeten düşük uluslararası hareket oranları göçün büyük ölçüde kamu gündeminde kalmasını sağlamıştır. Bu dönemde göç politikaları, çoğu gelişmiş ülkede bürokratlar ve özel çıkarlar arasındaki bir müracaat politikası yoluyla öncelikle formüle edilmiştir. 1975'e kadar göç politikaları, geçici işçi göçü ve siyasi mültecilerin kabulü ile ilgili kararları içermiştir. Ancak 1975'den sonra göç hacmi arttıkça, göçmenlerin varlığı da kalıcı hale gelmiştir. Bu durum ekonomide yavaşlamaya, ücret eşitsizliğinde artışta neden olduğundan göç politikaların bürokratik alanda belirlenmesinden kamusal alanda, politik çerçevede belirlenmesine doğru kaymıştır. Göç politikasının siyasileştirilmesi, siyasi partiler ve politikacılar için zor ikilemler yaratmaktadır. Bunun nedeni, göçmenler tarafında olanlar ile karşı çıkanlar arasında çıkar çatışmalarının yaşanmasıdır. Bir tarafta göçmenliği destekleyen, işverenler, etnik lobiler, insani yardım kuruluş ve grupları varken; diğer tarafta ise ulusalcı politikacılar, ev sahibi ülke vatandaşları ve göçmenlik karşıtı sendikalar bulunmaktadır (Massey, 2003: 21-22). Göç/göçmen destekçileri ve karşıtları arasında yaşanan mücadele kendi istedikleri göç politikalarını birbirlerine kabul ettirme mücadelesine dönüşmüştür.

Son yıllarda, giderek daha kısıtlayıcı politikalara rağmen, hemen hemen bütün gelişmiş ülkeler, büyük sayıda "istenmeyen" göçmen kabul etmişlerdir (Joppke, 1998: 271). Çoğu ülkeler göçmenlerin girişini ve yerleşmesini önlemek için resmi politikalar düzenlemiş olsa da, liberal demokratik devletlerin bu politikaları uygulama konusunda kısıtlayan bazı faktörler bulunmaktadır. Bu kısıtlamalardan birincisi, ulusal hükümetlerin erişiminin ötesine geçen ancak yapısal dönüşümler üretilen büyük ölçekli uluslararası nüfus hareketlerini teşvik eden ve sosyo-ekonomik güçleri ortaya çıkaran küresel ekonominin kendisidir. İkincisi, göçmenlerin haklarını koruyan ve siyasi seçkinlerin vatandaşın irksal veya etnik kaygılarını ele almasını zorlaştıran evrensel bir insan hakları rejiminin ortaya çıkmasıyla güçlenen liberal demokrasilerin içsel anayasal düzenidir (Freeman, 1995: 883). Her ne kadar hak temelli politikalar farklı ülkelerde farklı biçimlere sahip olsa da, net etki liberal demokrasilerde benzer olmuştur. Göçmenler için artan sivil haklar, devletlerin göçü kontrol etme kapasitelerini önemli ölçüde zayıflatmaktadır. Göçün kısıtlanmasına ilişkin üçüncü bir

kısıtlama, seçilmiş siyasetçilerin cevap vermesi gereken siyasi baskılardan korunan bağımsız bir yargının varlığıdır. Bu durum temsili demokrasilerin çoğunda var olan bir durumdur. Göçmenler ve onların savunucuları, yasama ve yürütme organları tarafından uygulanan kısıtlayıcı politikalarla mücadele etmek için mahkemelere başvurumaktadırlar. İnsan haklarındaki liberal doktrinin yükselişi göçmen haklarının korunması ve hükümet kısıtlamalarını engellemek için yeterli değildir (Massey, 2003: 23). Aynı zamanda, belirli bir ulusal yönetimde bu hakların garanti altına alınması için bir araç olmalıdır ve bu tipik olarak yazılı bir anayasa ve güçlü, bağımsız bir yargı gerektirir (Joppke, 1998: 268). Göç politikaları statükoyu değiştirmek ve baskı gruplarının, ciddiye alındığı sinyali vermek için de kullanılabilir (Timmer ve Williams, 1998: 741).

Güçlü sınır denetimi, yabancılara yapılan bürokratik tacizler ve göçmenlerin sosyal hizmetlere erişiminin kısıtlanması gibi baskılayıcı politikalar etkinliği tartışılabilir, ancak bunların hepsi önemli bir politik amaca hizmet etmektedir (Espenshade ve Hempstead: 1996). Göç politikalarındaki artan kısıtlamalara rağmen, yasal olmayan göçün dünyada yükselişte olduğu açıktır. 1970'lerin başında misafir işçi programlarının kaldırılmaya başlanması süreci, 1973 Petrol Krizi ile birlikte artık geri dönülemez bir evreye girmiştir. Kriz esnasında Batı'nın üretim yapısını temelden etkilemiş, bu da emek/ekonomik göç dalgaları üzerinde çok önemli etkiler bırakmıştır. O güne kadar yabancı işgücünün yöneldiği ağır ve imalat sanayileri bu krizden doğrudan etkilenmiş, büyümenin yavaşladığı bu yeni dönemde yabancı işçiler artık resmen gereksiz olarak adlandırılmışlardır. Petrol kriziyle birlikte misafir işçi programlarının Batı'da sona erdirilmesi bu sefer benzer bir sürecin sermaye birikiminin yeni merkezi olan Ortadoğu ülkelerinde başlamasının yolunu açmıştır. Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) üyesi ülkelerin petrolden gelen güçlerini dünya fiyatlarını arttırarak tetikledikleri kriz kendi maddi güçlerini çok büyük oranda arttırmış, bu da kısa sürede bu ülkelerin yeniden yapılanması amaçlı yatırımlara dönüşmüştür (Ihlamur ve Öner, 2016: 98). Körfez ülkeleri bu yapılanmada işgücüne ihtiyaç duymuşlardır. Bu işgücü ihtiyacını ise çeşitli misafir işgücü programlarıyla gidermişlerdir.

Körfez ülkelerinde uygulanan misafir işçi programı Kefalet (Kefala) sistemidir. İşverenin yabancı işçiye kefil olması ve izninin bu kefalet üzerinden verilmesine dayalı bu düzenleme işçilerin içinde çalıştıkları sistem ile tek bağlantısının işveren üzerinden kurulması sebebiyle modern kölelik sistemi olarak da adlandırılmıştır. İşçinin maaşın miktarı, yaşam koşulları, sosyal hakları, sağlık hizmetlerinden yararlanma, başka bir işveren veya ülke için

çalışma istediği ile işten ayrılması, hatta kendi ülkesine dönüşü bile hizmetine kayıtlı olduğu işverenin iznine tabidir. Bu durum böyle bir sistemin modern kölelik olarak adlandırılmasını haklı çıkarır niteliktedir. Bir açıdan bakıldığında, Avrupa ve Ortadoğu’da misafir işçi programlarını duyulan ihtiyaç benzer gelişmelerin uzantısı olsa da, işleyiş açısından sonuçları oldukça farklıdır. Avrupa’da misafir işçi programları 1970’lerin başında işçi alımlarını durdurduktan sonra artık işine yaramadığını kabul ettiği bu işgücünden kurtulmak için çeşitli geri dönüşleri teşvik programları da uygulamaya geçirmişlerdir. Avrupa’nın geçici olarak düşündüğü göç programları kalıcı göç hareketlerine dönüşmüş, bu da sonraki dönemde Avrupa’nın çok kültürlülük macerasına girişinde önemli bir adım olmuştur. Ortadoğu’daki göçmen programları ise sistemin katı yapısı sebebiyle işçi ve insan hakları konusunda çok daha olumsuz bir yerde durmaya devam etmiştir. 1970’lerden itibaren Batı’nın aldığı işgücü göçlerini iki önemli unsur üzerinden değerlendirmek mümkündür. Birincisi, misafir işçi programlarının sona erdirilmesine karşı göçün sona ermemesi, tam tersine bu dönemde Batı’daki üretim ilişkilerindeki yapısal dönüşümlere uyum sağlayarak artarak devam etmiştir. İkincisi ise, 1970’lerden sonra Batı’daki ekonomik daralmayı ortadan kaldırmak için piyasaların coğrafi genişlemesi daha önceki dönemlerdeki gibi göçü tetikleyen bir unsur olmuştur. Bu göç hareketini Sassen (2016) “yeni göç” olarak adlandırmıştır (Ihlamur ve Öner, 2016: 99-101).

Gelişmiş kapitalist ülkelerdeki politika yapıcılarının ve vatandaşların çoğu, yabancıların devletlerine neden gelmeye çalıştıklarını bildiklerini düşünmektedirler. Bu bilinenlerin başında toplumları yapısal olarak dönüştüren yüksek gelişmiş düzeydeki kapitalist dünya düzeninde göçmenlerin iki bölge arasında hareket ederek maddi refahlarında kazanç elde etmek olduğudur. Pratik açıdan, göçmenlerin, gelişmiş bir ülkede yaşamaktan ve çalışmaktan, beklenen getiri, parasal ve başka şekilde hareket etmenin öngörülen maliyetlerini dikkate alan bir maliyet-fayda hesaplaması yapacağı varsayılır. Ancak, görüldüğü gibi, gerçeklik bu basit senaryodan daha karmaşıktır, bu da bugün dünyadaki çoğu politikacıların eylemlerini gerçek olmayan varsayımlar ve anlayışlara dayandırdığı anlamına gelmektedir. Politikalar, eğer başarılı olacaksa, bilimsel gerçeklere dayanmalıdır. Yukarıda bahsedilen sentetik teoride özetlenen araştırmalar, uluslararası göç ile ilgili bazı temel gerçekleri ortaya koymaktadır ve politika yapıcılar bunların farkında olmalıdır.

Göçmenlik politikası genellikle, sınırlar arasında göçmenlerin özgür ve engelsiz hareketlerine sıkı sınırlamalar getirilmesi üzerine kurulmaktadır. Son yıllarda Avrupa ve

Kuzey Amerika'da politika yapıcılar tarafından uygulanan göç politikaları, neoklasik iktisadın mantığına güvenerek oluşturulmuştur. Ancak, görüldüğü gibi, uluslararası göçün nedenleri hiçbir şekilde neoklasik iktisat kuramına bağlı itme çekme faktörleriyle sınırlı değildir. Uluslararası göçün kapsamlı bir şekilde anlaşılması için farklı teorik bakış açılarının sentezini gerektirmektedir. Böyle bir sentezin oluşması, etkili bir göçmenlik politikasının geliştirilmesini sağlayacaktır. Küreselleşmenin teşvik ettiği göç akımlarını engellemeye çalışan tek taraflı baskıların neden olduğu göçmenleri caydırıcı politikalar yerine, politika yapıcılar göçü küresel ekonomik entegrasyonun doğal bir parçası olarak tanımadıklarında göç karşılıklı fayda sağlayıcı önemli bir politik araç olabilir.

1.4. Uluslararası Göç Teorileri

Ravenstein'in 1885'te, Kraliyet İstatistik Topluluğu'na göç yasaları hakkındaki ünlü çalışmasını sunduğundan bu zamana kadar dünya genişlemekte, derinleşmekte ve hızlanmakta; başka bir ifadeyle küreselleşmektedir. Bazıları küreselleşmenin bu evresini daha önce benzeri görülmemiş ve hızla artmakta olan bir göç dönemi olarak kabul etmektedir. Bu görüş bazıları tarafından eleştirilse de, göç teorilerine bakıldığında, en azından uluslararası göçün genişlediği, derinleştiği ve hızlandığı görülmektedir. Uluslararası göçün nedenlerini inceleyen bu farklı teoriler sosyoloji, ekonomi, coğrafya, siyaset bilimi gibi değişik bilim dalları içerisinde gelişmiş hatta disiplinler arası bir karakter kazanmıştır (Ihlamur ve Öner, 2016: 29). İkinci Dünya Savaşı sonrasında gündeme gelen uluslararası göç olgusunun aktörleri olan göçmenler, mülteciler, sığınmacılar ve çocukları, küreselleşme süreçlerinden doğrudan etkilenirken aynı zamanda bu süreçleri etkiler hale gelmişlerdir. Küreselleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan bu kitlelerin oluşturduğu toplumsal, siyasal, etnik, kültürel ve dinsel kimliklerin tanımlanması amacıyla birbirinden farklı uluslararası göç teorileri öne sürülmüştür (Tuna, 2014: 17).

İlk teoriler oldukça katı ve birbirinden kopuktur. Ancak, tümdengelimci birleştirmeye yönelik daha yeni girişimler bugün göçün gerçekleri ile daha yakından ilişkili teorilerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Göç tiplerinin çeşitliliği göz önüne alındığında, yüksek vasıflı göç, emeklilik göçü, iklim değişikliği göçü ve çevresel felaket göçüne yönelik çalışmalar yapan teorisyenler için yeterli teorik alan söz konusu değildir. Bunun yerine, Dünya tarihinin daha güncel ve önemli olarak görülen göçlerini tanımlamaya, modellemeye ve açıklamaya çalışan teoriler genel kabul görmektedir. Bu teoriler fakir ülkelere daha zengin ülkelere olan göçü

tanımlamaktadır (King, 2012: 11). Ancak göçlerin sadece ekonomik nedenlerle yapılmadığı gerçeği bilinmektedir. Bu yüzden göçün nedenlerinin daha kapsamlı gerekçelere dayandıran göç teorileri incelemek göçün nedenlerini açıklamada önemli bir yol gösterici olacaktır. Uluslararası göç teorilerini tanımlayan birçok görüş bulunmaktadır. Her dalda farklı analiz seviyelerine vurgu yapıldığı görülür. Yapılan ideal sınıflandırmalar ve bunlar arasındaki farklar genellikle aralarında birçok konuda örtüşme olduğundan net bir ayırım söz konusu değildir. Dolayısıyla burada verilen uluslararası göç teorileri, farklı bakış açılarına, karmaşık ve çok boyutlu olgulara dayanan varsayımları içerisinde barındıran konunun anlaşılmasını kolaylaştırmak üzere yapılmış bir araç olarak düşünülmelidir.

1960'lardan önce, göç teorileri çoğunlukla iç göçlere odaklanmıştır. Teoriler bölgesel ekonomi ve ekonomik coğrafyayla konumlandırılmış modellerle yakından bağlantılı olmuştur. Ekonomik tarihçiler uluslararası göçü teorik bir bakış açısıyla tartışmamışlardır. İnsan sermayesinin yatırım modelinin 1950'lerin sonlarına doğru gelişmesiyle göç daha teorik bir bakış açısıyla tartışılmaya başlanmıştır (Bodvarsson ve Berg, 2013: 29). İlginçtir ki, göçün ekonomik analizi, Adam Smith'in 1776 yılındaki milletlerin zenginliğinin nedenleri sorgulanmasına kadar uzanmaktadır. Bu durumu Smith şu şekilde ifade etmiştir; “... yiyecek içecek fiyatı, emek ücretlerinden daha çok değiştiği gibi, bir bakıma da yer yer ücretler, yiyecek içecek fiyatlarından fazla değişir. Ekmekle kasaplık etin fiyatı, Birleşik Krallığı'n çoğu yerinde, genel olarak bir ya da aşağı yukarı aynıdır. Bunlar ve perakende satılan –yoksul işçiler her şeyi perakende alırlar- çoğu öteki şeyler büyük kentlerde genel olarak, taşranın uzak yerlerindeki kadar yahut taşradakilerden ucuzdur. Ama büyük bir kentle, o kentin çevresinde emek ücretleri, birkaç mil ötekenden dörtte veya beşte bir yahut yüzde yirmi, yirmi beş yüksektir. Londra ile yakınlarında, günde 18 peni, emeğin ortalama ücreti sayılabilir. Birkaç mil ötede, bu ücret, 14 veya 15 peniye düşmektedir. Edinburgh ile yakınlarında, emeğin fiyatı 10 peni kabul edilebilir. Birkaç mil ötede 8 peniye düşer: bu İskoçya'nın kırsalının çoğunda emeğin alışılmış fiyatıdır. Orada, bu fiyat İngiltere'dekine oranla pek az değişmektedir. Bir insanı bir bölgeden bir ötekine aktarmaya her zaman yetmediği böyle bir fiyat farkı, en hacimli malların, değil mahalleden mahalleye, krallık ülkesinin bir ucundan öteki ucuna, fiyatları aşağı yukarı bir düzeye kısa zamanda ulaştıracak kadar çok taşınmasına sebep olur. Öyleyse, krallık ülkesinde emek fiyatının en düşük olduğu bölgelerde yoksul işçiler çokluk çocuklarını geçindirebildiklerine göre, ücretin en yüksek olduğu yerlerde bunların bolluk içerisinde yüzmesi gerekmektedir.” (Smith, 2014: 81-82).

Yukarıdaki alıntının iki yüzyıl sonrasında göç alanında araştırmaları akla getiren anlayışta gözlemler içermektedir. Smith'in gözlemediği gibi, işgücü maliyetlerindeki bölgesel farklılıklar, emtia fiyatlarındaki farklılıklardan daha fazladır. Çünkü bu durum emtia fiyatlarının bugün hala geçerli olmasıyla ilgilidir. Uluslararası emtialar bugün işgücünden daha verimli bir şekilde arbitraj⁴ edilmiş görünmektedir. Smith etkili bir şekilde göçün işgücü piyasalarında mekansal dengesizliğe bir cevap olduğunu göstermektedir. Smith'in İngiltere'deki ücret farklılıklarına ilişkin gözlemi, ücret farklılıklarının göçün tek belirleyicisi olmadığını açıkça göstermektedir. 150 yıldan uzun bir süre sonra, bir başka önde gelen ekonomi kuramcısı olan Hicks "... *Net ekonomik avantajlardaki farklılıklar, özellikle ücretlerdeki farklılıklar, göçün ana nedenleridir.*" demiştir (Hicks, 1963: 76). Nitekim Adam Smith ve John Richard Hicks arasındaki 150 yıl boyunca işgücü piyasasında ülkeler ve bölgeler arasında ücret farklılıklarının inanılmaz bir şekilde değiştiği görülmüştür (Bodvarsson ve Berg, 2013: 29). İlk göç teorileri olarak adlandırılan bu fikirler, sonrasında oluşturulacak göç teorilerine öncülük etmişlerdir. Bundan sonraki bölümde modern anlamda oluşturulmuş göç teorileri incelenmiştir.

1.4.1. Neoklasik İktisat ve İtme-Çekme Teorisi

19. yüzyıldan kalma bir model olan bu teori, genel olarak uluslararası göçün yoksul ülkelere gelişmiş ve zengin ülkelere doğru gerçekleştiği varsayımıyla hareket etmektedir. Bu durum, geride bırakılmış olan anavatanın, göçmenlerin ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel alanlardaki istek ve arzularına cevap vermekte yetersiz ve buna karşın, göç edilmiş olan ülkenin bu alanlarda çekici olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla, uluslararası göçün temelinde yatan durum geride bırakılan ülkenin iticiliği ve göç edilen ülkenin çekiciliğinden kaynaklan yapısal nedenlerdir (Tuna, 2014: 19). Bu paradigmanın genel özellikleri sırasıyla şu şekilde ifade edilebilir. (King, 2012: 12).

1. Göçmenler genellikle kısa mesafeli yerlere göç ederler; daha uzun yol alanlar büyük sanayi ve ticari merkezlere göç ederler.
2. Göç genelde tarımsal alanlardan sanayi bölgelerine doğrudur.
3. Büyük kasabalar, doğal artıştan ziyade göç yoluyla daha fazla büyürler.
4. Göç, sanayi, ticaret ve ulaşımın büyümesiyle artış gösterir.

⁴ Farklı piyasalarda aynı menkul kıymetler için farklı denge fiyatları oluşmuş olması durumunda, menkul kıymetlerin ucuz olduğu piyasadaki alınıp daha pahalı olduğu piyasaya satılmasıdır.

5. Her bir göç dalgası kendi karşı dalgasını oluşturur.
6. Ülke içinde görülen göç dalgalarında kadınlar daha yoğun olarak görülürken, erkekler daha çok uluslararası göçe yönelirler.
7. Göçün nedenleri daha çok ekonomik kaynaklıdır ve bireyler rasyonel karar alma süreçlerine tabidirler.

İktisadi açıdan göç çalışmalarına destek veren Smith ve Hicks dışında, farklı alanlarda da göç çalışmalarına destek veren araştırmacılar bulunmaktadır. Bunlardan en önemlileri; İngiliz coğrafyacı Alfred Ravenstein, Amerikalı sosyolog George Kingsley Zipf'tir. Bu isimler göç çalışmalarına öncülük etmişlerdir. Yukarıda sayılan göçle ilgili bu özellikler göç çalışmalarına önemli katkı sağlayan isimler içerisinde yer alan Ravenstein'ın göçün yedi varsayım kanunu olarak da adlandırılmaktadır (Bodvarsson ve Berg, 2013: 30).

İtme-çekme teorileri kısmen de kişisel istekleri görmezden gelmesi nedeniyle, geri dönüş göçünü ve aynı yer veya bölgeden göç, göçün eşzamanlı olarak ortaya çıkmasını ve aynı yer veya bölgeye etkilerini de açıklama konusunda eksiklikler bulunmaktadır. İtme-çekme teorisi, göçü, daha geniş dönüşüm süreçlerinin ayrılmaz bir parçası olarak analitik olarak konumlandırılan dış faktörlere odaklanan statik bir modeldir. Bu nedenle bu teori sınırlı analitik kullanım olarak görünmektedir (De Haas, 2007: 21). Neoklasik bakış açısı göçlerin tarihsel nedenlerini göz ardı etmiş ve devletin rolünün önemini hafife almışlardır. Bu durum neoklasik teorinin göçleri açıklama konusu yetersiz kalmasında en önemli etken olmuştur.

1.4.2. Tarihsel Yapısalcı Teori ve Asimetrik Büyüme

Radikal olarak farklı bir göç yorumu, 1960'lardan itibaren Marksist politik ekonomide ve dünya sistemleri teorisinde entelektüel kökleri olan tarihsel yapısal paradigma ile sağlanmıştır. Çağdaş tarihsel-yapısal teori, işlevselci (neo-klasik) ve kalkınmaya yönelik gelişimci modernizasyonist yaklaşımlara yanıt olarak ortaya çıkmıştır. Tarihi-yapısalcılar, ekonomik ve politik gücün gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasında eşitsiz bir biçimde dağıtıldığını, insanların kaynaklara eşitsiz erişime sahip olduklarını ve kapitalist genişlemenin bu eşitsizlikleri pekiştirme eğilimine sahip olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ekonomik gelişmeye doğru modernleşmek ve yavaş yavaş ilerlemek yerine, azgelişmiş ülkeler küresel jeopolitik yapı içindeki dezavantajlı konumlarına hapsedilmektedir. Tarihsel yapısalcılar göçü, kapitalist nüfuzun pek çok sonuçlarından biri olarak gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasındaki

ticaretin giderek eşit olmayan koşullarından biri olarak yorumlamaktadırlar. Tarihsel yapısalcılar, neoklasik göç teorisini eleştirirler. Bireylerin yapısal güçler tarafından kısıtlanmaları sonucunda özgür bir seçim yapma imkanına sahip olmadıklarını öne sürmektedirler. İnsanların hareket etme kabiliyetleri sınırlamalarının yanında ülkelerin dünya ekonomik sisteme dahil olmalarının bir sonucu olarak özgürce seçim yapabilme kabiliyetleri de zayıflatmaktadır. Bu süreçlerle, kırsal nüfus geleneksel geçim kaynaklarından giderek yoksun hale gelmekte, bu kökten koparılmış nüfus, ucuz (göçmen) emeğe dayanan çekirdek alanların yararına kentsel proletaryanın bir parçası haline dönüştürülmektedir (De Haas, 2007: 15-16).

Bu teoriye göre kalkınmamış veya az kalkınmış bölgelerden kapitalist merkezlere doğru göçün yaşanması kaçınılmaz bir durumdur. Burada uluslararası göçü etkileyen faktörler, göçü gerçekleştiren bireylerin kendi tercihlerinden ziyade kapitalist üretim sisteminin getirmiş olduğu bir sonuç olarak ortaya çıkan işgücü ihtiyacının kapitalizm tarafından yerine getirilmesidir. Tarihsel yapısalcı yaklaşım birçok göç uzmanı tarafından eleştirilmiştir. Bunun nedeni, tarihsel yapısalcı yaklaşımın iddiasına göre batılı devletlerin sermaye ve çıkarları göç üzerinde egemen konumdadır. Eğer bu egemenlik geçerli ise nasıl oluyor da batılı devletlerin özellikle işgücü piyasalarına zarar veren öngörülmeyen göç politikalarında değişiklikler yaşanmaktadır. Tarihsel yapısalcı yaklaşımda, çağdaş göçlerin oldukça karmaşık olan yapısını tatminkar bir şekilde analiz edemeyecek kadar tek boyutlu bir bakış açısı mevcuttur. Tarihsel yapısalcı yaklaşım, sıklıkla sermayenin çıkarını her şeyin belirleyeni olarak görüp söz konusu bireylerin ya da grupların eylem ve isteklerine yeterince ilgi göstermemiştir (Castles ve Miller, 2008: 35). Dolayısıyla göç hareketlerini daha kapsamlı açıklamaya çalışan çeşitli teoriler ortaya çıkmıştır. Bu teoriler aşağıda açıklanmaktadır.

1.4.3. Geçiş Göç Teorisi

İtme-çekme ve tarihsel yapısalcı teorilerinde göç temel olarak, menşei ile varış bölgeleri arasındaki gelişim düzeylerindeki mekansal farklılıkların sonucu olarak görülmüştür. Bu teoriler genellikle daha karmaşık olan ampirik olarak gözlemlenen göç teorileri ile tutarsızdır ve aynı zamanda göçmenlerin göçü algılama biçimleri ile arzularını dikkate almamaktadır. Neyse ki, göçü, (beklenen) gelir ve diğer fırsat farklılıkları arasında doğrusal, statik bir bağlantı olduğunu ileri süren kavramların ötesine geçerek göçün daha geniş kalkınma süreçlerinin nasıl karşılıklı olarak ilişkili olduğunu modellemeye çalışan

coğrafyacılar, demograflar, sosyologlar, antropologlar ve daha yakın zamanda da ekonomistler bulunmaktadır. Dinamik teoriler olarak da ifade edilen yukarıda da bahsedildiği üzere “geçiş göç teorileri” bulunmaktadır (De Haas, 2007: 21). Geçiş göç teorisi, hareketlilik geçiş ve göç kamburluğu olarak iki başlık altına incelenebilir.

1.4.3.1. Hareketlilik geçiş teorisi (demografik geçiş teorisi)

Göç-kalkınma ara bağlantılarının daha dinamik ve gerçekçi bir görünümünü elde etmek için, öncülüğünü Wilbur Zelinsky'nin yaptığı Ronald Skeldon'un katkı sunması neticesinde geliştirilen mekânsal-zamansal perspektif bakış açılı hareketlilik geçiş teorisi oluşturulmuştur. Zelinsky'nin 1971 yılında temellerini attığı hareketlilik geçiş teorisi, demografik hareketlilik değişikliklerini açıklayan ve insan hareketliliğini tanımlayan kapsamlı çerçeve çizen coğrafi bir teoridir. Bu teoriye göre insan hareketliliği sosyal modernleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkar, değişir ve çeşitlenir. Örneğin 18. ve 19. yüzyıllardaki modern öncesi toplumdaki modern topluma geçişte, göç hareketleri esas olarak devlet sınırları arasında ve diğer ülkelere doğru gerçekleşmiştir. Sanayileşme çağında bu hareket kırsal bölgelerden kentsel bölgelere göç akımına dönüşmüştür. Zelinsky'ye göre bu gelişmiş toplumlarda ise kısa vadeli dolaşım hareketlerinin (banliyö trafiği, iş gezileri, turizm ve iletişimin artan rolünün sayesinde ortaya çıkan diğer hareketlilik çeşitleri) artması daha fazla nüfus hareketlerine sebep olmuştur. Böylece, hareketlilik geçiş teorisi insan hareketliliğinin sosyal değişiklikler sonucunda değişikliğe uğradığı bir çerçeve oluşturmaktadır. Bu teori, internet gibi elektronik iletişim teknolojilerinin çağında, iletişimin artan rolü üzerine odaklanması yönünden önemlidir (Ihlamur ve Öner, 2016: 35-36). Esasında Zelinsky, toplumları sosyal ve ekonomik gelişmişlik düzeylerine göre sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırma sonrası aşama aşama göç hareketlerinin değişimi ve gelişimine yönelik olarak analizler yapmıştır.

Zelinsky'nin hareketlilik geçişine dair hipotezi “yaşamsal geçişi” “hareketlilik geçişine” bağlar. Zelinsky yaşamsal süreçte meydana gelen modernleşme, ekonomik büyüme ve artan göç süreçlerini “hareketlilik geçişine” bağlayarak demografik geçiş kavramını genişletmiştir. Zelinsky toplumların gelişmişlik düzeylerine bağlı olarak göçleri de beş aşamaya ayırmıştır (Zelinsky, 1971: 230-231):

1. Modern öncesi geleneksel toplum (yüksek doğurganlık ve ölüm oranı, varsa az doğal artış): Göç yerleşmek amacıyla yapılmamaktadır. Söz konusu hareketlilik ticaret, savaş, sosyal ziyaretler, dini rütüyellerin yerine getirilmesi ve yerleşim alanların kullanımı nedeniyle gerçekleşmektedir.
2. Erken geçiş toplumu (ölüm oranlarında hızlı düşüş, büyük nüfus artışı): Bu aşamadaki toplumlardaki kırsal alanlardan kentsel alanlara doğru kitlesel bir hareketlilik söz konusu olmaktadır. Kitlesel bu hareketlilik ülke içerisindeki kolonizasyon bölgelerine doğru olduğu gibi şartların oluşması durumunda dış bölgelere doğru da olabilmektedir.
3. Geç geçişli toplum (doğurganlıkta büyük düşüş, önemli fakat yavaşlayan doğal artış): Erken geçiş toplumlarda olduğu gibi kırsal alanlardan kentsel alanlara doğru bir hareketlilik devam etmekle birlikte hızında bir azalma söz konusudur.
4. Gelişmiş toplum (düşük seviyelerde doğurganlık ve ölüm oranı, eğer varsa küçük nüfus artışı): Yerleşme amacıyla yapılmış göç yüksek seviyelerde dalgalı bir seyir izlemektedir. Kırsaldan kente doğru hareketlilikte görece bir azalma olmaktadır. Ancak kentler arasındaki göç hareketi yüksek seviyelerdedir.
5. Gelecekte “üstün nitelikli” bir toplum (düşük doğurganlık ve ölüm oranı): İletişim kanallarının gelişmesiyle birlikte yerleşim amaçlı göçte azalma yaşanabilir. Yerleşim amaçlı yapılan göçün tamamına yakını kentler arasında ya da kent içi göç yoluyla olmaktadır.

Zelinsky'nin beş aşamaya ayırdığı toplumsal geçiş evrelerinin modernite kavramının anlaşılması için gerekli olduğunu ve tüm toplumların bu aşamaları yaşayacağını iddia etmiştir. Sanayi toplumunun ortaya çıkması sonrası kır-kent göçünün ortaya çıkardığı sorunların incelenmesi, yerini küreselleşmenin de etkisiyle bilgi toplumuna geçişte kent-kent göçü ve kurulan yeni insan-mekan ilişkilerinin incelenmesine bırakmıştır. Modern toplumda bölgeler arasında olan eşitsizliğin göç hareketliliğine arttırmakta ve bu durum bölgeler arası eşitsizliklerin daha da artmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla geldiğimiz noktada göç ile bölgeler arasındaki eşitsizlik arasındaki karşılıklı etkileşiminden sarmal bir süreç ortaya çıkmaktadır (Özcan, 2017: 198). Zelinsky'nin üstün nitelikli toplumlar olarak tanımladığı toplumun son aşamasındaki göç hareketliliği hakkındaki görüşleri bugün hala geçerliliği bulunmaktadır.

1.4.3.2. Göç kamburluğu teorisi

Bu teori “Göç Kamburu”nun anatomisini açığa çıkararak geçiş göç teorisinin perspektifinin daha da iyileştirilmesi için ek ekonomik kanıtlar sunmaktadır. Gelişimin erken aşamalarında insanların göç etme maliyetlerini ve risklerini üstlenmeleri sağlamak için belirli bir kalkınma eşiğinin gerekli olması nedeniyle, refah artışı göçün artmasına neden olmaktadır. Refah artışı ve göçmen ağlarının kurulmasıyla göçün azalan eğilimine rağmen yüksek nüfus göç edebilmektedir. Bu gelişim süreci topluluklar arasında göçün giderek yayılmasına yol açmıştır. Sadece gelişim sürecinin sonraki aşamalarında, göç etme eğilimi azalır. Bununla birlikte bölgeler ve ülkeler net işgücü ihracatçılarından net işgücü ithalatçılarına dönüşme eğiliminde olurlar (De Haas, 2007: 26). Hedef ülkelerdeki ekonomik kalkınmanın artması ve göç etmek isteyenlerin kendi ülkelerindeki gelirlerinde meydana gelen azalma sonrası göç, ilk aşamada dik bir şekilde hızla artma ve daha sonra yavaş yavaş azalan, bir J-eğrisine veya ters U-eğri etkisine sahip olma eğilimindedir (European Commission, 2018: 41).

Zelinsky'nin orijinal hareketlilik geçiş teorisini tamamen reddetmeksizin eleştirel bir bakış açısıyla eksik bazı noktalarda eklemeler yapılmıştır. Birinci olarak böyle modifiye edilmiş bir model, genel bir sistem içinde tarihsel-bölgesel, zaman-mekansal varyasyonlara izin vermelidir. İkincisi, göç konusunda gerçekçi bir “hareketlilik geçiş” perspektifi, kalkınma ile belirli göç türlerinin ortaya çıkışı doğrudan ve deterministik olmaktan ziyade dolaylı ve olasılıksal bir ilişki olarak algılanmalıdır. Dahası, bu ilişki tek yönlü değildir, çünkü azalan bir kalkınma düzeyi göç alan bir ülkeyi göç veren ülke konumuna getirebilir. Sonuçta, göç eğilimlerini etkileyen faktör menşei ülke ile göç edilen ülke arasındaki gelişme seviyesidir. Üçüncüsü, bu hareketlilik geçiş perspektifinde son bir gerekli değişiklik, ekonomik ve demografik değişkenlere olan dar bir odak noktasından öte, “kalkınma” görüşü genişletilmelidir (De Haas, 2007: 27-28). Bu teoriye göre artan gelirler ve gelişmiş ulaşım ve iletişim altyapısı, eğitim, bilgi ve sosyal sermayeye erişim gibi faktörler insanların göç etme eğilimlerini arttırmaktadır.

1.4.4. Ulusaşırı Göç Teori

“Ulusaşırıçılık” kavramıyla toplum arasında göç temelli yeni bağlantılar ortaya çıkması, yeni bir teorisinin oluşmasına ve son yıllarda bu konudaki incelemelerin daha ön plana çıkmasına neden olmuştur. Ulusaşırıçılık, ulusal sınırların ötesinde çok taraflı ekonomik,

sosyal, kültürel, ailevi, dinsel ve toplumsal hareketliliklerin olduğunu ifade etmektedir. Bu görüş, sembollerin, ideolojilerin, fikirlerin, toplumsal ve siyasal hareketlerin, maddi kültürün, sanatın ülkeler arasındaki karşılıklı hareketinden bahsetmektedir. Ulusaşırı göç teorisi önceki teorilerin göçmenlerin kültürel-etnik-dinsel kimliklerini göz ardı ettiğini öne sürmektedir. Bu yaklaşım, göçün ve göçmenin tanımında radikal değişiklikler olduğunu savunmaktadır (Tuna, 2014: 21). Aslında bu teori göçün nedenlerini ortaya koymakla beraber, hem menşei hem de ev sahibi ülkelerdeki sosyal, kültürel, politik ve ekonomik çevreler aktif şekilde katılan ve bağlı olan göçmenleri de açıklamaktadır.

Küreselleşmenin belirtilerinden olan iletişim ve ulaşım teknolojilerinde yaşanan hızlı değişim, göçmenlerin geldikleri yerlerle yakın ilişkilerini sürdürmesini gittikçe kolaylaştırmıştır. Bu gelişmeler aynı zamanda insanların ekonomik, sosyal ya da kültürel bağlarının olduğu bir takım yerler arasında düzenli olarak göç etmelerini sağladığı gibi, göç hareketlerinin dolaşım büyüklüğünü kolaylaştırmaktadır. Ulusaşırı ağları tanımlayan temel özellik kişinin yaşamında kendisinin merkezde rol almayıp, bunun yerine bir grupta beraber hareket etmesi durumlarında ulusaşırı ağlarından söz edilebilmektedir. Ulusaşırı ağları terim olarak yeni olmasına karşın yeni bir olgu değildir. Ulusaşırı ağların daha duygusal yönelimi olarak Antik zamanlara kadar geri götürülebilen “diaspora” kavramı bulunmaktadır. Ulusaşırı kavramı daha nötr bir kavramken diaspora güçlü duygusal anlam içermektedir. İki ya da daha fazla ülke içinde yakın ilişki içerisindeki sayıları gittikçe artan insanların tanımlanması ulusaşırı ağ kavramını daha önemli hale getirmektedir (Castles ve Miller, 2008: 40-42). Ulusaşırı ağları şirketlerin, devletin ve devletlerarası örgütlerin gücüyle mücadele edebilecek karşı gücü gerçekleştirebilir. Küreselleşme koşulları altında ulusaşırı ağları hızla çoğalmaktadır. Görünen o ki, bu küreselleşme ortamında ulusaşırı ağ veya ulusaşırı ağ kavramı gün geçtikçe önemini arttırmaktadır.

1.4.5. Göç Sistemleri Teorisi: Göç Sistemi ve Göçmen Ağları

Göç sistemleri teorisi neoklasik geleneğin dışında önemli bir göç teorisi olarak ortaya çıkan daha kapsamlı ve inter-disipliner bir anlayışın parçasıdır. Temel yaklaşım herhangi bir göç hareketinin makro ve mikro yapıların etkileşiminin bir sonucu olarak görülmesi gerektiğidir. Makro yapılar büyük ölçekli kurumsal etmenlere işaret ederken, mikro yapılar, ağlara, uygulamalara ve göçmenlerin kendi düşüncelerine göndermede bulunur. Bu iki farklı düzeyi bir dizi aracı mekanizmayla birbirlerinin bağlantısını sağlayan “ara yapılar”

bulunmaktadır. Makro yapılar dünya piyasasının ekonomi politiğini, devletlerarası ilişkileri ve göç menşei/ev sahibi ülkeler tarafından göç hareketini kontrol etmek amacıyla düzenlenen kanunları, yapıları ve uygulamaları içerir. Aynı zamanda, bu noktada uluslararası ilişkilerin hem ev sahibi hem de menşei ülkelerin göç hareketine yönelik düzenlemelerini kolaylaştırmalarındaki rolü de önemlidir. Mikro yapılar ise göç ve yerleşme sorunlarıyla başa çıkmak için göçmenlerin kendileri tarafından geliştirilen enformel toplumsal ağlardır. Bu bağlamda konu üzerine yazılmış ilk çalışmalarda “zincirleme göç” kavramı kullanılmıştır. Bugün pek çok uzman göç hareketinin başlaması ve sürdürülmesinde bilginin ve kültürel sermayenin rolüne vurgu yapmaktadır. Enformal ağlar kişisel ilişkileri, aile ve ev kalıplarını, arkadaş ve sosyal çevre bağlarını, sosyal ve ekonomik konularda karşılıklı yardımlaşmayı kapsamaktadır. Bu tür bağlantılar bireyler ve gruplar için hayati öneme sahip bilgileri sağlar ve “sosyal sermaye” olarak adlandırılır. Enformal ağlar hem göçmenleri hem de göçmen olmayanları karmaşık bir toplumsal roller ve kişisel olmayan ilişkiler ağına bağlar (Castles ve Miller, 2008: 36-37). Göçmen ağları, göç sürecini teorileştirmek için katkı sağlamaktadır. Göçmen sayısının zamanla artmasıyla birlikte göçmen ağlarının, gelecekteki göçü öngörmede yardımcı olmak, göçün nedenlerini, sürekliliği, zaman ve mekanda yayılımı arasındaki temel teorik ayrımı çözmek gibi işlevleri bulunmaktadır (King, 2012: 21).

Göç sistemleri teorileri, öncelikle göçü oluşturan, şekillendiren ve sürdüren faktörlere odaklanır. Özellikle göç sistemleri teorisi, göç modellerinin mekânsal coğrafi yapılanma süreçlerini tanımlamak ve modellemek için kullanışlıdır. Bu teori, mekansal-zamansal bir model olarak, Zelinsky'nin çalışmalarında üzerinde durduğu geçiş teorilerinin ara bağlantılarının sağlanmasına yönelik geçiş teorilerine entegre edilebilir. Birlikte ele alındıklarında, göçün zaman içinde doğasında, büyüklüğünde, destinasyonlarında ve seçiciliğinde meydana gelen değişimleri anlamamıza yardımcı olacaktır (De Haas, 2007: 35). Göç sistemleri teorisi, statik ve tarihsel bir itme-çekme, neoklasik ve yapısalcı yaklaşımlarla temelde çelişir ve onlardan daha üstün konumdadır.

1.4.6. Revize Edilmiş Tiebout Teorisi: Uluslararası Göç ve Ayakla Oylama

Mevcut modern ekonomik sistem modeli, özel bir piyasa sektörü ile piyasa dışı bir kamu sektörünün birleşimidir. Özel sektör, genellikle arz ve talep yasaları olarak adlandırılan, üretilen ürünlerin miktarını ve teklif edildikleri fiyatları belirlemek için piyasa tipi çözümler sunmaktadır. Kamu kesimi, piyasa dışı mekanizmalar veya üretim seviyelerini belirleme

sorununa siyasi bir çözüm gereklidir. Özel sektörün kamu malları sunamamasının nedeni, 1954'te "Kamu Harcamalarının Saf Teorisi" olarak bilinen Paul Samuelson tarafından açıklanan teoride anlatılmıştır. Samuelson, herkesin ortak olarak kullandığı tam kamusal malların rakipsiz ve dışlanamaz olduğunu analiz etmiştir (Samuelson, 1954). Piyasa, vatandaşlara sunulan güvenlik miktarını veya diğer kamu mallarını düzenleyemez. Sorun, görünmez elin kamu malları durumunda sosyal faydayı en üst düzeye çıkaramaması gerçeğinden kaynaklanmaktadır. "Saf Kamu Harcama Teorisi", en uygun sosyal refah seviyesini arayan politik iktisatçılar için gerçekten ciddi bir problem olmuştur. Bireylerin kamu malları için tercihlerini ortaya koymasını nasıl mümkün olabilir? Bu soruyu Charles Tiebout ortaya attığı teori ile cevaplamaktadır.

Tiebout'un "Yerel Harcamaların Saf Teorisi" başlıklı makalesi, kesin varsayımlar altında olsa da, piyasa mekanizmasına yaklaşan bir kamu harcamaları modelini ortaya koymuştur. Birey, yalnızca ulusal düzeydeki tekil bir federal hükümetle değil aynı zamanda çok sayıda ve çeşitli yerel otoritelerle çevrili bir tüketici seçmeni olarak kabul edilir. Birey kişisel faydasını arttırmak için belirli bir yerel kamu hizmeti aldığı bölgeyi seçebilir. Örneğin, bir şehirde yaşayan kişiye eğitim hizmeti almak için ödeme talep edildiğinde, kişi bu hizmeti ödeme yapmadan alabileceği başka bir şehre gidebilir. Tiebout, yerel otorite piyasasını hizmet sağlayıcı birimler olarak düşünmüştür (Tiebout, 1956). Aynı zamanda Tiebout farklı topluluklar arasında serbestçe hareket eden insanların, yerel yönetim harcamaları ve vergileri için tercihlerini en uygun olan topluluğu seçeceğini savunmaktadır. Böylece insanlar kamu mallarına ve finansmanına ayaklarıyla oy vermektedirler. Musgrave ve Samuelson yaklaşımının federal hükümet harcamaları için geçerli olduğunu, çünkü federal hükümetin ABD'deki tüm insanları temsil ettiğini savunmuşlardır. Ancak, Tiebout teorisini diğer ülkelere uygulamak, kültür ve siyasi yapıdaki farklılıklar gibi büyük engellerle doludur. Bu yüzden uluslararası uygulamaları sınırlı kalmaktadır. Tiebout (1956) modelinde yapılan sekiz temel varsayım bulunmaktadır:

1. Tüketici seçmenleri tamamen mobildir ve tercihlerinin en iyi şekilde karşılandığı o topluluğa taşınır,
2. Tüketiciler, her toplumdaki kamu malları hakkında gelir ve giderler hakkında tam bilgi sahibidir ve bu farklılıklara tepki gösterirler,
3. Tüketicilerin seçim yapabileceği birçok topluluk vardır,
4. Bireyler kar gelirlerine göre bağlı olarak çalışır ve yaşarlar, yani bireylerin aynı yasal alanda yaşamalarına ve çalışmalarına gerek yoktur,

5. Kamu malları, yalnızca parasını ödediği topluluğa tahakkuk eder, yani kamu malları yerele aittir,
6. Topluluklar, kamu mallarının sağlanmasında ölçek ekonomilerinden yararlanmak için büyür,
7. Topluluklar optimal büyüklüğü korumak için büyümeye ya da daralmaya çalışırlar,
8. Toplulukların halka kamu malları sağlamanın kişi başına düşen maliyeti, yerleşiklerin sayısının “U” şeklinde bir fonksiyonunu ifade etmektedir.

Tiebout teorisinin işleyişinde bazı kısıtlılıklar bulunmaktadır. Bu kısıtlılıklar, sınırlı iş fırsatları nedeniyle seçmenlerin mükemmel bir şekilde sıralanamaması, tüm topluluklardaki kamu malları seçimleri, hareketlilik sınırlamaları, taşınma maliyetleri vb. nedenlerden oluşmaktadır. Tiebout bu kısıtlılıkların olduğunu dolayısıyla bu teoriye ait temel varsayımlar getirmiştir. Tiebout teorisinde hareket etme varsayımı önemlidir. Çünkü hareket etme insanların tercihlerini açıklama şeklidir ve bu da literatürde “ayakla oylama” olarak bilinmektedir.

Neoklasik iktisat teorisine göre, ülkeler arasındaki gelir veya ekonomik farklılıklar, bireylerin göçmenlik konusundaki kararlarında önemli bir rol oynamaktadır. Kişilerin yabancı bir ülkeye göç etme kararları alırken faydalarını ve maliyetlerini karşılaştırdıklarını göstermektedir. Diğer bir deyişle, göç etme kararı alınırken, birey kendi ülkesinde beklenen kazancı ile hedef ülkedeki beklenen kazanç karşılaştırması, bilmediği bir ortamda yaşama riskini ve göçle ilgili seyahat maliyeti gibi unsurları dikkate almaktadır (M. Wang vd, 2013: 540). Maliye politikalarının da uluslararası göç akımları üzerinde etkisi bulunmaktadır. Tiebout hipotezi, bireylerin göç kararını verirken vergi oranlarındaki ve sosyal harcamalardaki farklılıkları dikkate almalarını önermiştir. Tiebout’un teorisinin temel varsayımı içerisinde ülkeler arasındaki mali uyum farklılığı ne kadar artarsa uluslararası göçü arttırıcı bir etkisi olacaktır. Bunun nedeni Tiebout teorisinin temelini oluşturan, ekonomik düzeyde bölgesel farklılaşmalar oluştuğunda bireylerin yer değiştirebilme varsayımının uluslararası düzeyde de hareket serbestisi olan ülkeler arasında geçerli olmasıdır (Karidis ve Quinn, 2006: 333). Bireyler özellikle ülkeler arası geçiş serbestisi olan ülkeler arasında fayda maksimizasyonunu sağladıkları anda göç edebilmektedirler. Kamu politikaları, ulusal sınırlar içerisinde belirlendiğinden dolayı ülkeler arasında daha fazla farklılık gösterir. Bu nedenle, uluslararası göç, göçmenler için yerel hareketten çok daha fazla seçenek sunabilir. Birçok araştırma uluslararası sınırlar arasında hareketin yol açtığı ekonomik konuları ele alsa da,

uluslararası hareketin insan hakları boyutu çok az araştırma konusu olmuştur. Uluslararası göç, demokratik olmayan hükümetler altında yaşayan milyonlarca insan için tek siyasi seçim şekli olabilir. Bu durumda olan birey ya da bireyler için göç, yaşamak istedikleri kamu politikalarını seçmek sahip oldukları tek yol olabilir (Somin, 2008: 2). Tiebout teorisi altındaki ekonomik açıdan uluslararası göç çalışmaları insan hakları boyutuna göre daha fazla çalışılmıştır. Dolayısıyla Tiebout teorisinin insan hakları boyutu daha fazla araştırılmaya ihtiyaç duymaktadır. Her geçen gün ülkeler arasındaki her türlü sınırlılıklar hızlı bir şekilde ortadan kalkmaktadır. Sınırlılıkların azalmasının ülkeleri birçok açıdan birbirlerine yaklaştırmaktadır. Uluslararası göçte bu yakınlaşmalardan biridir. Uluslararası nüfus hareketlerinin ayakla oylama boyutu sistematik hale getirilmesi durumunda Tiebout teorisi, uluslararası göç teorileri içerisinde farklı bir bakış açısı olabilir.

1.5. Uluslararası Göçün Kamu Maliyesi Üzerine Etkisi

Göçün ev sahibi ülkelerin kamu maliyeleri üzerinde etkileri bulunmaktadır. Göçü en önemli aktörü olan göçmenler tıpkı ev sahibi ülke vatandaşları gibi vergi öderler, devletle borç alacak ilişkisi içerisinde olurlar, kamusal malları kullanırlar, maliye politikalarının belirlenmesinde baskı grupları yoluyla bir kısmı da oy kullanarak ülkeler üzerinde etkili olmaktadır. Ne var ki kamu maliyesi açısından göçün doğurduğu bir kısmı olumlu bir kısmı ise olumsuz etkiler bulunmaktadır. Söz konusu bu olumlu ve olumsuz etkilerinin parasal karşılığının bulunup ortaya çıkarılması oldukça zor ve karmaşık bir iştir. Böyle bir çalışma her şeyden önce çok büyük veri setlerini gerektirmektedir. Belki de bundan dolayı göçün mali yüküne ilişkin olarak kapsamlı çalışmalar yapmak oldukça zordur (Savaşan, 2013: 118-119).

Göçün mali etkisini tahmin etmek için iki temel yaklaşım kullanılmaktadır. Bunlardan ilki statik modeller ikincisi ise dinamik modellerdir. Statik modeller, genellikle belirli bir zaman dilimi olan bir vergi yılını analiz etmek için kullanılır. Buna karşın, dinamik projeksiyon modelleri, göçmenlere atfedilebilen vergi katkılarının ve devlet harcamalarının net bugünkü değerini ve göçmen torunlarının yaşam döngüleri boyunca öngörülen net maliyetlerini hesaplamak için kullanılmaktadır. Bu tür analizler, ek bir göçmenin gelecekteki kamu bütçeleri üzerindeki etkisinin modellenmesini içermektedir (Blau ve Mackie, 2017: 6).

Statik veya dinamik yaklaşımların hangisi seçilirse seçilsin devlet harcamalarının mal ve hizmetlere tahsisi konusunda belirli kararlar alınmalıdır. Bazı kamusal malların alıcılara belirli bir fayda düzeyiyle tedarik etmenin toplam maliyeti, katılan alıcı sayısı ile orantılıdır.

Basit muhasebe yaklaşımıyla, bu tür harcamalar finansmanı basit bir oran üzerinden sağlanabilir. Ancak, tüm harcamalar bu türden değildir. Örneğin göçün getirmiş olduğu nüfus yoğunluğu güvenlik ve altyapı gibi kalemlerde yapılan harcamalarda orantısız bir artışa neden olabilir. Buna karşılık savunma gibi belirli bir hizmet düzeyi sağlanan bazı kamusal mal ve hizmetlerin sunulma maliyeti, sadece popülasyon büyüklüğüyle ilgili az ilişki olabilir ve göçten etkilenmeyebilir. Örneğin yüz bin kişilik bir ordu, altmış milyonluk bir ülkeyi olduğu gibi yetmiş milyonluk bir ülkeyi de savunabilir. Bu gibi mallar 'kamu malı' olarak adlandırılır (Rowthorn, 2008: 567).

Devamlı bir süreç olan göç hareketleri ülkeler üzerinde çeşitli etkilere neden olmaktadır (Jaumotte vd., 2016: 1). Kaynağı ne olursa olsun, göçün toplum üzerinde genel olarak ekonomik etkisi olduğu bilinmektedir. Ancak bu etkileri yalnızca ekonomik olarak sınırlamak her geçen gün artan göç olgusunu önemini gözden kaçırılmasına neden olabilir. Göç ev sahibi ülke üzerinde emek piyasası, kamu bütçesi, ekonomik büyüme ve sosyo-kültürel gibi alanlar üzerine de etkileri olmaktadır. Göçün ülkeler üzerinde yaratmış olduğu çeşitli olumlu ve olumsuz etkiler bulunmaktadır. Bazı çalışmalar göçün olumlu etkileri üzerinde dururken, bazıları ise olumsuz etkileri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu her iki etkininde göz ardı edilmemesi hükümetler tarafından uygulanacak göç politikaları için önemlidir.

Göçün ev sahibi ülke üzerindeki negatif etkileri, olumsuz dışsallık olarak tanımlanabilir. Göçün ev sahibi ülke üzerindeki olumsuz dışsallıkların etkileri farklı alanlar üzerinde olmaktadır. Bu etki alanlarından biri de işgücü piyasalarıdır. Göçmenlerin varlığı, yerlilerin işgücü piyasasından dışlanmalarına yol açarsa işgücü piyasaları üzerinde negatif etki yaratır. Basit arz talep dengesine göre, göçler işgücü piyasasında daha fazla emek arzı oluşturacağından bu durum ücretlerin düşmesine neden olacaktır. Bu durum göçmenlerin işgücü piyasası üzerindeki olumsuz etkisini göstermektedir.

Bir diğer etki kamu hizmet kullanımını üzerindeki etkilerdir. Göçün kamu maliyesi üzerindeki etkisi karmaşık sorunları beraberinde getirmektedir. Göçmenler, demografik tip, beceri ve gelenek bakımından ev sahibi ülke vatandaşlarından farklıdır. Kamu harcamalarının göçlere duyarlılığı, kamu harcamalarının bileşimine, yeniden dağıtılabirliğine ve tüketimdeki rekabetin boyutuna bağlı olarak değişecektir. Göç sadece kamu hizmetlerinin göçmenler tarafından tüketilmesi yoluyla kamusal mal ve hizmet sunum maliyetlerini arttırma potansiyeline sahip değildir, aynı zamanda ev sahibi ülke vatandaşlarına sağlanan kamusal ve hizmet sunum kalitesini de azaltabilmektedir (Preston, 2014: 588).

Düşük ücrete sahip vasıfsız göçmenler, refah devletinin kamusal hizmetlerinin kullanımından daha az vergi ödemeleri durumunda göçmen nüfus kamu bütçesi üzerinde maliyet unsuru oluşturmaktadır. Bu durumda, yerliler daha yüksek bir vergilendirme maliyeti ya da devlet tarafından sağlanan hizmetlerden daha az düzeyde kullanmakla karşı karşıya kalacaklardır. Göçmenler ev sahibi ülkenin toplumunun sosya-kültürel yapısının bozulması ve aşırı kalabalıklaşma sonrası asayiş sorunları gibi ekonomik olmayan negatif dışsallıklara da neden olmaktadır. Halkın göçmenler konusunda en büyük endişeleri, göçmenlerin yerlilerin işlerini ellerinden almalarını, ücretlerini düşürmelerini ve kamu maliyesine üzerindeki olumsuz etkileridir. Aynı zamanda, politik popülist hareketlerin yükselişi, göçle ilgili şüpheciliğin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda kültürel düşüncelere de dayanabileceğini vurgulamıştır. Ev sahibi nüfus ile göçmenler arasındaki ekonomik rekabetin olumsuz taraflarının yanı sıra göçmenler ve ev sahibi nüfusun kültürel uyum endişeleri de göçmen karşıtı politik platformların temelini oluşturmaktadır (Edo vd., 2018: 2-3).

Göçmenlerin toplumsal olarak kabul edilmeyişlerinin en önemli nedenlerinden biri de sosyal ve kültürel uyumsuzluklardan kaynaklanmaktadır. Toplum tarafından kabul edilmeyen göçmenler çalışma hayatına da uyum sağlayamamaktadır. Dolayısıyla ekonomik olarak da yeterli gelirlere sahip olmadıklarından ev sahibi ülkeler için ekonomik olumsuzluklara neden olmaktadır (Breunig ve Rose, 2019: 2-3). Göçün sosyal uyumu, olumsuz yönde etkilediği yerlerde hükümetin bu olumsuzluğu gidermek veya en aza indirmek için müdahale edebileceği iki tür politika bulunmaktadır. Birincisi çok kültürlülüğü teşvik eden ve ev sahibi ülke sakinlerinin yeni göçmenler arasında kabulünü genişleten politikalarlardır. Diğeri ise yeni göçmenleri ev sahibi ülkenin dilini ve kültürel normlarını benimsemeye teşvik eden entegrasyon politikalarını kapsamaktadır (Breunig ve Rose, 2019: 21). Devletin göç müdahalesinin temel argümanı kişisel çikardır. Demokrasilerde hükümetler ev sahibi ülke vatandaşları tarafından seçilmektedir ve yabancı göçmenlerin kısa vadede oyları bulunmamaktadır. Dolayısıyla, oy maksimizasyonu gerçeği gereği hükümetler yerli sakinlerin çıkarlarını desteklemektedir. Hükümetler ayrıca göçmenlerin sayısını ve kompozisyonunu ayarlayarak, göçmenlerin olumsuz dışsallıklarını etkilerini azaltma veya bu olumsuzları olumlu yönde etkilemede önemli bir rol oynamaktadırlar. Göçmenler maddi bir kazanç yaratıyorsa bunun nasıl bölüneceği konusu politik bir tartışma konusu olan göç politikalarının etkinliğinden daha önemli değildir. Scholten ve Thum (1996) işaret ettiği gibi politika yapıcılar uygulayacakları göç politikalarını medyan seçmen üzerinden belirleyeceklerinden genellikle göçün diğeri seçmenler üzerindeki etkilerini dikkate

almayarak düzenleyeceklerdir. Bu da seçilen göç politikalarının verimsiz olmasına neden olacaktır.

Göçmenler ev sahibi ülkede olumlu dışsallıklara da neden olmaktadır. İşgücü piyasası bu alanlardan biridir. Emeğin göç yoluyla hareketi işgücü piyasalarını etkiler. Yüksek vasıflı göçmenler, ekonomik büyümeyi artırır ve kazandıkları ücret gelirleriyle gelir vergisine katkıda bulunurlar ve ekonomik verimliliği artırabilirler. Ayrıca göçmenler, ekonominin hem hızlı büyüyen hem de azalan sektörlerindeki önemli boşlukları doldurmaktadır. Çalışan vasıflı göçmenler, yaşlı nüfus ve düşük vasıflı göçmenlerin ekonomik verimsizliğini telafi edebilir. Dolayısıyla göçmenlerin kamu maliyesi üzerindeki olumlu etkileri de bulunmaktadır (Breunig ve Rose, 2019: 2).

Göçün ekonomik büyümeye doğrudan ve dolaylı etkileri bulunmaktadır. Göçün işgücünü genişlettiği yerlerde toplam GSYİH'nın artmasına neden olmaktadır. Ancak, toplam GSYİH'de yaşanan artış kişi başına düşen GSYİH'nin aynı düzeyde olmayabilir. Aynı zamanda göç sadece nüfusun boyutunu arttırmamakta, aynı zamanda ev sahibi ülkelerin yaş piramidini değiştirerek demografik etkide bulunmaktadır. Göçmenler yerli nüfusa göre daha genç ve ekonomik olarak ekonomiye daha fazla katkı sağlarlar. Bu durum ev sahibi ülkede bağımlılık oranlarının azaltılmasını sağlamaktadır. Ayrıca kalifiye göçmenler ev sahibi ülkenin insan sermayesini desteklemektedirler. Kalifiyeli göçmenler teknolojik ilerlemenin yanı sıra araştırma yapmaya ve inovasyonu artırmaya katkıda bulunmaktadır (Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD], 2014: 3-4). Göçmenler aynı zamanda sosyal ve kültürel pozitif dışsallıklara sahip olabilirler. Göçmenler kültürel çeşitliliği artırabilir ve yerli halklar arasındaki dünyanın diğer kültürlerine ve bölgelerine olan ilgiyi arttırabilir (Beutin vd., 2006: 3). Göçlerin ev sahibi ülke üzerindeki genel etkileri yukarıda anlatıldığı şekliyle özetlenebilir.

Ev sahibi ülke vatandaşları ve kamuoyu, göçmenlerin kamusal hizmetler üzerindeki etkisi konusunda sık sık endişe duymaktadırlar. Bu endişelerinin kaynağı, göçmenlerin okullar, hastaneleri ve kamu konutları gibi kamu hizmetleri aşırı kullanıp kullanmamaları konusundaki kaygılardan oluşmaktadır. Korkunun nedeni, göçün gelecekte vergi artışlarına yol açabileceği veya yerli nüfusun göçmenler nedeniyle bu kamu hizmetlerine daha az erişimi olabileceği korkusundan kaynaklanmaktadır. Bu korkulara ek olarak aşırı kullanımdan dolayı kamu hizmetlerinin kalitesinin düşmesi de başka bir olumsuz görüştür. Bu düşünce özellikle yabancı nüfus yoğunluğunun olduğu alanlarda örneğin; okullarda kaliteli eğitime erişememe

endişesinden kaynaklanmaktadır. Tartışmanın önemine rağmen, gelişmekte olan ülkeler için göçün hem mali denge hem de kamu hizmetlerinin kalitesi üzerinde olumsuz etkisine ilişkin somut kanıtlar bulunmamaktadır. Ancak bu konu özellikle bütçeleri kısıtlı olduğu için düşük ve orta gelirli ülkeler için geçerlidir. Bu ülkelerin gelirleri, bir devlet aygıtının çalışması için gereken temel kamu hizmetlerini sağlamak için yeterli olmayabilir. Bu nedenle katkıda bulunduğu daha fazla kaynak kullanan göçmenler, kamu bütçeleri üzerinde daha fazla baskı yaratacaktır. Öte yandan, vergi yoluyla kamu bütçesine göçmenlerden gelecek herhangi bir katkı kötü mali koşullar altında memnuniyetle karşılanmasına neden olacaktır.

Göçün ücret ve istihdam konularının ötesinde politika yapımcılar ve kamuoyu, göç yoluyla genişleyen bir nüfusun kamu maliyesi ve hükümet programlarının sürdürülebilirliği üzerindeki etkisiyle ilgilenmektedir. Tüm nüfus alt grupları, vergi ödeyerek kamu maliyesine katkıda bulunur ve kamu hizmetlerini tüketerek harcamalara eklenir. Ancak kamu harcamalarına katılım ve kullanımda bireysel farklılıklar bulunmaktadır. Ortalama olarak ilk nesildeki bireyler, devletler ev sahibi vatandaşlara göre daha maliyetlidir. Bununla birlikte göçmenlerin çocukları “ikinci nesil” devletin en güçlü ekonomik ve mali katkıcıları arasındadır. Göçmenlerin ve onların torunlarının uzun vadeli mali etkileri, işgücü büyümesi, inovasyon sağlaması ve girişimcilik faaliyetlerine katkıda bulunmaları dikkate alındığında olumlu olacaktır (Blau ve Mackie, 2017: 5). Göçün birinci dereceden net mali etkisi, göçmenlerin kamu maliyesine yaptığı çeşitli vergi katkıları ile devlet harcamalarının aldıkları kamu yararı ve hizmetleri arasındaki farktır. Göçmenlerin kamu maliyesini nasıl etkiledikleri demografik özellikler ile beceri özelliklerine ve emek piyasası ile diğer pazarlardaki rollerine duyarlıdır. Göçün bir ülkenin maliye politikalarını değiştirme potansiyeli, menşei ülkeden gelenlerin sosyodemografik özelliklerinin genel nüfusun özelliklerinden farklı olmasına bağlıdır. Göçün istihdam ve ücretler üzerindeki güçlü bağlantıları maliye politikasını etkilemede önemli rol oynamaktadır (Blau ve Mackie, 2017: 19).

Göç genel gayri safi yurtiçi hasılayı arttırıcı etkisiyle, aynı zamanda toplam kamu gelirlerinin artmasına katkıda bulunur. Ancak kamu gelirlerinde meydana gelen artış kamu harcamalarını dengelemede her zaman yeterli olmamaktadır. Göçmenlerin yarattığı gelir artışı, hükümetlerin onları barındırmak için harcadıkları ek harcamalardan daha küçük ise göç, net bir mali yüke dönüşmektedir. Buna karşılık, göçmenler tarafından elde edilen gelirler ihtiyaç duydukları harcamaları aşarsa, göçmenler net mali katkı sağlamış olurlar International Labour Organization [ILO] (2018: 165). Göçün mali etkisini ölçmek için çeşitli yöntemler vardır. Bunlar statik analizi içeren muhasebe yaklaşımı, dinamik analizi içeren net transfer

profilleri, üretim muhasebesi ve makroekonomik modellerden oluşmaktadır. Her metodoloji mali etkinin farklı bir kapsamını ölçmektedir (International Labour Organization [ILO], 2018: 173):

1. Muhasebe yaklaşımı; yabancı ve yerli doğum yapan bireylerin belirli bir yıl veya birkaç yıl içindeki net mali etkilerini karşılaştırmaktadır.
2. Net transfer profilleri yaklaşımı; yabancı ve yerli doğumlu nüfusun tüm yaşamları boyunca mali etkisinin net bugünkü değerini tahmin etmeye çalışır.
3. Üretim muhasebesi yaklaşımı; yabancı ve yerli doğum yapan bireylerin net mali katkısının, yalnızca kendi yaşamları için değil aynı zamanda torunlarının yaşamlarındaki net bugünkü değerini de tahmin etmektedir.
4. Makroekonomik modeller; genellikle yabancı doğum akışlarındaki bir değişikliğin gelecekteki devlet bütçelerini etkileyip etkilemeyeceğini, sadece yabancılara ve ailelerinin kullandığı vergiler ve kamusal hizmetler üzerindeki etkisini değil aynı zamanda ekonomi üzerindeki daha geniş etkilerini de araştırmaktadır.

Göçmenlerin vergi ve harcamalara karşı durumlarının tahmin edilmesinde güçlükler bulunmakta ve birçok varsayım yapılması gerekmektedir. Bu varsayımlar açıkça sonuçları etkiler. Coppel vd. (2001: 20)'de göçe ilişkin hesaplamalara ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini savunmaktadır. Yazarlar, göçmenlerin ülkeler için ek mali yüke yol açtığı sonucuna ulaşan çalışmaların statik olduklarını ve genellikle ekonomik gerçeklikten uzak olduklarını dile getirmektedirler. Farklı göçmen nesillerini bir arada alarak, kamu hizmetine olan talebi ve vergi ödemelerinde yaşam süreci etkilerini dikkate almayan tahminler statik çalışma olarak adlandırılır. Göçmenlerin yaşam boyunca takip edilmesine dayanan dinamik tahminler ise göçmenlerin ve onların çocuklarının vergi gelirlerinde ve kamu harcamalarında artışa neden olmalarına rağmen bu değerlerin bugünkü indirgenmiş değerleri karşılaştırıldığında küçük de olsa net pozitif etki ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan net pozitif etkinin göçmenlerin eğitim ve yaş düzeylerinin önemli olduğu görülmektedir. En az lise mezunu veya kırk yaşından göç edenlerin bütçeye etkisi pozitif olmaktadır (Savaşan, 2013: 131).

Göç, ev sahibi ülkelerde vergi ve kamu harcama kararlarında değişikliklere neden olabilir. Vergi gelirleri, kamu harcama seviyeleri veya diğer mali durum göstergeleri ile göç oranları arasındaki korelasyon göçün kamu maliyesi üzerindeki toplam etkiyi belirleyecektir. Bu toplam etki bir anlamda göçün kamu maliyesini nasıl etkilediğine dair soruyu

yanıtlamaktadır. Farklı göç oranlarına sahip ülkelerdeki göçün yaratmış olduğu mali sonuçların karşılaştırılması için göçün sadece hükümet bütçesi üzerindeki etkilerinin değil, aynı zamanda vergi ve kamu harcamalarının politik ekonomisi üzerindeki etkilerinin bilinmesi gereklidir (Preston, 2014: 587). Bu etkilerin ortaya çıkma şekli, ülkedeki ekonomik ve politik kurumların niteliğine bağlıdır.

Göçmenler, ev sahibi ülkeye geldikleri andan başlayarak yaşamları boyunca mali sistemi etkilerler. Bu etkiler olumlu ya da olumsuz olabilmektedir. Bu etkilerin kamu maliyesi açısından hesaplanması ve buna göre göç politikalarının belirlenmesi ülkelerin kamu bütçeleri için önemlidir. Dolayısıyla hükümetler bu bilgileri göz önünde bulundurarak uygulayacakları etkin göç politikaları yoluyla mali sistem üzerinde önemli etkiler yaratabilirler.

1.6. Türkiye'nin Uluslararası Göç Durumu

Burada konunun bütünlüğünün sağlanması açısından Türkiye'ye yapılan göçler ve Türkiye'den giden göçler olarak iki farklı başlıkta anlatılmıştır.

1.6.1. Türkiye'ye Yapılan Göçler

Hem Osmanlı Devleti hem de Türkiye, göçmenleri kabul etme konusunda uzun bir geleneğe sahiptir. Osmanlı Devleti, tarih boyunca çok sayıda Müslüman göçmenin yanı sıra Hristiyan ve Yahudi göçmen de almıştır. Özellikle Müslüman göçmenler Balkanlar'dan, Kafkaslar'dan ve Türkistan'dan (Orta Asya'ya tekabül eden bir coğrafi bölge) kaçanlardan oluşmuştur. Osmanlı Devleti'nin kendisinin barındırdığı çok kültürlü ve farklı etnik topluluklar dışında çeşitli nedenlerle sığınma talebinde bulunan Macarlara, Polonyalılara, Ruslara ve Yahudilere kadar geniş bir yelpazeye yayılan gayrimüslim etnik gruplarına sığınma hakkı tanımıştır. Osmanlıda sık sık bu tür mültecilere imparatorlukla bütünleşmelerine ve imparatorluğun birer öznesi olma imkanı sunulmuştur. Osmanlı Devleti'nin aksine, Türkiye Cumhuriyeti çok farklı bir göç ve mülteci politikası izlenmiştir. Göçmenlere kalıcı statüsü verilmesine ilişkin olarak, Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı Devletine kıyasla çok daha kısıtlayıcı bir politika gütmüştür. Türkiye, sığınma sürecini geniş bir yelpazeye yaymaya istekli olmasına rağmen, kalıcı statüsünü yalnızca potansiyel göçmen olarak nitelendirilen kişilerle sınırlandırmıştır (Kirişçi, 2000: 3).

Uluslararası göç hareketleri Cumhuriyet'in ilk yıllarında ulus devletin kuruluşunda son derece önemli rol oynamıştır. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından başlayarak, ilk kırk yıl içerisinde Türkiye'ye yönelen göç dalgalarını, genelde Osmanlı Devleti'nin toprakları içerisinde kurulmuş olan çevre ülkelerden gelen etnik Türk ve Müslüman göçmenler oluşturmuştur. Bu nedenle, yakın zamana kadar Türkiye'de uluslararası göç sonucu oluşan "yabancı" bir nüfustan bahsetmek mümkün değildir. Diğer taraftan 1960'lı yıllardan bu yana kadar yurt dışına yönelen işçi göçüyle birlikte, o dönemde Türkiye daha çok göç veren bir ülke olarak bilinmektedir. Bugün ise Türkiye uluslararası göç mekanizması içerisinde menşei ülke kategorisinde olmakla birlikte ev sahibi ülke kategorisine de girmiştir. Türkiye, artık yoğun şekilde farklı ulus ve etnik kökenlerden göçmenleri taşıyan uluslararası göç dalgalarının hedefi olan ya da bu dalgalar içerisinde transit ülke görevi gören bir ülke konumundadır (Erdoğan ve Kaya, 2015: 223). Anadolu'daki Avrupa nüfusunun varlığına bakıldığında, Avrupalıların Osmanlı topraklarına dikkat çekici ilk girişlerinin "Levanten"⁵ kimliğine sahip olan nüfus ile olduğu söylenebilir. Türkiye'nin İzmir, İstanbul ve Antalya gibi önemli limanlara sahip kıyı kentlerine yerleşmiş Levantenler, ticari faaliyetler yürütmüşler, özellikle kendi grupları içerisinde evlenmeler yoluyla, çok dilli, çok kültürlü, hibrit bir Avrupalı kimliği oluşturulmuşlardır (Oban, 2007: 339-340). Günümüzde sayıları son derece azalmış olan Levantenlerin nüfusunu tam olarak bilmek zordur fakat kökleri Osmanlı Devletine kadar uzanan ve Avrupalıları temsil eden grup olarak tanımlanmaktadır.

Osmanlı Devletine dahil olmuş olan ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması sonucu ulus devlet sınırları dışında kalmış Müslüman ve genellikle Türk kökenlilerin ülkeye göçü, uluslararası göçün ilk nüfus hareketi olarak kabul edilmektedir. 1945-1980 yılları arasında ağırlığı Bulgaristan'dan ve sonrası Yugoslavya'dan gelen ikinci göç hareketi izlemiştir. Üçüncü dönem olarak 1980'li ve 1990'lı yıllarda Afganistan'dan gelen göçmenlerle birlikte Bulgaristan Türkleri oluşturmaktadır. 1980'li yılların sonrasında Bulgaristan'da uygulanan asimilasyon politikaları sebebiyle Türkiye'ye sığınan 300.000 civarında Türk kökenli Bulgaristan vatandaşının yarısı daha sonraki yıllarda tekrar geri dönüş yapmışlardır. 1985-2005 yılları arasında ağırlık olarak Irak, İran ve Bulgaristan'dan olmak üzere yaklaşık iki milyon kişiyi içine alan göçmen hareketi olmuştur. 1988- 1991 yılları arasında Irak, Asya ve Afrika'dan gelen göç hareketleri olmuştur. Irak'tan gelen ilk dalga, 1988 yılında Irak-İran

⁵ Levanten kelimesi Fransızca "Lever" sözcüğünden gelmektedir. Doğu ve doğmak anlamlarına gelen sözcük Doğu Akdeniz ülkelerini tanımlamak için kullanılmaktadır. Geniş anlamıyla Levanten, Avrupa'dan bir aileden gelip Doğu Akdeniz ülkesi olan Türkiye'de yerleşenleri ifade etmektedir (Oban, 2007: 339-340).

savaşından sonra Türkiye'deki geçici kamplarda barındırılan 50.000'den fazla Iraklı, ilk göç dalgasını oluşturur. İkinci büyük dalga ise, 1991 Körfez Krizi'nden kaçan 60.000 Iraklı ve Kuveytli göçmen kısa süre sonra geri dönmüşlerdir. 1991 yılında ise Irak ordusundan kaçan büyük çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu Türkmen ve Arapların da yer aldığı 500.000 kişilik bir göç hareketi gerçekleşmiştir. 1992 yılındaki Bosna Hersek kaynaklı göç hareketinde Türkiye göç yolunda geçiş ülkesi olarak görülmüştür. Göç hareketindekilerin yalnızca bir kısmı Türkiye'ye yerleşmiş, büyük çoğunluğu ise Dayton Antlaşması'ndan⁶ sonra geri dönmüşlerdir (Kartal ve Başçı, 2014: 281-282). Dolayısıyla 2000 yılına kadar Türkiye'ye yapılan göç hareketleri genellikle süreklilik arz etmemiş ve dönemsel hareketler söz konusu olmuştur.

Günümüze doğru yaklaştıkça Avrupa'dan Türkiye'ye yönelen göçün kaynakları ve aldığı biçimler, ülkenin daha önce hedef olduğu göç dalgalarından farklılaşmaktadır. Artık göç sürecinin bir ürünü olarak Türkiye'de yaşayan yabancı ülke vatandaşlarından söz etmek mümkün olmaktadır. Farklı dil, din ve etnik kökenlerden farklılık gösteren yabancı nüfus farklı nedenlerden dolayı Türkiye'de yerleşmeye başlamıştır. Bu durum Türkiye'nin etnik yapısının çeşitlenmesine neden olmuştur. 1970'lerin sonundan itibaren Türkiye, gittikçe artan ve oldukça büyük rakamlarla ifade edilen mülteci, sığınmacı, transit göçmen ve kaçak işçileri içeren yoğun insan hareketliliğine maruz kalmıştır. Yabancıların Türkiye'ye yönelen göç hareketleri, genelde Türkiye'nin sınır komşusu olan ülkelerden veya diğer yakın ülkelere gerçekleşmektedir (Erdoğan ve Kaya, 2015: 224). Cumhuriyet döneminde Türkiye'ye yönelen göçü, eski ve yeni dönem olmak üzere iki temel döneme ayırarak incelemek daha sağlıklı bir yaklaşımdır.

⁶ 21 Kasım 1995'te ABD'nin Ohio eyaletine bağlı olan Dayton'da bulunan askeri üstte imzalanan ve Bosna savaşını sonlandıran anlaşmadır. Bu anlaşma Bosna Hersek'i, Sırpların kontrolü altında olmak üzere Sırp Cumhuriyetine, bir de Boşnak-Hırvat Federasyonu olmak üzere tamamen etnisiteye dayalı bir devlet yapısına ayırmıştır (Türbedar, 2010).

Tablo 1.6. 2016* Yılı Türkiye'deki Mülteci ve Sığınmacıların Ülkelere Göre Dağılımı

Ülke	Mülteci ⁷ (%)	Sığınmacı ⁸ (%)	Toplam*
<i>Suriye</i>	100	0	2.769.991
<i>Irak</i>	22	78	125.879
<i>Afganistan</i>	3	97	113.756
<i>İran</i>	24	76	28.534
<i>Somali</i>	57	43	3.905
<i>Diğer Milletler</i>	27	73	8.290
Toplam	15	85	3.050.355

*Kasım 2016 verilerini içermektedir. T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan Türkiye göç raporu en son 2016 yılında yayınlandığından en güncel rakamlar bunları içermektedir.

Kaynak: Bel-Air (2016: 8).

Göreceli eski göç, 1980'lere kadar yavaş bir ivmeyle devam etmiş ve büyük ölçüde nüfus oluşumunun önemli bir parçası olarak kabul edilen ve özellikle komşu bölgelerde yaşamakta olan etnik Türklerin ülkeye kabulünü kapsamıştır. 1980 sonrasında Türkiye'ye yapılan göçler, komşu ülkelerdeki ekonomik, sosyal ve siyasi karışıklıklar başta olmak üzere çeşitli nedenlerden artmıştır. Türkiye'ye gelip kaçak olarak çalışan göçmenler ile Türkiye'yi geçiş ülkesi olarak kullanan göçmenlerin varlığı Türkiye'ye olan göç dalgasını her geçen gün arttırmakta ve uluslararası göç mekanizması içerisinde önemli bir ülke konumuna getirmektedir (İçduygu ve Keyman, 2000: 386). Yalnızca Türkiye'ye yapılan göçler artmamış aynı zamanda Türkiye üzerinden gelişmiş Batılı ülkelere geçişte transit ülke olarak kullanımında artış yaşanmıştır. Tablo 1.6'da Kasım 2016 rakamlarına göre Türkiye'de mülteci ve sığınmacıların sayıları gösterilmiştir.

2015 itibarıyla, Türkiye'de istatistikler 1.592.437 göçmen (yurtdışında doğan) olduğunu göstermektedir. Çoğunluğunu Suriyelilerin oluşturduğu 3 milyon geçici koruma altında bulunanlar bu rakamlara eklenmemiştir. 3 milyon mülteciyle ilgili ayrıntılar Tablo 1.6'da verilmiştir. Türkiye'de ikamet edip yaşayanlar ile savaş dolayısıyla Türkiye'ye sığınan geçici koruma altında Suriyeliler ikametgâh alıp Türkiye'de yaşayan statüde değillerdir.

⁷ "1 Ocak 1951'den önce Avrupa'da meydana gelen olaylar sonucunda ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden zulme uğrayacağından haklı sebeplerden dolayı korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışından bulunan ve bu ülkelerin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yahut tabiiyeti yoksa bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen şahıslara, uygulanacaktır" şeklindeki hüküm mülteciliği tanımlamaktadır (Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme, 1951). Mültecilik kavramı geçici koruma olarak da geçmektedir. 2019 yılı itibarıyla Türkiye'de bulunan Suriyeliler bu şekilde tanımlanmaktadır.

⁸ Sığınmacı, mülteci olduğunu söyleyen ancak iddiaları henüz kesin olarak değerlendirilmemiş olan bireydir. Her sığınmacı nihayetinde mülteci olarak tanınmayabilir. Ancak mültecilerin hepsi başlangıçta sığınmacı olacaktır (The UN Refugee Agency [UNHCR], t.y.: 4)

Tablo 1.7’de Suriyeli sayısının azlığı bundan kaynaklanmaktadır. Suriyeli geçici koruma altındakiler ise Tablo 1.6’da gösterilmiştir.

Tablo 1.7. Türkiye’de Yaşayan Yabancı Nüfusun Karşılaştırılması, 2000-2015

Doğum Yeri	2000 Yılı Toplam	2015 Yılı Toplam	Nüfus %’si
Avrupa	916.943	953.837	60
<i>Bulgaristan</i>	480.817	378.658	24
<i>Almanya</i>	273.535	263.318	17
<i>Makedonya</i>	31.515	43.400	3
<i>Hollanda</i>	21.823	32.345	2
<i>Birleşik Krallık</i>	18.914	32.140	2
<i>Fransa</i>	16.787	28.507	2
<i>Yunanistan</i>	59.217	26.928	2
<i>Avusturya</i>	14.335	18.609	1
Arap Ülkeleri		232.308	15
<i>Irak</i>		97.528	6
<i>Suriye</i>		76.413	5
<i>Libya</i>		16.442	1
<i>Suudi Arabistan</i>		14.573	1
BDT ⁹		212.323	13
<i>Azerbaycan</i>	16.787	52.836	3
<i>Özbekistan</i>		36.083	2
<i>Rusya</i>	19.856	34.486	2
<i>Türkmenistan</i>		24.937	2
<i>Kazakistan</i>		21.546	1
<i>Ermenistan</i>		2.346	0
Asya		156.679	10
<i>Afganistan</i>		38.692	2
<i>İran</i>	12.957	36.226	2
<i>Gürcistan</i>		25.019	2
<i>Çin</i>		12.426	1
Kuzey Amerika		27.038	2
<i>ABD</i>	16.566	24.026	2
Diğer Ülkeler		23.724	1
Toplam	1.278.671	1.592.437	100

Kaynak: Bel-Air (2016: 4).

2000 ve 2015 yılları için Türkiye’de yaşayan yabancı nüfusun ülkelere göre karşılaştırılması Tablo 1.7’de verilmiştir. Sonuç olarak, Türkiye’de ikamet edenler ve Türkiye’deki Suriyeli geçici koruma altındaki mülteciler dahil edildiğinde, Türkiye’deki

⁹ Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleri: Azerbaycan, Belarus, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Özbekistan, Rusya, Tacikistan, Türkmenistan ve Ukrayna’dan oluşmaktadır. Bu topluluğun en güncel halinde Gürcistan ve Ukrayna birlikte çıkmış durumda, Türkmenistan tam üyelikte olmayıp birlikte ilişkili ülke konumundadır. Tablo 1.7’de yalnızca CIS ülke başlığı altında verilen ülkelerin göç rakamlarını göstermektedir. BDT’ye üye tüm ülke bilgilerini kapsamamaktadır (Zubiashvili ve Atanelishvili, 2019).

nüfusun yaklaşık %5.6'sı göçmenlerden oluşmaktadır. 2000 yılında ülkede genel nüfusunun %1.9'unu oluşturan, 1.278.671 yabancı uyrukluların sayısında gün geçtikçe belirgin bir artış olmuştur. 2000 yılında, çoğunluğu Bulgaristan'da (%38) ve Yunanistan'da ve diğer Avrupa ülkelerinde doğmuş olan 1.278.671 yabancı kökenli kişi bulunmaktadır. 2015 yılında göçmenlerin çoğu Avrupa'dan gelmekte (%60), Bulgaristan hala yurtdışında doğanlar için en yaygın doğum yeri olmakla birlikte (%24), bunu Almanya (%17) izlemektedir. Bulgaristan'da (2000 ve 2015 yılları arasında 100.000'den fazla kayıp) ve diğer Balkan ülkelerinde yaşayanların sayısındaki düşüş, bunların artık yaşlandığını ve “etnik” göç akışlarının bittiğini teyit etmektedir.

1.6.2. Türkiye'den Yapılan Göçler

Uluslararası göç akımları 20. yüzyılda küresel çaptaki ekonomik, politik ve siyasi haritaların temel öğelerinden birini oluşturmaktadır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası yeniden çizilmiş sınırlar arasında yoğun şekilde nüfus hareketlerine tanık olunmuştur. Savaş sonrası uluslararası göçün ortaya çıkardığı iki önemli sonuç vardır. Birincisi, savaş sonrası yeniden yapılanmayı gerçekleştirmek adına talep edilen emek göçü uluslararası anlaşmalar yoluyla düzenlenmeye çalışılmıştır. İkincisi ise, gelişmiş endüstri toplumları daha iyi yaşam koşullarını sağlayan işlerde izinsiz şekilde sınır aşma hareketlerine başka ifadeyle düzensiz (illegal) göç akımlarının artmasına neden olmuştur. Uluslararası göçün ortaya çıkardığı bu iki sonuç farklı uygulamalara yol açmıştır. Bir taraftan emek göçünün yasal yollarla yapılması özendirilirken diğer taraftan ucuz emek gücü için düzensiz göçlerin gerçekleştirilmesine ses çıkartılmamıştır. Yasal yollarla emek göçüne izin veren örnekler ABD'de geçici istihdamı öngören “bracero¹⁰” programı, diğeri ise, Avrupa'da İsviçre'nin benimsemiş olduğu kota sistemine dayanan istihdam programıdır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası yeniden yapılandırılma ihtiyacı olan Batı Avrupa ülkelerinde 1950'li yıllarda bu yapılandırmayı gerçekleştirmek üzere sanayiden, madencilğe, ulaşım ağlarına kadar çeşitli alanlarda hızlı bir girişim içerisine girilmiştir. Elbette bu girişimleri gerçekleştirmek üzere yeterli işgücü olmaması sebebiyle ilk işçi açığını gidermek üzere Avrupa'nın güneyindeki ülkelere başvurulmuştur. İtalya, İspanya, Yunanistan ve Portekiz gibi ülkeler, çeşitli biçimlerle Avrupa'nın egemenliği altında bulunmuş eski sömürü

¹⁰ II. Dünya Savaşı sırasında tarım ve demiryolu inşaatındaki işgücü kıtlığını doldurmaya yönelik olarak 1942'de ABD ve Meksika'nın gündemine gelen ve geçici süreli işçi bulma programıdır (Birdal, 2012).

Tunus, Cezayir ve Fas gibi ülkeler ile niteliksiz ya da yarı nitelikli işgücü fazlası olan Yugoslavya ve Türkiye gibi ülkeler, Batı Avrupa ülkelerinin işçi açığını kapatmak amacıyla işgücü temini edilecek hedef ülkeler olarak seçilmişlerdir. Türkiye Batı Avrupa ülkeleri ile işçi gönderimi için ülkelerle anlaşmalar yapmıştır. Bu anlaşmalar ve ülkeler, 1961 yılında Almanya, 1964 yılında Belçika, Avusturya ve Hollanda, 1965 yılında Fransa ve 1967 yılında ise İsveç ile yapılmıştır (Kütük, 2015: 611).

Tarihte göçten etkilenmemiş millet bulunmamaktadır. Bazı milletlerin oluşumlarında tarihlerindeki göç hareketlerinin önemli ve özel bir yeri vardır. Göç Türkler için çok açık şekilde önemli bir konudur. Türklerin “anavatanı” olan Orta Asya’da göçebe bir hayat sürmelerinden, Anadolu’ya gelişlerine kadar uzanan süreçler göçün, Türkler için ne kadar önemli olduğunu kanıtlamaktadır. Cumhuriyet dönemi göç hareketliliği ile ilgili olarak Türk vatandaşlarının 1961 Anayasası ile ülkeden serbestçe çıkma ve girme özgürlüğünü bir temel hak olarak kazanması önemli bir dönüm noktasını oluşturur. 1950’li yılların ikinci yarısından itibaren bireysel girişimler ve özel araçlar yoluyla Avrupa’ya yönelen Türk dış göç hareketi, 1960’lı yıllarla birlikte “ikili anlaşmalara” dayanarak devlet eliyle düzenlenen işgücü ihracı biçimini almıştır. Bu süreçte 13 Haziran 1961 yılında Türkiye’nin dönemin Batı Almanya’sıyla imzalanan işgücü göndermeye ilişkin esasları düzenleyen protokol sonrası Türk işgücü göçünün ilk yurt dışına çıkışı gerçekleşmiştir (Danış ve İrtiş, 2008: 4). Türk emek göçünde en önemli rolü oynayan Federal Almanya, 1950-1970 yılları arasında “dönüşümlü göç” usulünü uygulamaya çalışmış, ancak planlanan bu program teorinin ötesine gidememiş pratikte uygulanamamıştır. İstihdam programları dışında göçmenleri kültürel entegrasyona sokarak daha sağlıklı programlar uygulayan ülkeler de bulunmaktadır. Örneğin, İsveç emek göçü politikasını kabul etmeyip sadece “sığınma” talebinde bulunanları kabul ederek onları sosyo-kültürel bütünleşmeye yönlendirmiştir (Erdoğan ve Kaya, 2015: 263).

İlk yıllarda Batı Avrupa’ya işçi göç programıyla giden nüfus genellikle İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük şehirlerden gelenlerden oluşmuştur. Eğitim düzeyleri daha sonra gelecek olan işçilere göre daha yüksek seviyededir. 1961 yılında imzalanan anlaşmayla Almanya’ya gönderilenler, Türkiye’de Çalışma Bakanlığı’na bağlı İş ve İşçi Bulma Kurumu’na, Almanya’da ise Nürnberg’de bulunan Federal İşçi Kurumu’na havale edilmiştir. O dönemde de değerli olduğu gibi her dönem değerli olan yabancı dövizi yasal yollarla kazanmanın bir aracı olarak işçi göç programlarının görülmesi, Türkiye’de kısa süre içerisinde yurtdışında çalışmak isteyenlerin sayısını artmıştır. İşçi göç programlarına

gösterilen yoğun talep başvurularının sayısının bir milyonu bulmasından anlaşılmaktadır. Ancak bu programlara belirli kontenjan dahilinde işçi alımı gerçekleştiğinden başvurular arasında seçilenler bu programa dahil olabilmişlerdir. Bundan dolayı yabancı döviz kazanmanın çekiciliği insanları gayri resmi yolla da yurtdışına gitme arayışlarına girmeye itmiştir (Erdoğan ve Kaya, 2015: 264).

Tablo 1.8. Birinci Kuşak Türk Göçmen Stoklarının Ülkesel ve Bölgesel Dağılımı, 2014

Ülkeler	Doğum Yeri	Kişi Sayısı	Toplam Göçmen İçerisindeki Payı
AB28+İsviçre+Norveç		2.500.000	%86
<i>Almanya</i>		1.364.000	
<i>Fransa</i>		248.640	
<i>Hollanda</i>		192.676	
<i>Avusturya</i>		160.039	
<i>Belçika</i>	(A) ¹¹	98.639	
<i>Birleşik Krallık</i>		87.000	
<i>İsviçre</i>		78.240	
<i>İsveç</i>		46.146	
Kuzey Amerika		134,678	%5
<i>ABD</i>		109.408	
<i>Kanada</i>	(A)	25.270	
Arap Ülkeleri		100,000	%3
Körfez Bölgesi		25.000	
<i>Irak</i>	(B) ¹²	17.515	
Diğerleri ¹³		137.000	%5
<i>Kazakistan</i>		46.894	
<i>Avustralya</i>	(A)	40.660	
<i>İsrail</i>		22.780	
Toplam Göçmen		2.900.000	%100

Kaynak: Bel-Air (2016: 4).

Tablo 1.8’de 2014 yılında yurtdışında ikamet eden Türk göçmenlerin ülkesel ve bölgelere dağılımını göstermektedir. 2014 yılında, yaklaşık 2.9 milyon olan birinci kuşak Türk (doğum yeri Türkiye olan) göçmeni yurt dışında ikamet etmekte, yani bu rakam Türkiye’nin toplam nüfusunun %3.6’sını oluşturmaktadır. Türk göçmenlerin büyük çoğunluğu Avrupa’da yaşamaktadır. Almanya bu göçmenlerin %47’sini ağırlayarak en fazla Türk göçmen bulunduran ülke konumundadır. İkinci sırada ise %9 ile Fransa gelmektedir. Türk konsoloslukları tarafından kaydedilen ilk nesil göçmenler ile ikinci ve üçüncü kuşakların

¹¹ Yurtdışında Doğulanlar

¹² Türkiye’de Doğulanlar

¹³ Afrika ve Asya Devletleri, Güney Amerika, Okyanusya ve Diğer Avrupa Ülkeleri

oluşturduğu 6.5¹⁴ milyon Türk vatandaşı yurtdışında bulunmaktadırdır. 2005-2014 yılları arasında Avrupa lkeleri tarafından ev sahipliği yapılan 461.407 kişi ilgili ülke vatandaşlıklarına alınmıştır (Bel-Air, 2016: 4-5). Her geçen gün yurtdışında yaşayan Türklerin sayısı ve yaşadıkları ülke, bölge ve kıtalara giderek genişlemektedir. Türkiye'den gçler önceki alışagelmiş Avrupa lkeleri dışında, ekonomik, politik, eğitim vb. sebeplerle farklı ülkelere devam etmektedir.

¹⁴ Burada 2019 yılı için en güncel rakam verilmiştir ("Turkish Citizens Living Abroad", 2019).

2. BÖLÜM

2. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM TARİHİ VE TEORİLERİ

DYY, bir şirketi satın almak ya da yabancı ülkede işini genişletmek yoluyla, başka bir işletmede yapılan yatırımdır. Bu tür yatırımlar, daha ucuz ücretlerden, ülke tarafından sunulan özel yatırım ayrıcalıklarından (örneğin vergi muafiyeti) yararlanmak gibi birçok nedenle gerçekleşebilir. Bu bölümde DYY kavramı ve bunların başka ülkelere gidiş nedenleri DYY teorileri çerçevesinde anlatılmıştır. Bu bilgiler dışında dünyadaki DYY akımlarının tarihsel gelişimi değişimi ile Türkiye'deki DYY'nin tarihsel gelişimi hakkındaki bilgilere de bu bölümde yer verilmiştir.

2.1. Yabancı Yatırım Kavramı

Yabancı yatırım, yatırılabilir kaynakların kişi ve kuruluşlar tarafından bir başka ülkeye transferidir. Yabancı yatırımların özelliklerine göre nasıl ayrıştığını ödemeler bilançosunda görmek mümkündür. Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund – IMF) ödeme bilançosunu hazırlarken akımlar (işlemler) ve stoklar arasında ayırım yapmaktadır. Bu ayırma göre, iki ayrı bilanço tutulmakta, bunların ilki “Ödemeler Dengesi Akımları” ikincisi “Dış Finansal Varlıklar ve Yükümlülükler Stoku” olarak adlandırılmaktadır. Yabancı yatırım akımları yukarıda ifade edilen iki bilançodan “Ödemeler Dengesi Akımları” altında bulunan finans hesabı içerisinde yer almaktadır. Bu bilançoda yabancı yatırımlar; doğrudan yatırımlar, portföy yatırımları ve diğer yatırımlar olmak üzere üç başlık altında incelenmektedir. Doğrudan yatırımlar içeriğinde, öz sermaye, yeniden yatırılan kazançlar, diğer sermaye yer almaktadır. Portföy yatırımlarında; net varlıklar, tahvil ve senetler, para piyasası enstrümanları, finansal türev araçları bulunmaktadır. Diğer yatırımlar kapsamında ise, ticari krediler, IMF borç ve kredileri, diğer borçlar, nakit ve mevduatlar, diğer varlıklar ve yükümlülükler bulunmaktadır. DYY'ler genelde uzun süreli, ticari çıkar elde etmek amaçlı şirket yönetimine etki edecek düzeyde gerçekleşen sermaye yatırımları olarak adlandırılmaktadır. Yeni şirket kuruluşu şeklinde olabileceği gibi, şirket birleşmeleri, şirket alımı, özelleştirilmesi ve ortak girişimler olduğu gibi farklı şekillerde doğrudan yabancı sermaye girişleri gerçekleşebilmektedir (Erdoğan, 2016: 2).

Bir ülkenin karşılığını sonradan ödemek üzere, dış kaynaklardan elde edip ekonomik gücüne katkı sağlayacak mali veya teknolojik kaynaklara, yabancı sermaye adı verilmektedir.

Mali ve teknolojik kaynak, bir ülkeden diğerine karşılığında faiz ödemek üzere borçlanma yoluyla gidebilir. Ayrıca kaynakların gidişi yatırımın üretime katılma şeklinde olursa bu durum yatırımcı ülkenin diğer ülkede mülkiyet hakkı sağlaması anlamına gelmektedir. Başka bir tanıma göre ise yabancı yatırım kaynakların diğer bir ülkeye taşınması şeklinde ifade edilmektedir. Yabancı yatırım, doğrudan yatırım ve portföy yatırımı şeklinde iki türe ayrılmaktadır. Doğrudan yatırım, kaynak ülkeden ev sahibi ülkedeki şirket hisselerinin yatırımcılar tarafından en az %10'unu almak üzere, sermayenin transferi şeklinde olmaktadır. Dahası, doğrudan yatırımların ekonomilere girişi, şirket birleşmesi veya devri, özelleştirme uygulamaları veya ortak girişim gibi adlar altında da gerçekleştirilebilmektedir. Portföy yatırımı ise tahvil ya da hisse senedi yatırımlarının organize borsalarda işlem yapılmasıdır. IMF vadeli işlem piyasası enstrümanlarını dolaylı yatırım grubuna dahil etmektedir. Dolaylı yatırım olarak da adlandırılan portföy yatırımlarının ülkeye giriş ve çıkışı, günümüz teknolojik olanakları sayesinde elektronik ortamda oldukça kısa süre içerisinde gerçekleştirilebilmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar ve portföy yatırımları, genelde birbirleriyle aynı anlama gelen kavramlar olarak karıştırılmaktadır (Açıkalın ve Ünal, 2009: 6-7). Ancak doğrudan yabancı yatırımlar ve portföy yatırımları birbirlerinden önemli farklarla ayrılmaktadır.

Tarihsel süreçte içinde yabancı yatırımların ortaya çıkışı incelendiğinde, ilk yabancı yatırımlarının iki özelliği bulunmaktadır. Bu özelliklerden birincisi, yabancı yatırımların önceleri gelişmiş ülkelere az gelişmiş ülkelere doğru olduğudur. Yabancı yatırımların bu özelliği, girdiği ülkenin sömürgeleştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Başka şekilde ifade edildiğinde, yabancı yatırımlar erken dönemlerde yabancı sermaye sömürgeleştirme aracı olarak görülmüştür. Yabancı sermaye akımları başlangıç dönemlerinde gelişmiş sanayi ülkelerinden, az gelişmiş veya gelişmemiş ülkelere doğru tek yönlü olarak devam etmiştir. İkinci özellik ise söz konusu tek yönlü olan sermaye akımlarının gelişmemiş ülkelerin sahip olduğu hammadde kaynaklarının sanayileşmiş ekonomilerce çıkarılarak ticaretinin yapılması veya işlenerek değerlendirilmesi hedefini taşıdığına işaret etmektedir. Yabancı sermayeyi az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere çeken etken, stratejik açıdan önemli olan enerji kaynakları olan ifade edilen maden ve petrol gibi kaynaklardan oluşmaktadır. Yabancı yatırım uygulamaları ve bu uygulamalara bakış açıları az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin yabancı sermayeye karşı oluşan olumsuz tepkilerin temelini oluşturmaktadır (Açıkalın ve Ünal, 2009: 5).

2.2. DYY Kavramı ve Özellikleri

DYY geleneksel olarak yabancı işletmelerde önemli bir hisse senedi ya da etkin yönetim kontrolünü içeren uluslararası şirketler arası işbirliği olarak tanımlanmaktadır (De Mello, 1997: 4). Birleşmiş Milletler (BM) DYY'yi, “uzun vadeli bir ilişkiyi içeren ve yabancı doğrudan yatırımcıdan başka bir ekonomide bulunan yerleşik bir işletmenin ekonomideki sürekliliğini ve kontrolünü yansıtan bir yatırım” olarak tanımlamaktadır (Krishna, 2011: 12). Uluslararası Para Fonu (IMF) DYY'yi yatırımcının başka bir ekonomide faaliyet gösteren bir işletmede kalıcı bir çıkar elde etmek için işletmenin yönetiminde ekili bir sese sahip olmak olarak tanımlamaktadır. DYY, öz sermaye katılımının yanı sıra, alt yüklenici, yönetim sözleşmesi, anahtar teslimi anlaşma, franchising, lisanslama ve ürün paylaşımı gibi diğer yatırım ve kontrol biçimlerini de içerir (Nayyar, 2014: 23). Dünya Bankası (WB)'na göre, “DYY yatırımcı dışında bir ekonomide faaliyet gösteren bir işletmede kalıcı bir yönetim hakkı (%10 veya daha fazla oy hakkına sahip) elde etmek için net yatırım girişleridir” (Krishna, 2011: 11). Burada, kalıcı bir yönetim faaliyeti, yatırımcı ve yatırımcı işletmelerin, işletmelerin yönetiminde aktif olarak yer alması ile uzun vadeli ilişkiyi yansıtmaktadır.

IMF'nin Ödeme Dengesi kılavuzunda doğrudan yatırımcıyı, bir şirketin sermayesinin %10 veya daha fazlasının sahibi olarak tanımlamıştır. %10'dan daha küçük bir pay yüzdesiyle bir şirketin kontrolünü elde etmenin mümkün olduğu gibi %10'dan daha fazla bir payın şirketin kontrolünü temsil etmediğinden yani %10 eşiği bir şirketin yönetiminde etkin olup olmadığının bir kriteri değildir. Ancak IMF, bu yüzdeyi doğrudan yatırım ve portföy yatırımı arasındaki temel farklılık çizgisi olarak kullanmayı tavsiye etmektedir. Bu nedenle, daha önce yerleşik bir şirkette hiçbir öz sermayeye sahip olmayan yerleşik olmayan bir şirket, girişimin hisse senetlerinin %10'unu veya daha fazlasını yerleşik şirketten satın alırsa, hisse senedi yeni sahiplerinin yatırım tutarı doğrudan yatırım olarak kaydedilmelidir. Bu andan itibaren, bu iki şirket arasındaki diğer sermaye işlemleri doğrudan yatırım olarak kaydedilmelidir. Yerleşik olmayan kişi bir kuruluşun paylarının %10'undan daha azını portföy yatırımı olarak elinde tuttuğunda ve daha sonra doğrudan yatırımla sonuçlanan ek hisseler (%10'dan daha fazla) sahip olduğu durumlarda, sadece ilave hisselerin satın alınması ödemeler dengesine doğrudan yatırım olarak kaydedilir. Daha önce alınmış olan varlıklar ödemeler dengesinde yeniden sınıflandırılmamalıdır. Ancak toplam varlıklar içerişimdeki uluslararası yatırım pozisyonu yeniden sınıflandırılmalıdır (Duce ve España, 2003: 3).

Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) göre DYY tanımı “*Doğrudan yabancı yatırım (DYY), bir ülkedeki (bir anavatan) bir yatırımcı, bu varlığı yönetmek amacıyla başka bir ülkede (ev sahibi ülke) bir varlık edindiğinde ortaya çıkar. Yönetim boyutu, yabancı yatırımları, tahvilleri ve diğer finansal araçları portföy yatırımlarından ayıran özelliktir. Çoğu durumda hem yatırımcı hem de yurtdışında yönettiği varlık işletme firmalarıdır. Bu gibi durumlarda yatırımcı, genellikle “ana firma”, “iştirakçi” veya “bağlı ortaklık” olarak adlandırılır.*” şeklindedir.

Dünya Ticaret Örgütü DYY'yi üç ana kategoriye ayırmıştır:

1. Çok uluslu şirketin özsermayesi, bir kuruluşun yabancı bir ülkedeki hisselerine yaptığı yatırımın değeridir. Bu kategori sıfırdan yatırım, birleşme veya devralma yatırımlarını içerir. Birleşme ve satın almalar gelişmiş ülkeler için önemli bir DYY kaynağıdır.
2. Yeniden kazanılan kazançlar, çok uluslu şirketlerin temettü olarak dağıtılmayan veya çok uluslu şirketlere havale edilmeyen bağlı kuruluş kazanç paylarıdır. Bağlı kuruluşların bu gibi kârları iştirak içinde yeniden yatırıldığı varsayılmıştır. Bu, ABD ve İngiltere gibi ülkelerde dışa doğru DYY'nin %60'ına kadarını temsil etmektedir.
3. Diğer sermaye, çok uluslu şirketler ve iştirakleri arasındaki kısa veya uzun vadeli borçlanmayı ve borç vermeyi ifade eder (Trakman ve Ranieri, 2013: 2).

IMF ve OECD tanımlarına göre, doğrudan yatırım, bir ekonomide yerleşik bir kuruluşun (doğrudan yatırımcı) başka bir ekonomide yerleşik bir kuruluştaki (doğrudan yatırım kuruluşu) kalıcı bir çıkar elde etme amacını yansıtmaktadır. “Sürdürülebilir faiz”, doğrudan yatırımcı ile doğrudan yatırım şirketi arasında uzun vadeli bir ilişkinin varlığını ve daha sonraki doğrudan yatırımların yönetiminde önemli ölçüde etkiyi ifade eder. Doğrudan yatırım, hem yatırımcı hem de işletme arasındaki ilişkiyi oluşturan başlangıç işlemi ile birlikte bunlar arasındaki birleşmiş olan ve olmayan kuruluşların müteakip sermaye işlemlerini içerir (Duce ve España, 2003: 2). Kısaca DYY, bir firmaya sahip olmak, yeni bir firma kurmak veya bir ülkedeki firmanın sermayesini büyütme suretiyle başka ülkenin firmaları tarafından gerçekleştirilen bir operasyondur. Ayrıca, yönetim becerileri, kontrol yetkisi ve teknoloji doğrudan yatırım faaliyetlerine eşlik etmekle birlikte yatırımcılar para, makine veya patent haklarını doğrudan yatırım olarak aktarabilirler (Behrman, 1960: 279).

DYY akışlarının ve uluslararası yatırım pozisyonlarının bazı sektörel dağılımları bulunmaktadır. IMF, ikamet eden tarafın ait olduğu sektöre göre tanımlanan dört kurumsal sektörün Tablo 2.1'de görüldüğü şekilde sınıflandırılmasını seçmiştir. Ancak, IMF raporlarında belirtildiği üzere DYY sınıflandırmasını bu şekilde yapmak zorunlu değildir. Ulusal istatistiklerde, bazı ülkeler (örneğin İspanya) bu sınıflandırmayı gösteren DYY verilerini yayınlamaktadır. Bununla birlikte, uygulamada tek sorun, Bankalar ve diğer sektörler olup, ulusal bankaların çoğu zaman yerleşik bankacılık dışı holding şirketleri aracılığıyla yabancı şirketlere yatırım yapmasıyla ortaya çıkmaktadır. Bu tür işlemler, bankalar yerine diğer sektörler tarafından gerçekleştirildiği ve her iki kategorinin de çarpıtıldığı tespit edilmiştir. Kurumsal sektöre göre sınıflandırmanın aksine, OECD Benchmark tanımı dokuz ekonomik sektörden oluşan “endüstriyel” bir sınıflandırmayı aşağıdaki Tablo 2.1.'de desteklemektedir. OECD, bu sınıflandırmanın amacına uygun olarak, yerleşik bir şirket aracılığıyla gerçekleştirilen DYY'nin ana şirketin ait olduğu sanayi sektörüne göre sınıflandırılmasını tavsiye etmektedir. Bu kriter altında, ana şirket bir banka olduğunda, banka dışı bir holding şirketi tarafından gerçekleştirilen DYY işlemleri bankalara atfedilecektir (Duce ve España, 2003: 5-6).

Tablo 2.1. IMF ve OECD'ye Göre DYY Sınıflandırılması

Kurumsal sektör (IMF)	Ekonomik veya sanayi sektörü (OECD)
1. Parasal Yetki	1. Tarım, avcılık, ormancılık ve balıkçılık
2. Bankalar	2. Madencilik ve taş ocakçılığı
3. Genel Hükümet	3. İmalat
4. Diğer yerleşik sektör	4. Elektrik, gaz ve su
	5. İnşaat
	6. Toptan ve perakende ticaret ve restoranlar ve oteller
	7. Nakliye, depolama ve iletişim
	8. Finansman, gerçek durum ve iş hizmetleri
	9. Toplum, sosyal ve kişisel hizmetler

Kaynak: Duce ve España (2003: 6).

Tahmin edilenden çok daha fazla üretime katkının söz konusu olduğu doğrudan yeni iş imkanları yaratabilen sıfırdan yatırımlar ev sahibi ülkeler tarafından tercih edilmektedir. Sıfırdan yatırımlar, teknoloji ve know-how transferi, araştırma ve geliştirme yatırımları yoluyla ve küresel pazarda artan bağlantılar yoluyla üretim kapasitesini artırabilir. Ancak, daha az verimli olabilen veya sıfırdan yatırım ile aynı standartlarda üretemeyen rakip firmalar için sıfırdan yatırım pazar payında bir azalmaya yol açabilir. Sıfırdan yatırımlar büyümesine rağmen, DYY'nin ana kategorisi birleşme ve devralmalar yoluyla gerçekleşmektedir. Bu tür

birleşme ve devralmalar, mevcut varlıkların yerel firmalardan yabancı firmalara devredilmesiyle gerçekleşir. Örneğin, yeni bir tüzel kişilik oluşturmak için farklı ülkelerden firmaların varlıkları ve işlemleri birleştirildiğinde bir sınır ötesi birleşmesi meydana gelebilir. Yerel şirketin yabancı bir şirketin bağlılığı haline gelmesi de dahil olmak üzere, varlıkların ve faaliyetlerin kontrolü yerel bir şirketten yabancı bir şirkete devredildiğinde sınır ötesi bir satın alma gerçekleşebilir (Trakman ve Ranieri, 2013: 3).

2.2.1. Doğrudan Yabancı Yatırım – Portföy Yatırım Farkı

“Yurtdışı Doğrudan Yatırım” veya “Doğrudan Yabancı Yatırımlar”, yatırımcıdan farklı bir menşei ülkede faaliyet gösteren bir teşebbüse yabancı fonların girmesini içeren bir yatırım türüdür. Yatırımcıya, hisse oranı, normal hisse senetlerinin%10'una eşit veya daha fazla ise yönetim ve oy hakkı verilir. Belirtilen tutardan daha az olan hisse sahipliği, portföy yatırımı olarak adlandırılır ve DYY olarak sınıflandırılmaz (Krishna, 2011: 12). Doğrudan yabancı yatırımlar, bir ülkede yerleşik olan yatırımcının başka bir ülkede, uzun dönemli ve yönetimde önemli söz hakkının olduğu bir işletmeye sahip olmasıdır. Bu işletmeler, ayrı bir tüzel kişiliği bulunan bağlı iştirak ve işletme de olabilmektedir. Portföy yatırımları ile doğrudan yatırımlar arasındaki farkta buradan kaynaklanmaktadır. Pasif yatırımlar olarak adlandırılan portföy yatırımları, hisse senedi ve tahvil alımı gibi işlemler sonucu gerçekleşen yatırımlardır. Ayrıca yatırımcıların bu işlemler sonucunda herhangi bir işletme yönetiminde söz sahibi olması beklenemez. Portföy yatırımlarının gelirleri, hisse senedi alımı sonucu ortaya çıkan temettü ve tahvil alımından kaynaklanan faiz geliridir (Erdoğan, 2016: 2).

Bu iki farklı tür yatırım arasındaki bir diğer fark, vadelerindeki farktır. Portföy yatırımları, doğrudan yabancı yatırımlara göre çok daha geçici, hareketli ve değişken durumdadır. Küreselleşmeyle birlikte her alanda meydana gelen değişimler neticesinde yatırım ortamında meydana gelen değişiklik, o ülkeye gelen portföy yatırımlarında dramatik değişimlere yol açmaktadır. Gelişmekte olan bir ülke için, uluslararası portföy yatırımları refah oluşturarak o ülkenin kalkınmasına yardımcı olabilir ancak uluslararası yatırımcıların beklentileri yeterli düzeyde karşılanmadığında bu fonlar ülkeyi anlık olarak terk edebilmektedirler. Oysa, ekipman, arazi, emlak gibi fiziksel varlıkların mülkiyeti veya bir işletmenin yönetimi anlamına gelen doğrudan yabancı yatırımların bir ülkeyi terk etmesi daha zordur (Erdoğan, 2016: 3). Dolayısıyla DYY ve portföy yatırımları arasındaki bir diğer ayrışma da uluslararası dolaşım hızlarındaki farklılıktır.

Portföy yatırımı, kısa vadeli sermaye akışı ve uluslararası sermaye piyasalarında yabancı bir ülkenin finansal varlığının takası olarak adlandırılmaktadır. Bu şekilde sermaye, bir ülkeden diğerine akar ve doğrudan yabancı yatırımlardan farklı olarak, hisse senetleri ve tahviller, kısa vadeli kredi formları gibi çeşitli biçimlerde gerçekleşebilir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımı, uzun vadeli sermaye akışı olarak adlandırılır. DYY'nin mülkün (patentler, teknoloji veya makineler) değişiminin söz konusu olması ve bir şirketin kontrolünün alınması yoluyla gerçekleştirilmesinden dolayı portföy yatırımından farklılık gösterir. Aynı zamanda, diğer uluslararası sermaye hareketlerinden farklı olarak, doğrudan yatırım kârların yeniden yatırılmasıyla ve çeşitli derecelerde kontrol, artı teknoloji ve yönetimin eşlik etmesiyle birlikte, doğru yatırım politikasının ilerlemesine katkıda bulunur (Dumludag, 2002: 1). Normalde yatırım, ekonomide toplam talebin toplam arz düzeyini etkileyecek olan zorunlu talep faktörleri olarak kabul edilir. Gelecekteki getirileri hedefleyen mevcut kaynakları hızlandırmak için genellikle bir yatırım yapılıır. Yabancı yatırımlar ya yabancı portföy yatırımı ya da doğrudan yatırım şeklinde sınıflandırılır. Yabancı portföy yatırımı ya da dolaylı yatırım, yönetim uygulamalarını ortadan kaldıran, şirketlerin özkaynaklarına yapılan bir yatırımdır. (Krishna, 2011: 11). Öte yandan, yatırımcıların teknoloji, kaynak ve vasıflı iş gücünün katılımı ile birlikte yönetim becerilerine yapılan yabancı yatırımlarda doğrudan yabancı yatırım niteliğindedir.

DYY bir borsaya yatırım yapmaktan çok daha fazlasıdır. Yabancı bir yatırımında mutlaka bir DYY olması gerekmez. Nepal'de bulunan Nokia'nın hisselerini satın almak, DYY'nin tanımına girmez. DYY, ileri teknolojiyi ekonomiye uygulayan yatırımcıların dışında, bir ekonomiye yapılan doğrudan yatırım olarak tanımlanmaktadır. Asgari %10 oy hakkına sahip olmak, yatırımcıların yönetim politikaları ve karar alma süreçlerinde yer almasını sağlamaktadır (Krishna, 2011: 13-14). DYY çeşitli şekillerde olabilir. Örneğin, bir ülkede fiziksel bir yatırım yapan bir şirket faaliyetleri veya başka bir ülkede bulunan bir sektörün yönetim faaliyetinin içerisinde bu şirketin yer alması da DYY kapsamındadır. Tipik olarak, komşu bir ülkedeki, makine veya ekipmanın başka bir ülkede bulunan şirket tarafından alınması DYY'yi oluşturur. Benzer şekilde, daha önce komşu ülkede bulunmayan bir fabrika işletmek veya fabrika inşa etmek de DYY'yi teşkil edecektir. Buna karşılık, başka bir ülkedeki bir portföy yatırımının parçası olarak hisse senedi veya hisse satın alınması, yönetim kontrolünün bir unsuru satın alma işlemine eklenmedikçe, normalde DYY olarak kabul edilmeyecektir. DYY aynı zamanda “yönü” ya da “hedefi” ile de tanımlanabilir. Bu doğrultuda sınıflandırılırken, yabancı sermayenin yerel kaynaklara yatırılması durumunda

“ie doğru DYY” gerçekleşir. “Dışa doğru DYY” ise yurtdışına yapılan doğrudan yatırım olarak adlandırılır. DYY'nin yatırımın biçimini sınıflarken, yatırımın biçimi sıfırdan yatırım ya da birleşme/devralma şeklinde ifade edilebilir. Yeni tesisler ya da mevcut tesislerin genişletilmesi yoluyla gerçekleşen doğrudan yabancı yatırımlar, bazen “kaynak teminatı” olarak tanımlanan “sıfırdan yatırım” olarak adlandırılır (Trakman ve Ranieri, 2013: 2-3).

2.2.2. Dünya’da Doğrudan Yabancı Yatırımın Tarihsel Gelişimi

Tarihsel olaylar, aynı zamanda, modern DYY'nin anlaşılmasında etkilidir. Dünya tarihindeki ekonomik, sosyal ve politik gelişmeler DYY’ye yönelik yapılan düzenlemeleri içeren küresel yatırım ortamını da şekillendirmektedir. Modern DYY düzenlemeleri, yeni sömürge emperyalizmine, sermaye ülkeleri arasındaki ideolojik gerginliğe, sivil toplum hareketlerine ve uluslararası ekonomi hukukundaki gelişmelerine bağlı olarak şekillenmektedir. DYY’nin modern tarihi, II. Dünya Savaşı’nın bitiminden önceki düzenleme dönemi, bu savaşa müteakip dönem ve şimdiki küresel ağ olmak üzere ayrılabilir (Trakman ve Ranieri, 2013: 15). DYY’nin tarihi kökenleri, işletmelerin kendi ülkeleri dışındaki ülkelerde üretim, dağıtım, pazarlama gibi faaliyetlerde bulunmaya başlamalarına dayanmaktadır. Bu açıdan tekrar değerlendirildiğinde ilk DYY’nin 17. ve 18. Yüzyıllarda Avrupa lkelerinin sömürgecilik faaliyetleriyle başladığı söylenebilir. DYY, 1800’l yıllarda doğal ve tarımsal kaynaklar, kimyasal maddeler, ilaç, yiyecek, motorlu taşıtlar, ulaştırma ve savunma sanayi, finansal hizmetler, haberleşme, makine, otelcilik ve mühendislik, elektronik eşya, araştırma, turizm, eğitim, gıda, sağlık gibi sektörlerden oluşmuştur. DYY, dünyadaki değerrişim ve dönüşüme ayak uydurmuştur. Bunun sonucunda DYY, uzaycılık, bilgi teknolojisi bilgi işleme sektörü, hizmet sektörü ve nükleer sektör gibi çok değerrişik alanlara uzanan yelpazede varlık göstererek büyük bir değerrişim süreci geçirmiştir (Batmaz ve Tekeli, 2009: 51).

Modern anlamda DYY kavramı ilk kez 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Steven Hymer’ın 1960 tarihli tez alışması DYY’nin küresel ekonomiyle ilk tanışması olarak kabul edilir (Blomström vd, 2000: 2). II. Dünya Savaşı’ndan önceki yıllarda, uluslararası üretim (yabancı doğrudan yatırım dahil), uluslararası işlerin kk bir bölümünü oluşturmuştur. Uluslararası ticaret, uluslararası faaliyetlerin en büyük bileşenini oluşturduğundan, uluslararası iktisatlar dikkatlerini uluslararası ticaretin açıklamasına odaklamışlardır. Karşılaştırmalı stnlk doktrininin Ricardian ve diğer versiyonları, üretim faktörlerinin mükemmel uluslararası

hareketsizliğini (yani sıfır DYY) kabul eden uluslararası ticareti açıklamak için kullanılmışlardır. II. Dünya Savaşı'nı takiben özellikle 1960'lardan sonra, uluslararası ticaretin karakteri değişmeye başlamıştır. Uluslararası ekonomi tarihin bu safhasındaki gelişmeler, çok uluslu şirketlerin (ÇUŞ), DYY'lerin ile diğer uluslararası üretim biçimlerinin ortaya çıkmaya başlamasına ve giderek önem kazanmasına sebep olmuştur (Hosseini, 2005: 529).

DYY'nin gelişim sürecine tarihsel boyutuyla bakıldığında, yabancı yatırımların II. Dünya savaşına kadar daha çok portföy yatırımları şeklinde gerçekleştiği ve bu tarihten sonra DYY üzerinde yoğunlaşmaya başladığı görülmektedir. Ancak DYY'nin dünya ekonomisinin entegrasyonunda oynadığı rol 1970'li yıllardan sonra belirgin hale gelmiştir. Önceleri sermaye açığını kapamak, işsizliğe çözüm getirmek, teknoloji sağlamak gibi yararlar için kullanılan yabancı sermaye zamanla sermaye ihraç eden ülkelerin politik ve ekonomik desteğini almak, tanıtım, dışa açılma, çevre koruma ve insan kaynaklarının geliştirmesi gibi amaçlar için kullanılmaya başlanmıştır. 1980'li yıllarda yabancı sermaye stoğunun tüm dünyada artmasına bağlı olarak dünyadaki şirket birleşmeleri ve şirket satın almalarında artış olmuştur. Bununla birlikte ileri teknoloji transferleri sayesinde yüksek teknolojiye dayalı üretim miktarında artış yaşamıştır. Gelişen bilgi teknolojisinin uluslararası organizasyonlara yansımaya birlikte DYY'de gerek konu gerekse hacimsel büyüklük açısından önemli değişiklikler yaşanmıştır (Batmaz ve Tekeli, 2009: 51-52).

DYY akımı önceleri ABD'den Batı Avrupa ülkeleri ve Japonya'ya doğru gerçekleşmiştir. 1970'lerden itibaren ise akımın yön değiştirerek tersine dönmeye başladığı ve hızla sanayileşerek sermaye birikimini arttıran Japonya ve Batı Avrupa ülkelerinden ABD'ye yöneldiği görülmüştür. 1980'lere gelindiğinde ise, sanayileşme ve sermaye birikimi göreceli olarak bir hayli artmış olan ülkelere gelişmekte olan ülkelere doğru doğrudan yabancı yatırımlar yönelmiştir. 1980 sonrası bu dönem aynı zamanda dünya ekonomisinin küreselleşme yönünde hız kazandığı ve doğrudan yatırımların sürükleyici etkisinin görüldüğü dönem olmuştur. 1980'lerin başlarından bu zamana kadar dünya genelinde doğrudan yabancı yatırımlarının büyüme hızı, dünyanın toplam üretim ve ticaretindeki büyüme hızından daha yüksek olması söz konusu yukardaki sürükleyici etkinin büyüklüğünü ifade etmektedir. II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde, IMF ve WB gibi uluslararası kuruluşlar yardımları ve

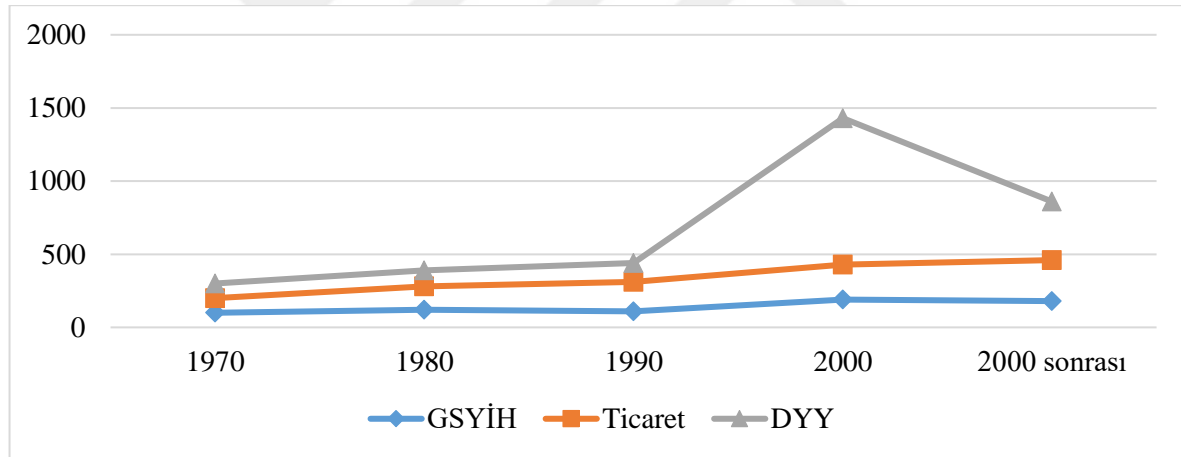
Bretton-Woods konferans¹⁵ kararları sonucunda yapılan kurumsal düzenlemeler neticesinde, gelişmiş ülkelerdeki refah artışı daha da artmış ve 1970'lerin başına kadar ekonomik bir gelişme yaşamışlardır. Ancak 1970'lerin sonunda gelişmiş ülkelerin kullandıkları teknolojilerin emek verimliliğini artırma potansiyelinde azalma meydana gelmiş, hammadde fiyatlarında artış yaşanmış ve bunun neticesinde getiri oranları azalmıştır. Düşen getiri oranları, hem yatırımların azalmasına hem de büyüme oranlarının düşmesine neden olmuştur (Açıkalın ve Ünal, 2009: 20-21). Dolayısıyla II. Dünya Savaşı sonrası gelişmekte olan ülkelerde yaşanan olumlu gelişmeler ve alınan önlemler sonraki yıllarda yeterli olmamıştır.

Bretton-Woods konferansı sonrasında planlanan yeni dünya ekonomik sistem ve bu doğrultuda tasarlanan uluslararası sermaye hareketleri, 1970'li yıllarda yaşanan ekonomik krizi taşıyamayıp çökmüştür. Bu çöküş sonrası hem dünya ekonomisi hem de uluslararası sermaye hareketleri köklü değişimlere uğramıştır. Bu değişimin en belirgin özelliklerinden biri, sermaye akımlarının artan hareketliliği olmuştur. Sanayileşmiş ekonomilerdeki sermaye, 70'li yılların ortalarında başlayan kriz sonrası reel yatırımlar yerine finansal yatırımlara yönelmeye başlamıştır (Açıkalın ve Ünal, 2009: 21). 1980'lerin başından beri sermaye, ağırlıklı olarak DYY şeklinde gelişmekte olan piyasa ekonomilerine akmaktadır. Bu, tarihsel olarak DYY'nin güvenli bir dış finansman kaynağı ve alıcı ülkelerin finansal sistemini istikrara kavuşturan bir unsur olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Yukarıda bahsedilen görüşün nedeni, gelişmekte olan piyasa ekonomilerinin finansal hesap liberalizasyonu yaklaşımında, ilk etapta, uzun vadeli akışlara ve ardından kısa vadeli akışlara kademeli olarak getirilen kısıtlamaları kaldırdığından kaynaklanmaktadır. Gelişmekte olan ekonomilerdeki yerel finans piyasalarının gelişmesi, gelişmekte olan ekonomileri yabancı yatırıma uygun hale gelmiştir. Bu durum gelişmekte olan ekonomilerin yabancı sermaye akımlarının bileşiminin portföy yatırımı olarak genişlemesine neden olmuştur (Has, 2007: 8).

Küreselleşme kavramı pek çok açıdan ele alındığında dünya genelinde son dönemin en popüler konularından biridir. Finansal piyasalarda yaşanan entegrasyon küreselleşme olgusunun en yeni ve en önemli boyutlarından birisini oluşturmaktadır. Entegrasyon konusu özellikle 1980'lerin başından bu zamana kadar yatırımcıların portföy çeşitlendirmesi ve riski azaltma çabasının bir sonucu olarak portföylerine yabancı menkul kıymetleri dahil etmesiyle

¹⁵ Temmuz 1944'teki Bretton Woods konferansı Dünya Bankası, Uluslararası Ticaret Örgütü (ITO) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi uluslararası kuruluşların kurulması ve II. Dünya Savaşı sonrası ABD dolarının uluslararası değişimin aracı olarak altın yerine geçtiği parasal düzenlemeleri içeren kararların alındığı konferanstır (Igwe, 2018: 105).

ortaya çıkan bir süreçtir. Bu entegrasyonla birlikte sermaye hareketlerinin büyüklüğü ve hızı dünya genelinde ciddi bir biçimde artış göstermiştir. Böylelikle sermaye göreceli olarak bol ve getirisi az olan bölgelerden, sermayenin kıt ve getirisi daha fazla olan bölgelere yönelmiştir. Bunun sonucu olarak yabancı yatırım çeken ülkeler bir tarafta yüksek gelir elde etme fırsatı yakalarken, diğer taraf da sermaye açığını kapatma fırsatı yakalamıştır. 1980 sonrası hızla gelişen teknoloji altyapısının finansal araç ve piyasa mekanizmalarına sunduğu yeni olanaklar sayesinde sermayenin likiditesinde önemli artışlar yaşanmıştır. Sanayileşmiş ve sermaye birikiminin yüksek olduğu ABD, Batı Avrupa ve Japon sermayesi, 1980’lerden itibaren gelişmekte olan ekonomilere doğru kaymıştır. 1980’lerden itibaren başlayan bu yeni dönem, aynı zamanda dünya ekonomisinin hızla küreselleştiği ve doğrudan yatırımların sürükleyici olarak ön plana çıktığı dönem olmuştur. Öyle ki, 1980’lerin başlarından bu zamana kadar dünya genelinde görülen doğrudan yabancı yatırımların büyüme hızı, dünya toplam üretim ve ticaretindeki büyüme hızından daha yüksek bir düzeye ulaşmıştır (Açıkalin ve Ünal, 2009: 1-2).

Kaynak: Brakman ve Garretsen (2008: 2).

Grafik 2.1. : Dünya GSYİH, Ticaret ve DYY Karşılaştırması, 1970-2000

Dünya ekonomisi hakkındaki stilize gerçeklerden biri, DYY'nin önemidir. Grafik 2.1'de, dünya GSYİH'si, dünya ticareti ve DYY'lerin büyümesini karşılaştırmaktadır. Grafik 2.1'de özellikle çarpıcı olan, 1990'dan itibaren, DYY'nin dünya GSYİH ve dünya ticaretinden çok daha hızlı büyüdüğüdür. DYY büyümesinin 2000 yılındaki keskin düşüşü, dünya ekonomisi hisse fiyatlarındaki düşüşe tekabül etmektedir. Aynı zamanda DYY için ana araçlardan biri olan sınır ötesi birleşme ve devralmalarında azalması bu düşüşte etkili olmuştur (Brakman ve Garretsen, 2008: 1-2). 1990'ların başlarında, sınır ötesi sermaye akımları gözle görünür bir şekilde artmıştır. Doğrudan yabancı yatırımların

kompozisyonlarında da değişmeler meydana gelmiştir. Gelişmekte olan ülkelere yönelik akışların artan payı büyük ölçüde portföy veya sermaye akışlarından ziyade DYY şeklinde olmuştur.

Dünya genelinde 2007-2008 küresel krizinin yol açtığı sermaye akışlarındaki keskin düşüşün ardından, gelişmekte olan ülkelere olan doğrudan yabancı sermaye akışı, küresel sermaye akımlarının diğer bileşenlerine göre daha hızlı bir şekilde toparlanmıştır ve brüt sabit sermaye oluşumunun yaklaşık %10'unu oluşturmuştur. Gelişmekte olan ve yükselen piyasa ekonomilerinin DYY girişlerine artan katılımı son yirmi yıl hem itme hem de çekme faktörlerini yansıtmaktadır. İtici tarafta, nakliye maliyetlerindeki düşüş, faktör fiyatlarında önemli farklılıklar ve gelişmiş ülkelerde yavaşlayan büyüme oranları, yurtdışında faaliyet gösteren firma sayısındaki artıştır. Çekme tarafında ise birçok hükümet, ekonomilerini geleneksel faaliyetlerden üst düzey üretim ve hizmetlere taşımak için gerekli sermaye, teknoloji ve know-how'ı getirmek için DYY'yi anahtar olarak görmektedir. Aynı zamanda hükümetler yalnızca DYY için değil çeşitli teşvik politikalarında da rekabet etmeye başlamışlardır. DYY'ye çekmek için yapılan bu rekabeti değerlendirmek üzere 'DYY'nin ev sahibi ekonomilerde kalkınma üzerinde ne etkisi olur?' sorusu sorulabilir. En geniş anlamda, DYY, üretim faktörlerinin, özellikle de sermaye faktörlerinin mevcudiyetini artırarak ekonomik gelişmeyi etkileyebilir. DYY'nin, yalnızca sermaye faktörleri üzerinde değil daha geniş kapsamda etkileri olabilir. Yabancı sermayeli firmaların yerel ekonomiye ve yerli firmaların üretkenlik seviyelerine olumlu etkisi olabileceği ihtimalleri belki de daha büyük önem taşımaktadır. Yabancı şirketlerin varlığı nedeniyle yerel üretkenlikteki iyileştirmeler meydana gelebilir. Makro etkisi yönüyle, DYY yeni ekonomik sektörler oluşturabilir, ekonominin teknolojik sınırlarını zorlayabilir ve ihracatı çeşitlendirebilir. Mikro yönüyle ise yabancı ve yerli firmalar arasındaki bilgi yayılımları ve bağlantılar yoluyla, doğrudan yabancı yatırımcılar teknoloji transferini güçlendirebilir, yönetim ve çalışan becerilerini geliştirebilir ve üst-alt sektörlerdeki yatırım teşviklerini ve üretkenliği arttırabilir. Yabancı girişten kaynaklanan yoğunlaştırıcı rekabet, yerli firmaların üretkenliklerini yükseltme, verimsiz yerli firmaları harekete geçirme ve üretim faktörlerini daha verimli firmalara ve kullanımlara yeniden tahsis edebilir (Alfaro ve Chauvin, 2017: 2-3).

2.2.3. DYY'nin Dünyadaki Coğrafi Yoğunluğu

Yabancı yatırımın karar verme sürecinde dil, kültürel, politik ve ticari bağlar ile coğrafi mesafe ülkelerin DYY'leri üzerinde önemli rol oynamaktadır. Dolayısıyla DYY'nin tarihsel olarak ülkesel ve bölgesel dağılımı incelenirken bunların varlığı çerçevesinde yatırım yapılan ülkelerin ve bölgelerin değerlendirilmesi gerekmektedir.

1914 yılına kadar, tahvil ve borç yatırımları biçimindeki özel sermaye hareketleri (portföy yatırımı olarak da adlandırılabilir), uluslararası finansal akışlar doğrudan yabancı yatırımdan çok daha önemli bir bileşenidir. 1914 yılında, Birleşik Krallık ve Fransız uzun vadeli yatırımlarının yaklaşık %70'i devlet ve demiryolu tahvillerinden oluşmuştur. DYY'ye 19. yüzyılda göz önüne alındığında başlıca özellikleri, ilk olarak, yabancı yatırım akışının çoğunlukla gelişmiş ülkeler arasında gerçekleştiği şeklindedir. Tablo 2.2'de görüldüğü gibi, 1914'teki yabancı sermaye hissesinin yarısından fazlası gelişmekte olan ülkelere yönelmiştir. İkinci olarak, gelişmekte olan ülkelerde, özellikle Latin Amerika'da, doğrudan yabancı yatırımlar, 1914'te yoğun bir şekilde yapılmıştır. Burada doğrudan yabancı yatırım hammadde üretimi, kauçuk, şeker, tütün, çay, kahve ve kakao gibi ihracata yönelik malların üretiminde yoğunlaşmıştır. Ayrıca, bu ülkelerin DYY içeriğinde hizmet sektörü, bankalar ve demiryolu gibi altyapı yatırımları da bulunmaktadır (Dumludag, 2002: 41-42).

Tablo 2.2. Alıcı Ülke/ Bölgeye Göre Birikmiş Doğrudan Yabancı Yatırımın Tahmini Stoku

	1914 Toplam DYY(%)	1938 Toplam DYY(%)	1960 Toplam DYY(%)	1971 Toplam DYY(%)	1978 Toplam DYY(%)
Gelişmiş Ülkeler	37.2	34.2	67.3	65.2	69.6
<i>ABD</i>	10.3	7.4	13.9	8.4	11.7
<i>Kanada</i>	5.7	9.4	23.7	16.8	11.9
Batı Avrupa	7.8	7.4	22.9	28.5	37.7
<i>Britanya</i>	1.4	2.9	9.2	8.1	9
<i>Avustralya ve Güney Afrika</i>	3.2	8	6.6	10	6.6
<i>Japonya</i>	0.2	0.4	0.2	1.5	1.7
Gelişmekte olan Ülkeler	62.8	65.7	32.3	30.9	27.8
Latin Amerika Bölgesi	32.7	30.8	15.6	17.8	14.5
Afrika Bölgesi	6.4	7.4	5.5	5.3	3.2
Asya Bölgesi	20.9	25	7.5	4.7	7
Ortadoğu Bölgesi	2.8	2.6	2.8	2.1	2.3
Toplam	100	100	100	100	100

Kaynak: Dumludag (2002: 43).

19. yüzyıl boyunca doğrudan yabancı yatırım faaliyetleri ve portföy yatırım akışı çok yüksek seviyelere ulaşmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında, Britanya'dan gelen transferlerin oranı, o yılların ülkenin GSMH'sinin %4'üne denk gelmektedir. Bu oran 1914'te Britanya'nın %7 GSMH'sine ulaşmıştır. Savaş arası yıllar yabancı doğrudan yatırımın genişlemesinde önemli bir düşüşe tanık olunmuştur. Bu, çoğunlukla, 1929'da ABD'de başlayan Büyük Buhran¹⁶'ın olumsuz etkilerinden kaynaklanmıştır. Büyük Buhranın portföy yatırımı üzerindeki olumsuz etkisi DYY'den daha büyük olmuştur. Yukarıda bahsedildiği gibi, 19. yüzyılda, portföy yatırımı toplam yabancı yatırımda en büyük paya sahiptir. Wall Street'teki kriz sonrasında finansal piyasalar çökerken, özel sermaye akışının hacmi önemli ölçüde azalmıştır. Amerika kıtasının doğrudan yabancı yatırımın üçte ikisinden fazlasını ABD kendisine çekmiştir. 1920'ler ABD'nin Avrupa yatırımları azalmış olsa da, 1930'larda Avrupa yatırımları iyileşmiştir. Savaş yıllarında gelişmekte olan ülkelerde yeni petrol yatırımları (Meksika Körfezi'nde) ve demir dışı metal (Latin Amerika'da) gibi yatırımlar yapan birkaç yeni ÇUŞ ortaya çıkmıştır. Bunlara ek olarak, Latin Amerika'daki ABD'nin kamu yatırımlarının önemli bir genişlemesi bulunmaktaydı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, uluslararası doğrudan yatırım payı 1945 ve 1960 yılları arasında ılımlı bir şekilde yükselmiştir. Bu dönemde, DYY'nin toplam yabancı yatırım içindeki payı önemli ölçüde artmıştır. Ayrıca, ÇUŞ'ların yeni yatırım faaliyetleri için gelişmiş ülkeleri tercih etmeleri için savaş öncesi eğilim, 1945'ten sonra da devam etmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde ÇUŞ'ların faaliyetlerinin genişlemesi azalmıştır. 1914'te sermaye hissesinin üçte ikisi gelişmekte olan ülkelere yönelmiştir. 1938 yılına gelindiğinde bu % 55'e düşmüştür ve 1960'da yaklaşık % 40 olmuştur. Diğer bir ifadeyle, gelişmiş ülkelerdeki yabancı firma faaliyetlerinin artış hızı, gelişmekte olan ülkelerekinden daha fazla olmuştur (Dumludag, 2002: 42-44).

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle, dünyanın dört bir yanındaki barış sağlandıkça, DYY küresel ekonomiye şiddetle nüfuz etmiştir (Krishna, 2011: 12). II. Dünya Savaşı sonrası DYY'larda ani bir yükseliş meydana gelmiş ve ABD en çok DYY alan ülke olmuştur. Dünyada yapılan DYY'nin yaklaşık yarısı bu ülkeye yapılmıştır (Batmaz ve Tekeli, 2009: 57). Teknolojinin ilerlemesi ile modernleşmenin ve iş dünyasının küreselleşmesi, küresel ekonomideki DYY uygulamalarını yaygınlaştırmıştır. Düşük risk faktörleri ile ucuz işgücü

¹⁶ 1929 yılında ABD'de başlayan ve tüm dünyayı etkileyen ekonomik krize verilen isim Büyük Buhrandır. Ekim 1929'da başlayan bu krizin çeşitli sebepleri vardır. En kabul gören sebebi Wall Street Borsasında yaşanan kriz sonrası ABD ekonomisinin aşağı doğru gitmesidir (Eichengreen ve Mitchener, 2003).

maliyetleri muhtemelen gelişmekte olan ülkelere yatırımcıları cezbetmiştir (Krishna, 2011: 12-13).

1950-1980 arasında ABD gelişmekte olan ülkelere en büyük yatırım akışı kaynağıdır. Gelişmekte olan ülkelerdeki ABD yatırımlarının çoğu, en önemli kimyasallar ve makinelerle üretilmiştir. Japonya, Doğu Asya'ya özel odaklanarak ikinci sırada yer almıştır. Japon yatırımı, Japonya için hammadde tedarik etmeye konsantre olmuştur. Ayrıca, metaller, kimyasallar ve tekstil ürünleri de önemli konumdadır. Fransa ve Almanya (Batı) DYY çıkışlarını artırmıştır. 1985'de Fransa için ticari hizmetler daha önemli olmuştur. DYY'nin bu dönemdeki özelliklerinden biri, 19. yüzyılda olduğu gibi, ihracata yönelik tahılların ve hammaddelerin üretimine odaklanmak yerine, iç pazarlar için ticari ürünler üretiminde ÇUŞ'lara yoğunlaşmak olmuştur. 1980 yılına kadar, gelişmiş ülkelere yıllık net DYY akışı 15 milyar ABD doları¹⁷ olmuştur. Ancak, 1980'den sonra, gelişmiş ülkelere doğrudan yabancı yatırım akışı 1988'de 175 milyar dolara sızramış ve 1997'de 250 milyar dolara ulaşmıştır. Gelişmekte olan ülkelere de, DYY akışında hızlı bir artış gözlenmiştir. Gelişmekte olan ülkelere DYY yıllık net akışı, 1980 yılında 15 milyar dolardan 1995'te 50 milyar dolara ve 1997'de 150 milyar dolara sızramıştır (Dumludag, 2002: 44-45). Gelişmiş ülkeler DYY'yi asıl çeken ülkeler olarak görünse de, DYY kazanç sağlayabileceği kendini güvende hissettiği gelişmekte olan ülkelere de gitmektedir.

Tablo 2.3, Japon merkezli ÇUŞ'ların çoğunlukla gelişmiş ülkeler yerine gelişmekte olan ülkelere yatırım yaptığını göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelere 1946 ile 1961 arasında kurulan %93'ü Japon bazlı iştiraklerden oluşmaktadır. Japon tarzı ÇUŞ'lar çoğunlukla karşılaştırmalı dezavantajları olan gelişmekte olan ülkelere yoğunlaşmıştır. Öte yandan, ABD ve Avrupa merkezli ÇUŞ'lar çoğunlukla gelişmiş ülkelere yoğunlaşmıştır. Bu durum genellikle gelişmiş ülkelerdeki talebin yüksek gelir esnekliğiyle açıklanmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler için göz önüne alındığında, ABD ve Avrupa merkezli ÇUŞ'lar çoğunlukla Asya veya Orta Doğu'dan ziyade Latin Amerika ülkelerine yatırım yapmıştır. ABD merkezli ÇUŞ'ların %0.4'ü Ortadoğu'da, %30.6'sı ise Latin Amerika ülkelerinde yoğunlaşmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin bir kısmının DYY alımında diğer gelişmekte olan ülkelere farklı olduğu görülebilir. Örneğin, Türkiye gelişmekte olan ülkeler kategorisinde yer almakta ve çok az miktarda doğrudan yabancı yatırım akışı almaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin çoğu,

¹⁷ Çalışma boyunca dolar olarak ifade edilen parasal büyüklük ABD dolarıdır. Çalışmada sadeliğe ulaşmak adına ABD doları yerine sadece dolar ifadesi kullanılmıştır.

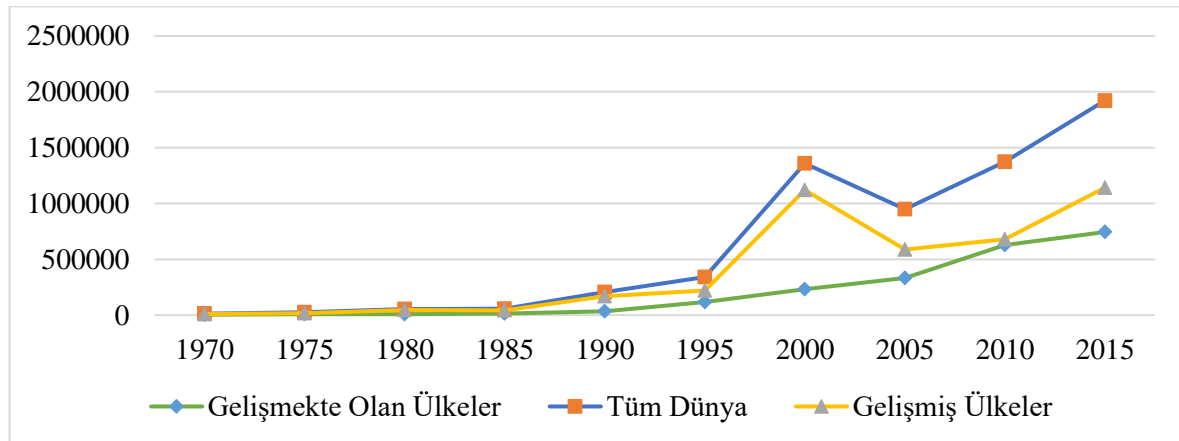
özellikle de Latin Amerika ülkeleri, Türkiye'den daha yüksek DYY miktarlarına sahiptir (Dumludag, 2002: 46-47).

Tablo 2.3. ÇUŞ'ların Ükelere Göre İmalat Sektörünün Yüzdesel Dağılımı, 1946-1961 Kümülatif

Ülkeler/Bölgeler	ABD Tabanlı ÇUŞ'lar	İngiltere Temelli ÇUŞ'lar	Kıta Avrupası Tabanlı ÇUŞ'lar	Japon Tabanlı ÇUŞ'lar
Gelişmiş Ülkeler	63.2	79.5	65.4	0.7
Kuzey Amerika				
<i>ABD</i>	-	3.2	10.7	0.2
<i>Kanada</i>	14.9	12.7	5.3	-
Avrupa	35.9	26.6	41.8	0.5
<i>Japonya</i>	2.6	0.3	1.5	-
Avustralya ve Güney Afrika	9.8	36.7	6.1	0.0
Gelişmekte Olan Ülkeler	36.8	20.5	34.6	99.3
Ortadoğu	1.4	2.6	3.0	0.6
Afrika	1.4	4.6	6.6	0.3
Asya	3.4	6.9	5.8	66.1
Latin Amerika	30.6	6.4	19.2	32.3
Toplam	100	100	100	100
İştiraklerin Sayısı	2009	684	609	65

Kaynak: Dumludag (2002: 46).

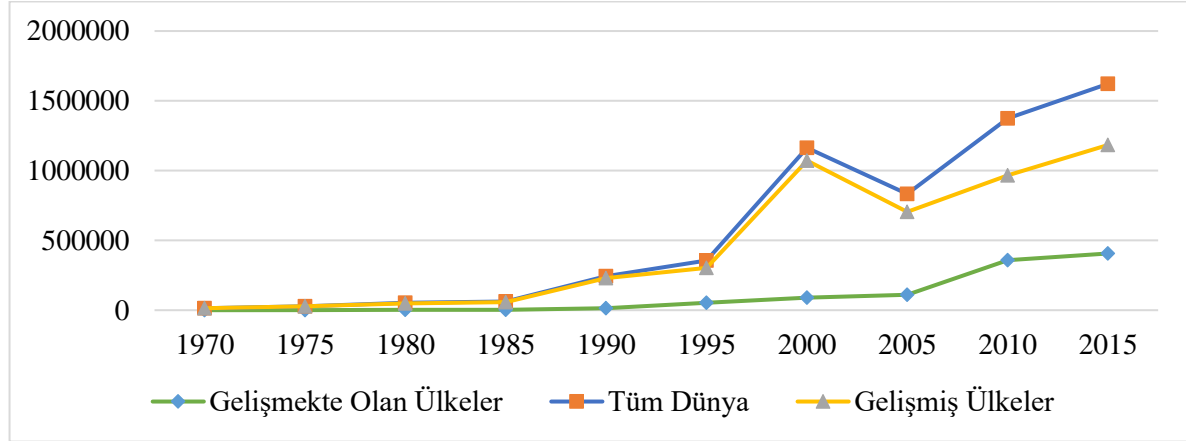
DYY'nin seviyesi ve bileşimi zamanla belirgin bir şekilde farklılaşmıştır. DYY'de seviyesindeki değişime bağlı olarak DYY türlerinin artan miktarlarını ülkelere daha fazla yarar sağlamaktadır.

Kaynak: UNCTADstat (2018). Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Grafik 2.2. : Dünyada İç Doğru Doğrudan Yabancı Yatırım Gelişimi, 1970–2015, (Milyon Dolar)

DYY verileri tarihsel bir bakış açısıyla bakıldığında 1970'lerden 2015'lere kadar DYY'de hızlı bir artış olduğu Grafik 2.2'de görülmektedir. Aynı zamanda bu Grafik 2.2 dünyada yaşanan ekonomik krizlerden etkilenen içe doğru DYY'lerin kırılmaları görülebilir. Grafik 2.3'te dışa doğru Dünyada dışa doğru DYY eğilimi gösterilmektedir. Grafik gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkeler ve toplam dünyadaki dışa doğru DYY konusunda karşılaştırma yapma olanağı sunmaktadır.

Kaynak: UNCTADstat (2018). Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı verileri kullanılarak tarafımızca hazırlanmıştır.

Grafik 2.3. : Dünyada Dışa Doğru Doğrudan Yabancı Yatırım Gelişimi, 1970–2015, (Milyon Dolar)

Gelişmekte olan ülkelere dışa doğru olan DYY'de, son yıllarda ciddi artışlar yaşanmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin toplam yatırımları, 1970'lerin sonlarında toplam yabancı yatırım akışlarının yaklaşık %1'inden 1980'lerin ortalarında %4'e, 1990'larda %6'sına ulaşmış ve 1990'larda Asya krizinden önce zirve düzeyi olan %6-7 yapmıştır (Te Velde, 2006: 6). Gelişmekte olan ülkelerin son yıllarda dışa doğru DYY'yi çekmesine rağmen aslan payını yine de gelişmiş ülkeler almaktadır.

Tablo 2.4, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) verileri kullanılarak 2004'e kadar güncellenen 1913-2004 için DYY verilerini göstermektedir (Te Velde, 2006: 5). İç ve dış DYY'nin bir ölçütü grafiklerde 20. yüzyıl boyunca dalgalanma yaşandığı görülmektedir. 1913'den 2004'e kadar dışa doğru DYY'de hızlı bir artış olmuştur. Ancak 1995 yılında gelişmiş ülkelerdeki dışa doğru DYY'nin GSYİH'ye oranı, 2000'li yılların başlarına göre daha düşüktür. Benzer şekilde, gelişmekte olan ülkelerdeki içe doğru DYY, 20. yüzyılın ilk kısmında (demiryollarında DYY nedeniyle) yüksek seviyelerde gerçekleşmiş ve daha sonraları azalma eğilimi göstererek düşük seviyelerde gerçekleşmiştir.

20. yüzyılın ikinci kısmında içe doğru DYY'de bir artışa tanıklık edilmiş olsa da 1995 yılına gelindiğinde içe doğru DYY GSYİH'ye oranlandığında, 20. yüzyılın başlarında olduğu kadar yüksek oranlarda gerçekleşmemiştir. Görülmektedir ki, içinde bulunduğumuz yüzyılda içe doğru DYY çekimi zorlaşmıştır. Dolayısıyla ülkeler DYY çekebilmek için birbirleriyle rekabet eder hale gelmişlerdir.

Tablo 2.4. Dünyadaki DYY Eğilimleri (%), 1913-2004

Ülkeler/Bölgeler	1913/1914	1930	1950	1970/1	1980	1995	2003/4
Gelişmiş ülkeler							
<i>Dışa yönelik doğrudan yabancı yatırım/GSYİH (%)</i>							
<i>Kanada</i>	6	25	6	7	9	20	37
<i>Fransa</i>	23	10		5		25	38
<i>Almanya</i>	11	5		3	4	10	31
<i>Japonya</i>	11	47		2	2	5	8
<i>Hollanda</i>	82	28		35	25	47	94
<i>Birleşik Krallık</i>	49	18	9	17	15	28	65
<i>ABD</i>	7	8	4	8	8	18	17
Gelişmekte olan ülkeler							
<i>İçe yönelik doğrudan yabancı yatırım/GSYİH (%)</i>							
Ortalama koloniler	42	61	35	14		19	
Bağımlı koloniler	36	37	17	9		14	
Ortalama	40	51	30	13		18	
Latin Amerika					4	12	38
Asya					4	12	24
Afrika					8	15	32

Kaynak: Te Velde (2006: 5).

20. yüzyılın başlarından sonuna kadar ülkeler arasında DYY akışlarında bir yoğunlaşma olmuştur, ancak bu süre boyunca en önemli değişiklik DYY'nin iç stoğu konusunda en fazla pay alanlar listesindeki farklılaşmadır. 1913 yılında, dünyada içe doğru DYY'nin üçte ikisi gelişmekte olan ülkelere gitmiştir. Şimdi bu durum değişmiş ve çoğu içe doğru DYY gelişmiş ülkeler arasında paylaşılmaktadır. Dünyadaki içe doğru DYY'nin sadece dörtte biri gelişmekte olan ülkelere gitmektedir (Te Velde, 2006: 6). Tablo 2.5, 1913'teki yatırımın en büyük alıcılarının ABD dışında ağırlıklı olarak gelişmekte olan ekonomileri içerdiğini gösterirken, 2001 yılına gelindiğinde ise gelişmekte olan ülkelerin içe doğru DYY'leri çekme konusunda geri planda kalmışlardır.

Tablo 2.5. İç Yatırım Stoku, Ana Alıcılar

<i>Ülkeler</i>	<i>1913/14</i>	<i>1913/14</i>	<i>Toplam</i>	<i>Ülkeler</i>	<i>2001</i>	<i>2001</i>	<i>Topla</i>
	<i>Milyar</i>	<i>%</i>	<i>%</i>		<i>Milyar</i>	<i>%</i>	<i>m %</i>
	<i>Dolar</i>				<i>Dolar</i>		
<i>ABD</i>	7.1	15.8	16	<i>ABD</i>	6277	26.9	27
<i>Rusya</i>	3.8	8.4	8	<i>Birleşik Krallık</i>	2204	9.4	9
<i>Kanada</i>	3.7	8.2	8	<i>Almanya</i>	1431	8.0	8
<i>Arjantin</i>	3	6.7	7	<i>Fransa</i>	1431	6.1	6
<i>Avusturya-Macaristan</i>	2.5	5.6	6	<i>Hollanda</i>	1027	4.4	5
<i>İspanya</i>	2.5	5.6	5	<i>İtalya</i>	943	4.0	4
<i>Brazilya</i>	2.2	4.9	5	<i>Japonya</i>	871	3.7	3
<i>Meksika</i>	2	4.4	5	<i>Belçika/Lüksem.</i>	741	3.2	3
<i>Hindistan ve Seylan</i>	2	4.4	4	<i>Hong-Kong</i>	608	2.6	2
<i>Güney Afrika</i>	1.7	3.8	4	<i>Kanada</i>	597	2.6	2
<i>Avustralya</i>	1.7	3.8	4	<i>Çin</i>	534	2.3	2
<i>Çin</i>	1.6	3.6	3	<i>İsviçre</i>	521	2.2	2
				<i>Brezilya</i>	443	1.9	1
				<i>Hindistan</i>	130	0.6	1

Kaynak: Te Velde (2006: 6).

Genel olarak doğrudan yabancı yatırımlar bölgeler arasında dengeli bir şekilde dağılmamıştır. Gelişmiş ülkeler DYY akımlarından daima daha yüksek pay almalarının yanı sıra bazı ülkelerde gelişmiş ülke grubu içerisinde ön plana çıkmaktadır. 1980'li yılların ilk yarısında bazı az gelişmiş ülkelerin içine düşmüş olduğu borç sıkıntısı ve petrol fiyatlarında yaşanan düşüşler, az gelişmiş ülkelere giden yatırımlar üzerinde olumsuz etkilere neden olmuştur. Bu krizlerin atlatılması sonrasında özellikle gelişmiş ülkelere doğru DYY akışında artış yaşanmıştır. Ancak az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yapılan DYY yeterli düzeyde görünmemektedir. 2000 yılına gelindiğinde DYY girişlerindeki rekor seviye en fazla DYY çeken on ülkeye yapılan DYY toplamı 1.036 milyar dolar olup, ilk üç sırayı ABD, Almanya ve İngiltere oluşturmaktadır (Batmaz ve Tekeli, 2009: 57).

Tablo 2.6. Bölgelere Göre Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri, 1980-2005, (Milyon Dolar)

Yıllar	Dünya	Gelişmiş Ekonomiler	Gelişmekte Olan Ekonomiler	Geçiş Ekonomileri
1980	55,272	47,575	7,674	24
1981	69,437	45,322	54,103	13
1982	59,393	32,927	26,465	0
1983	50,682	33,012	17,652	18
1984	58,956	41,226	17,738	-8
1985	57,959	43,746	14,199	15
1986	88,613	72,936	15,705	-28
1987	1,406,467	119,279	21,361	7
1988	164,932	134,629	30,281	22
1989	192,899	162,264	30,617	18
1990	201,614	165,637	35,897	79
1991	154,801	114,573	39,897	299
1992	170,469	115,546	53,141	1,783
1993	224,141	143,281	77,591	3,269
1994	254,141	148,224	103,564	2,499
1995	340,336	219,672	115,861	4,803
1996	392,425	239,384	146,733	6,308
1997	489,709	287,186	190,423	12,101
1998	712,032	511,903	189,477	10,652
1999	1,099,919	861,733	227,716	10,471
2000	1,409,568	1,145,913	254,593	9,062
2001	832,248	610,181	210,538	11,529
2002	617,732	442,766	162,055	12,911
2003	557,869	360,831	172,846	24,192
2004	710,755	410,941	206,236	39,577
2005	916,277	555,927	320,670	39,679

Kaynak: Batmaz ve Tekeli (2009: 58).

Tablo 2.6’da görüleceği üzere 1980 yılında 55 milyar dolar seviyesinde gerçekleşen DYY 2005 yılına gelindiğinde 916 milyar dolara ulaşmıştır. 1980 yılında gelişmiş ülkeler toplamda 55 milyar dolar olarak gerçekleşen DYY’nin yaklaşık 47 milyar dolarını alarak DYY çekmede oldukça yüksek performansa sahipken, 1980’li yıllarda ortalama 23 milyar dolara DYY çeken gelişmekte olan ülkeler 320 milyar dolarlık DYY’yi ülkelerine çekebilmeyi başararak önemli bir noktaya gelmişlerdir. Sovyetler birliği içerisinde getirdiği bazı sınırlayıcı politikalar nedeniyle 1980’li yıllarda DYY’ye kapılarını kapalı tutan geçiş ekonomilerine Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri ismi verilmiştir. 1990’lı yılların başlarında gelindiğinde geçiş ekonomilerinin serbest piyasa ekonomisine geçiş süreciyle izlemeye başladıkları liberal politikalar ve özelleştirmelerin de yardımıyla bu ülkelere yapılan DYY her geçen gün hızla artmış ve 2005 yılına gelindiğinde yaklaşık olarak 40 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır (Batmaz ve Tekeli, 2009: 59).

Dünya DYY'lerinin dikkat çekici özelliği, son yıllarda ve özellikle 2000 yılından sonra, coğrafi dağılımlarındaki dönüşüm olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik liberalleşmenin devam etmesi, 2008 yılında yaşanan küresel mali kriz nedeniyle gelişmiş ülkelerde yavaşlama ve son dönemde yaşanan AB bölgesi krizi, gelişmekte olan ülkelerin küresel doğrudan yabancı sermaye akımlarındaki payının artmasına neden olmuştur. 2000 yılından sonra gelişmekte olan ülkelere ortalama DYY girişleri %31'den % 37'e, çıkışları ise %13'den %18'e ulaşmıştır. Bu yükselmelerde uluslararası Asya şirketlerinin büyük payı bulunmaktadır (Nayyar, 2014: 23). Gelişmekte olan ülkelerdeki çok uluslu şirket sayısındaki artış, gelişmekte olan ülkelerin DYY'sindeki sürekli artışın bir göstergesidir. DYY yatırımlarının bölgesel ve ülkesel dağılımı incelendiğinde dönem dönem az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yapılan yatırımlar artsa da, DYY'den aslan payı gelişmiş ülkeler tarafından alınmaktadır. Bu açıdan DYY bölgesel ve ülkesel dağılımında asimetrik paylaşım söz konusudur.

2.2.4. Dünyadaki Güncel Doğrudan Yabancı Yatırım Trendi

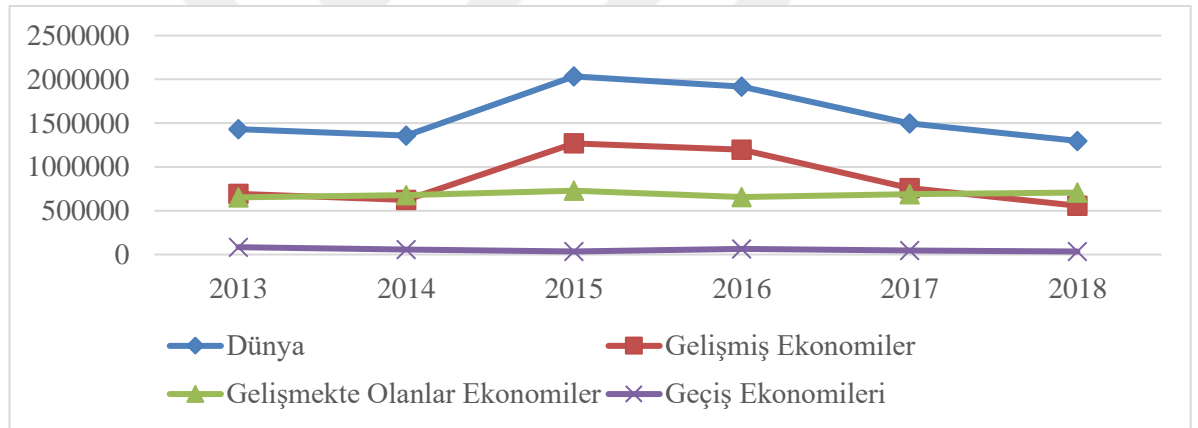
Doğrudan yabancı yatırımlar yoluyla uluslararası bağlantıların artması, finansal küreselleşmenin önemli bir özelliğidir. Uluslararası sermaye piyasalarının entegrasyonu ile dünya DYY akımları, 1990'larda küresel ekonomik büyüme ve ticaretin çok üzerinde oranlarda güçlü bir şekilde büyümüştür. 1990-1997 yıllarında ortalama %13 oranında artmış olan DYY'ye ait kaydedilen dünya girişleri, büyük çaplı sınır ötesi birleşmeler ve devralmalar sayesinde 1998 yılında ortalama olarak %50 civarında bir artış kaydetmiştir. Dünya DYY girişleri, 2000 yılında, sınır ötesi şirket birleşmelerinde yaşanan keskin daralma ve sanayi ülkeleri arasındaki devralma sonucunda, 2001 yılında 0.7 trilyon dolara düşmeden önce 1.5 trilyon dolar ile rekor seviyesine ulaşmıştır. Doğrudan yabancı yatırımların gelişmekte olan ülkelere girişi 1990-2000 döneminde ortalama %23 oranında artmış, ancak 2001 yılında %13 azalarak 215 milyar dolar olmuştur (Carson, 2003: 4). 1997'deki Asya krizi, 1998'deki Rusya krizi ve hatta 1999'daki Brezilya krizine rağmen 2000 yılında da DYY girişlerindeki artış devam etmiştir (Hiratuka, 2008: 2). Gelişmekte olan ülkelere doğrudan yabancı yatırım girişleri 1990-2000 yıllarında ortalama %23 oranında artmıştır. Bu DYY girişlerin büyük kısmını oluşturan Hong Kong, Brezilya'ya ve Arjantin'e olan girişler azaldığından 2001 yılında gelişmekte olan ülkelere gelen DYY miktarı 215 milyar dolara düşmüştür. Bu üç ekonominin dışında, 2001 yılında gelişmekte olan ülkelere doğru olan DYY akışı %18 oranında artmıştır. Aynı dönemde, portföy yatırımları ve gelişmekte olan ülkelere yapılan

diğer yatırımlar çok daha düşüktür ve toplamda ortalama 22 milyar dolar olmuştur (Carson, 2003: 9).

1998–2001 döneminde, gelişmekte olan ülkelere 900 milyar dolar tutarında doğrudan yabancı yatırım girişi olmuştur. Bu DYY girişlerinin 407 milyar dolarlık kısmı Asya bölgesine yapılmıştır. Asya'yı takiben Batı Yarım Küre 307 milyar dolarlık DYY gerçekleştirmiştir. Sınır ötesi birleşme ve devralmalar, özellikle Latin Amerika'da devlete ait varlıkların özelleştirilmesini ve 1997 mali krizinin ardından birçok Asya ekonomisinde sıkıntılı bankacılık ve kurumsal varlıkların satın alınmasını yansıtan bu girişlere önemli bir katkıda bulunmuştur. Asya'da, bu dört yıllık dönemde DYY girişlerinin en büyük iki alıcısı, Çin (165 milyar dolar) ve Hong Kong (124 milyar dolar) olmuştur. Batı Yarım Küreye yapılan yatırımlar Brezilya (116 milyar dolar) ve Meksika (63 milyar dolar) tarafından yönetilmiştir. DYY akımları ağırlıklı olarak öz sermayeyi içermekle birlikte, 1998-2001 döneminde birçoğu sanayi ülkelerine şirketler arası borç şeklinde 1 trilyon dolar kümülatif DYY girişleri kaydedilmiştir. Aynı dönemde, öz kaynak sermayesi ve yeniden yatırılan kazançları içeren kümülatif DYY sermaye girişleri 3 trilyon dolara yakın olmuştur (Carson, 2003: 11). 2001 yılından 2007 yılına gelene kadar Dünyadaki DYY değeri sürekli artış halinde bir seyir izlemektedir. Hatta 2007 yılında o zamana kadar ki hem içe doğru DYY'nin hem de dışa doğru DYY'nin en yüksek değerlere ulaştığı yıllardır.

2007 yılında, içe doğru DYY 1.8 trilyon dolar, dışa doğru DYY 2,1 trilyon dolar seviyelerine ulaşmışlardır (United Nations Conference on Trade and Development Stat [UNCTADstat], 2018). 2008'deki küresel krizden sonra, ulusal ekonomiler ve yatırımcılar mali krizle başa çıkarken DYY'de keskin bir düşüş yaşanmıştır (Crescentini, 2012: 38). Global DYY akışları, 2009'un ikinci yarısında dibe vurmuştur. Bunu 2010'un ilk yarısında ılımlı bir toparlanma izlemiş ve kısa vadede DYY beklentileri için temkinli iyimserlik görüşü hakim olmuştur (United Nations Conference on Trade and Development [UNCTAD] 2010: 2). 2010 yılında küresel ekonomi toparlanırken, içe doğru doğrudan yabancı sermaye akımı 1,24 trilyon dolara yükselmiştir. Bu değer kriz öncesi ortalama DYY'nin %15 altında kalmıştır (Crescentini, 2012: 38). Yatırım belirsizliğinin DYY iyileşmesini engellemeye devam etmesi nedeniyle, 2011 yılında 1.6 trilyon dolarlık revize edilen küresel içe doğru DYY akımları %18 düşüşle 1.3 trilyon dolar seviyesine gerilemiştir (United Nations Conference on Trade and Development [UNCTAD], 2013,: 2). Son on yılda, 2008–2009 küresel mali krizi ile başlayan bir dizi geniş tabanlı ekonomik kriz ve olumsuz şoklar, 2010-

2012 Avrupa borç krizi ve 2014-2016 küresel emtia fiyat düzenlemeleri izlemiştir. Bu krizlere inat güçlenen dünya ekonomisi sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, sosyal ve çevresel sorunlara yönelik uzun vadeli daha kapsamlı politikalar sunmuştur. 2017 yılında, küresel ekonomik büyümenin %3 seviyesine ulaştığı tahmin edilmektedir. 2016 yılında sadece %2.4'lük büyümeye kıyasla önemli bir ivme ve 2011'den bu yana kaydedilen en yüksek küresel büyüme oranıdır. İşgücü piyasası göstergeleri, geniş bir ülke yelpazesinde gelişmeye devam etmekte ve dünya çapındaki ülkelerin yaklaşık üçte ikisi 2017 yılında bir önceki yıla göre daha güçlü bir büyüme yaşamıştır. Küresel düzeyde, 2018 ve 2019'da büyümenin %3 seviyesinde sabit kalması beklenmektedir (United Nations Publication [UNP], 2018: VII). Dünyada gerçekleşen DYY hareketlerini küresel ekonomiden bağımsız değerlendiremeyiz. Son yıllardaki DYY hareketleri küresel piyasalardaki dönemsel etkilerle de bağlantılıdır. Grafik 2.4 dünyada ve çeşitli ekonomik sınıflandırmaya göre kategorilenmiş ekonomik yapıların içe doğru DYY trendini göstermektedir.

Kaynak: United Nations (2018: 212-215) verilerinden yararlanarak tarafımızca hazırlanmıştır.

Grafik 2.4. Ekonomik Bölgelere Göre İçe Doğru DYY Trendi, 2013-2018 (Milyon Dolar)

Grafik 2.5' de gösterildiği gibi küresel içe doğru doğrudan yatırım akımı 2017 yılında 2016 yılına göre % 23 azalarak 1.43 trilyon dolara düşmüştür. Gelişmiş ve geçiş ekonomilerindeki sınır ötesi yatırımlar keskin bir biçimde düşerken, gelişmekte olan ekonomilerdeki büyüme neredeyse sifıra yakın gerçekleşmiştir. 2017 yılında, uluslararası doğrudan yatırım getiri oranı, önceki beş yıl boyunca kaydedilen istikrarlı gerilemeye benzer düzeyde tutarak %6.7'ye gerilemiştir. Bu gerileme Tablo 2.6'da gösterilmektedir (United Nations [UN], 2018: 2). Gelişmekte olan ülkelerde ve geçiş ekonomilerinde getiri oranları ortalama daha yüksek olmasına rağmen, çoğu bölgede getiri oranı aşınması gerçekleşmiştir. Buna ilişkin bölgesel analizler Tablo 2.6'da gösterilmektedir. Örneğin, Afrika'da yatırımın

geri dönüşü 2012'de %12,3'ten 2017'de %6,3'e düşmüştür. Bu yaşanan durum, dönem boyunca emtia fiyatlarındaki düşüş ile kısmen açıklanabilir.

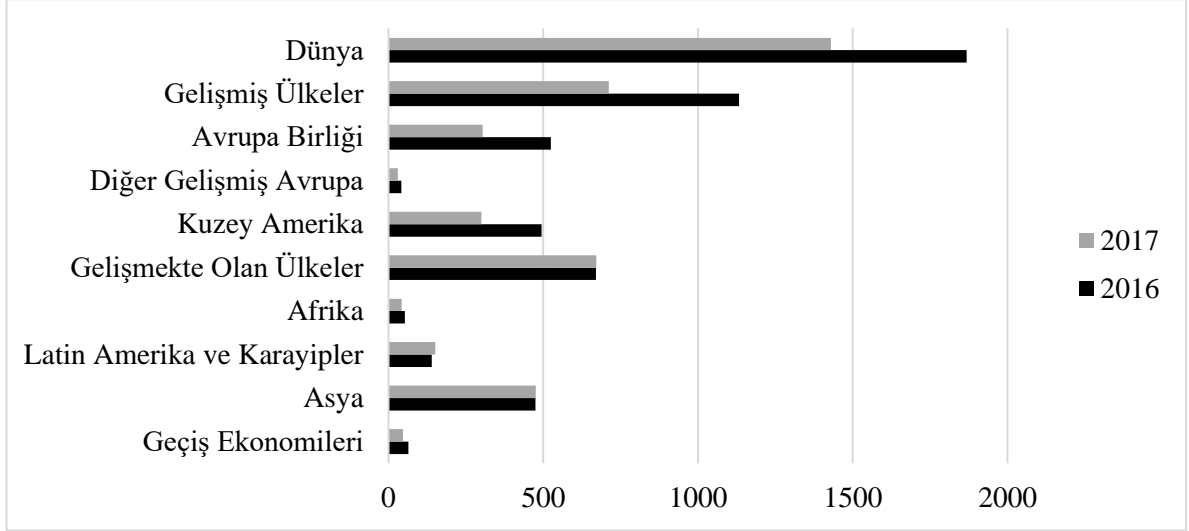
Tablo 2.7. Doğrudan Yabancı Yatırım Getiri Dönüş Oranları (%), 2012-2017

Bölge	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Dünya	8.1	7.8	7.9	6.8	7.0	6.7
Gelişmiş Ülkeler	6.7	6.3	6.6	5.7	6.2	5.7
Gelişmekte Olan Ülkeler	10.0	9.8	9.5	8.5	8.1	8.0
Afrika	12.3	12.4	10.6	7.1	5.4	6.3
Asya	10.5	10.8	10.6	9.9	9.5	9.1
Doğu ve Güney-Doğu Asya	11.5	11.8	11.7	11.0	10.3	10.1
Güney Asya	7.2	6.7	6.1	5.5	6.4	5.7
Batı Asya	5.5	5.4	4.9	4.6	4.6	3.4
Latin Amerika ve Karayipler	7.9	6.7	6.6	5.2	5.3	5.6
Geçiş Ekonomileri	14.4	13.9	14.6	10.2	11.1	11.8

Kaynak: United Nations (2018: 3)

DYY akımlarında yaşana bu düşüş GSYİH ve ticaretteki hızlı büyümenin tam tersidir. Bu düşüş, kısmen sınır ötesi birleşmelerin ve satın almaların değerinde %22'lik bir azalmaya neden olmuştur. Ancak 2016 yılında şişirilmiş DYY değerinden büyük tek seferlik anlaşmalar ve kurumsal yeniden yapılanmaların çıkarılmış olması bile, 2017 yılının DYY'sindeki önemli düşüşü yine de göstermektedir.

2017 yılında gelişmiş ekonomilere yönelik doğrudan yabancı yatırımlar Grafik 2.5'de görüldüğü üzere 712 milyar dolara düşmüştür. Düşüş kısmen önceki yıldaki yüksek akımlardan kaynaklandığı şeklinde açıklanabilir. 2015-2016 yıllarında gelişmiş ekonomilere yönelik girişler, özellikle sınır ötesi birleşme, devralma veya kurumsal yeniden yapılandırmalardaki artışa bağlı olarak 1 trilyon doları aşmıştır. Bu tür işlemlerin değerinde önemli bir düşüş, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki akımlarda %40'lık bir düşüşe neden olmuştur (2015'te 466 milyar dolar, 2016'da 457 milyar dolar, 2017 yılında 275 milyar dolar). Benzer şekilde, Birleşik Krallık'ta DYY girişlerinde 2016 yılında anormal zirveye neden olan büyük anlaşmaların yokluğu, ülkede 15 milyar dolarlık bir düşüşe neden olmuştur. Gelişmiş ekonomilerde, özkaynak yatırım akımları ve şirket içi krediler düşerken, kârların yeniden yatırım girişleri %26 oranında artmış ve doğrudan yabancı yatırım girişlerinin yarısını oluşturmuştur (United Nations [UN], 2018: 3).

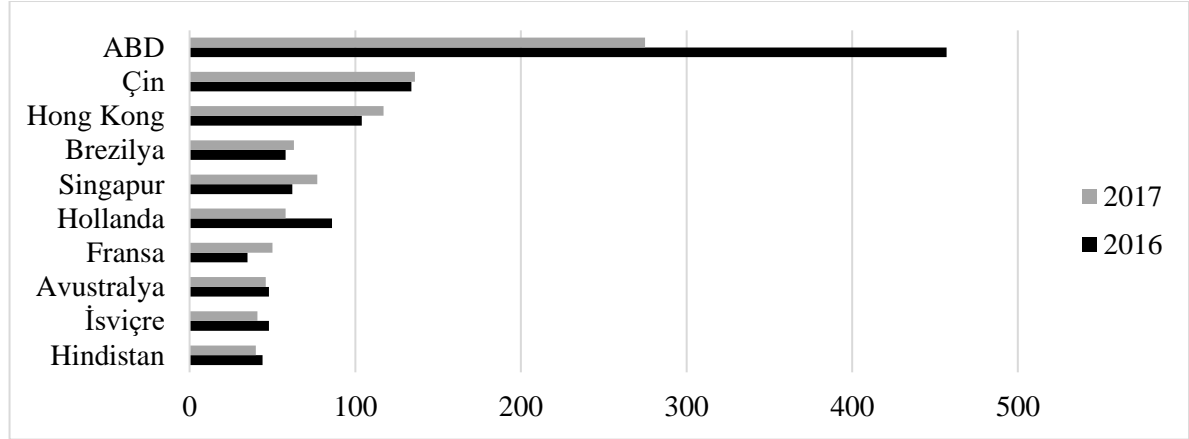
Kaynak: United Nations (2018: 3).

Grafik 2.5. Bölgesel İçe Doğru DYY Girişleri, 2016–2017, (Milyar Dolar)

2017 yılında gelişmekte olan ekonomilere doğrudan yabancı yatırım girişleri 2016 yılı seviyelerine yakın 671 milyar dolar kalmıştır. Gelişmekte olan Asya'ya yapılan doğrudan yabancı yatırımlar 476 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Latin Amerika ve Karayiplerdeki mütevazı artış (%8 ile 151 milyar dolar) Afrika'daki düşüşü telafi etmiştir (%21 ile 42 milyar dolar). DYY'nin Afrika'ya gitmesi, büyük ölçüde zayıf petrol fiyatlarına bağlı kalmıştır. Mısır, Mozambik, Kongo, Nijerya ve Angola gibi emtia ihraç eden ekonomilere de DYY aktarımı olmuştur. Güney Afrika'ya yapılan dış yatırım da %41 oranında daralmıştır. Gelişmekte olan Asya, en büyük doğrudan yabancı alıcı bölgesi olarak konumunu yeniden kazanmıştır. Dünya çapında doğrudan yatırımların düşüşüne karşın, Çin'in küresel DYY girişlerinde 2016'da %25 olan payı 2017'de %33'e yükselmiştir. Gelişmekte olan ülkeler arasındaki ilk üç ülke Çin, Hong Kong ve Singapur'dur. Tüm zamanlarının en yüksek seviyesine ulaşan DYY girişine ulaşan Çin, gelişmekte olan ülkeler arasında birinci, Dünyada ise ABD'den sonra en fazla DYY çeken ikinci ülke konumundadır (United Nations [UN], 2018: 4).

Güneydoğu Avrupa ve Bağımsız Devletler Topluluğu'ndaki (BDT) geçiş ekonomilerine yönelik doğrudan yabancı yatırımlar 2017'de %27 azalarak 47 milyar dolara gerilemiştir. Bu, 2005'den bu zamana kadar ikinci en düşük seviye niteliğindedir. Bu düşüşün büyük kısmı, DYY'nin dört ana BDT ekonomisine gitmesi nedeniyle ortaya çıkmıştır. Bu ülkeler Rusya Federasyonu, Kazakistan, Azerbaycan ve Ukrayna'dır. Grafik 2.6'da içe doğru DYY'nin en fazla yapıldığı 10 ülkenin 2016-2017 yıllarının karşılaştırılması verilmiştir. Bu bölgesel

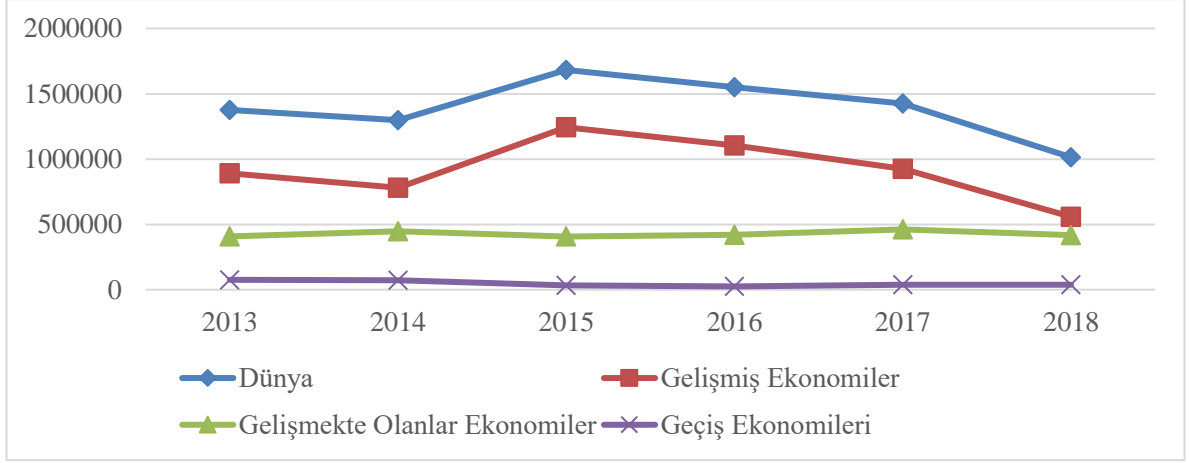
farklılıkların bir sonucu olarak, gelişmiş ekonomilerin dünya DYY'deki payı bir bütün olarak %50'ye düşmüştür. ABD, en fazla 275 milyar dolarlık girişi çeken en büyük doğrudan yabancı ülke konumundadır. Ardından Çin'in 2017 yılının ilk yarısında belirgin bir yavaşlamaya rağmen 136 milyar dolarlık rekor girişler izlemiştir.

Kaynak: United Nations (2018: 4).

Grafik 2.6. İç Doğru DYY Akımlarında En Büyük 10 Ülke, 2016 -2017 (Milyar dolar)

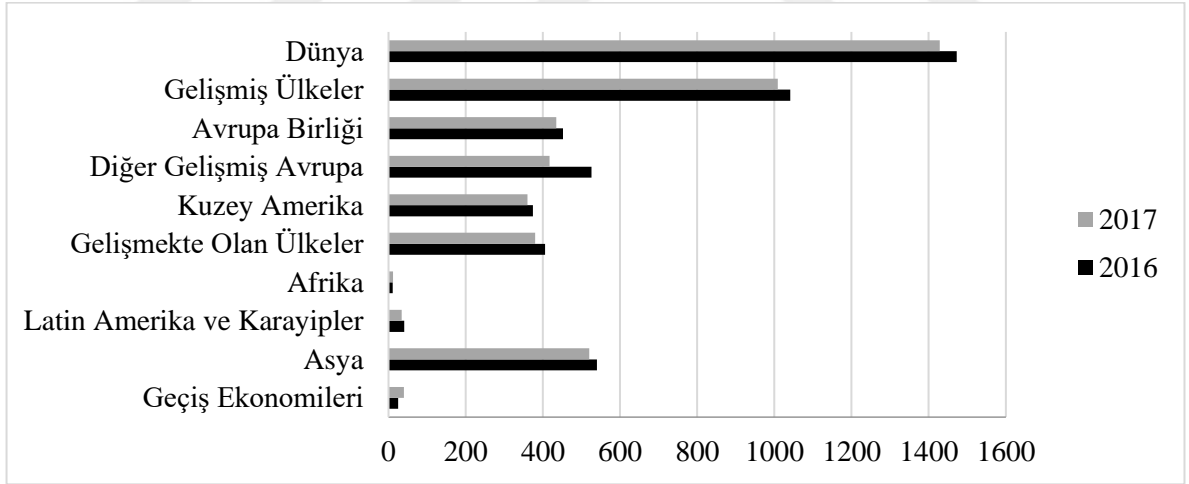
Gelişmiş ekonomilerdeki ÇUŞ'lar yurt dışı yatırım faaliyetlerini sadece marjinal olarak azaltmıştır. Gelişmiş ekonomilerden yapılan dış DYY akımı 2017 yılında %3 azalarak 1 trilyon dolara düşmüştür. Gelişmiş ülkelerin küresel dışa yönelik DYY akımlarının payı bir önceki yıla göre değişmeyerek %71 olarak gerçekleşmiştir. Gelişmekte olan ekonomilerden elde edilen dışa doğru DYY akımları %6 düşerek 381 milyar dolar olurken, geçiş ekonomileri %59 artışla 40 milyar dolara yükselmiştir. Avrupada ÇUŞ'lar tarafından yapılan dış yatırım 2017 yılında %21 oranında azalarak 418 milyar dolara düşmüştür. Bu düşüş, Hollanda ve İsviçre'den DYY çıkışlarındaki keskin düşüşlerden kaynaklanmaktadır (United Nations, 2018, s. 5). Grafik 2.7'de dünya ve bölgesel ekonomik sınıflandırmaya göre dışa doğru DYY hareketleri gösterilmiştir.

Kaynak: United Nations (2018: 212-215) yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Grafik 2.7. Ekonomik Bölgelere Göre Dışa Doğru DYY Trendi, 2013-2018, (Milyon Dolar)

2016 yılında Avrupa'nın en büyük kaynak ülkesi olan Hollanda'dan gelen çıkışlar, 2016 yılında Hollanda'nın dışa dönük yatırımını karakterize eden büyük mega anlaşmaların olmaması nedeniyle 149 milyar dolarlık bir düşüşle 23 milyar dolara gerilemiştir (United Nations, 2018, s. 5). Grafik 2.8'de dışa doğru yapılan DYY çıkışının 2016-2017 yıllarında bölgelere göre dağılımını vermektedir.

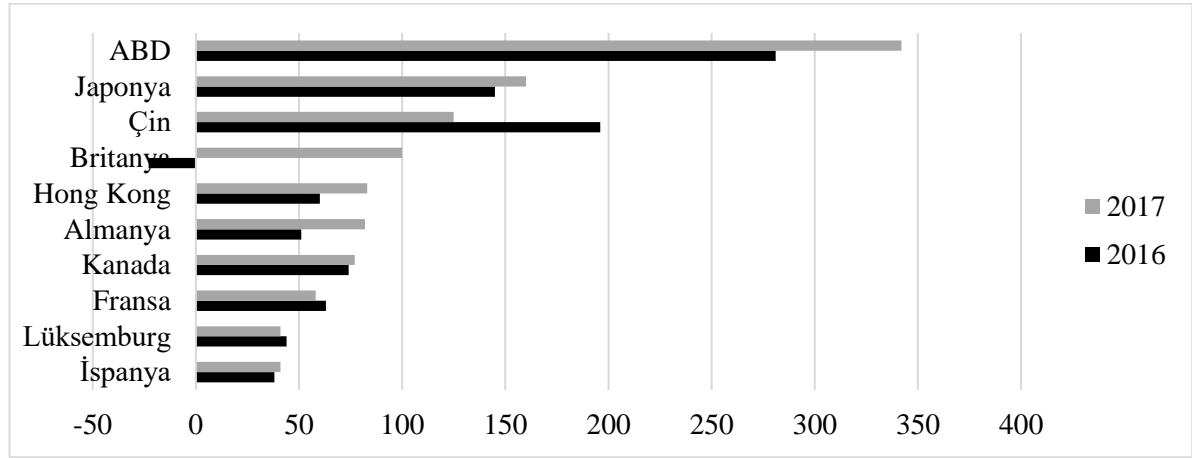

Kaynak: UNCTADstat (2018) Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Grafik 2.8. Bölgesel Dışa Doğru DYY Çıkışları, Bölgeye Göre, 2016–2017, (Milyar Dolar)

Buna karşılık, İngiltere'den gelen ÇUŞ'ların büyük alımları sonucunda, İngiltere'den çıkışlar 2016'da 23 milyar dolardan 2017'de 100 milyar dolara yükselmiştir. Almanya'dan gelen çıkışlar, özellikle yatırımlar ve şirket içi kredilerdeki artışlar nedeniyle %60 artarak 82

milyar dolara yükselmiştir. Grafik 2.7, dışa doğru DYY'nin en fazla yapıldığı 10 ülkenin 2016-2017 yıllarının karşılaştırılması verilmiştir.

Kaynak: United Nations (2018: 6)

Grafik 2.9. Dışa Doğru DYY Akımlarında En Büyük 10 Ülke, 2016-2017 (Milyar dolar)

Kuzey Amerika'daki ÇUŞ'ların yaptığı yatırımlar 2017 yılında %18 artarak 419 milyar dolara yükselmiştir. En fazla dışa yönelen DYY'ye sahip olan ülke olan ABD'nin DYY'lerini genelde birikmiş kârlar oluşturmaktadır. Gelişmekte olan ekonomilerdeki ÇUŞ'ların yurtdışındaki yatırım faaliyeti %6 oranında azalmış ve 381 milyar dolara ulaşmıştır. 2003'ten bu zamana ilk kez Çin kaynaklı DYY çıkışlarının azalması nedeniyle Asya'dan gelen çıkışlar %9 düşüşle 350 milyar dolara gerilemiştir. Latin Amerika ÇUŞ'ları uluslararası yatırım faaliyetlerine yeniden başladığı için, Latin Amerika ve Karayipler'den dışa doğru DYY %86 oranında artarak 17,3 milyar dolara yükselmiştir. 2014-2016 yıllarındaki gerilemeden sonra 2017 yılında, geçiş ekonomilerinden alınan doğrudan yabancı sermaye çıkışları, %59 artarak 40 milyar dolara yükselmiştir. Bununla birlikte, bu seviye 2013 yılında kaydedilen en yüksek oranın %47 altında kalmaktadır. Geçtiğimiz yıllarda olduğu gibi, geçiş ekonomilerinden gelen yatırımlar da Rusya'nın ÇUŞ'ları tarafından yapılmaktadır (United Nations [UN], 2018: 6).

2.3. Uluslararası Ticaretin Politik Ekonomisinin Kökenleri ve DYY

19. yüzyılda, Adam Smith ve David Ricardo tarafından orta çıkarılan serbest ticaret teorileri, artan uluslararası ticaret faaliyetlerini açıklamış ve desteklemiştir. Ancak yurt dışında yatırım yapan firmalara yönelik sistematik bir açıklamada bulunulmamıştır. Bu durum, doğrudan yatırımlardan ziyade portföy yatırımlarının artan önemi veya uluslararası ticaret hacmindeki önemli artış nedeniyle uluslararası ticaret teorilerine dikkat çeken

ekonomistlerden kaynaklanmıştır. Serbest ticaret teorisine göre, iki ülke arasındaki karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları malları üreterek karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadıkları mallarla ticaret yapılması, uluslararası ticaret teorisindeki en iyi bilinen önermedir. Bu teori, yalnızca yabancı yatırım faaliyetlerini açıklamaktaki yetersizliğinden dolayı değil, aynı zamanda pek çok ülkedeki politika geliştiricileri ve bazı iktisatçıları ikna edememiştir (Dumludag, 2002: 2). DYY, karşılaştırmalı üstünlük doktrininin herhangi bir versiyonu tarafından tam olarak açıklanamayabilir. Bu modellerin varsayımları, böyle bir açıklamaya izin vermek için çok gerçekçi değildir. Ricardian versiyonunda, iki faktör, iki mal, iki ülke modelinde üretim faktörlerinin yerel dolaşıma sahipken, uluslararası dolaşım söz konusu değildir. Model aynı zamanda malların bu iki ülke arasında serbestçe hareket ettiği mükemmel bir rekabetçi pazar olduğunu varsaymaktadır (Emmanuel, 1972).

19. yüzyılın sonlarında Avrupalı firmaların dış yatırımı büyüdükçe, politik iktisatçılar yabancı yatırımın doğasını araştırmaya başlamışlardır. Teorik çalışmalardan biri Lenin'in yazılarında yer almıştır. Lenin büyük ölçüde kapitalizmin işleyişine odaklanmıştır ve yabancı yatırım kapitalizmin son aşamasının ayırt edici bir özelliği olarak tanımlamıştır. Ancak asıl kaygısı bir DYY kuramı üretmekten ziyade kapitalizmin işleyişi ve geleceği olmuştur. Çağdaşları olan erken dönem siyasal iktisatçıların çoğu gibi, tarihsel yöntemleri de analize dahil etmeyi tercih etmiştir. Lenin'e göre, DYY faaliyetleri uluslararası kapitalist sistemin bir parçası ve son aşamasıdır. Gelişmiş ülkelerde kâr oranı azalmaya başladıkça DYY faaliyetleri, yaşam standartlarının yükseldiği az gelişmiş çevre ülkelere doğru kaymıştır. Bu ülkelerde kârlar genellikle yüksektir, çünkü sermaye az, arazi ücretlerin fiyatı düşük ve hammaddeler ucuzdur. Lenin'in tezinin ilerleyen bölümlerinde, bu ekonomik düzendeki kapitalizmden daha yüksek bir sisteme geçiş ve yurtdışına sermaye ihracına işaret etmiştir. Bu görüş daha sonra, ÇUŞ'ların doğasını açıklamak için politik iktisatçılar tarafından geliştirilmiştir. 1960'lara kadar, politik iktisatçıların çalışmalarının birkaçı dışında, DYY faaliyetleri üzerine sistematik bir model ya da teori geliştirilmemiştir. Aslında, yabancı yatırım uluslararası ticaret faaliyetlerinin bir parçası olarak kabul edilmiş ve genel olarak ticaret teorileriyle açıklanmıştır. Çağdaş uluslararası ticaret teorilerinden biri de Heckscher-Ohlin-Samuelson ticaret modelidir. Bu modele göre, iki ülke arasındaki ticaret, Ricardo'nun söylediği teknolojik farklılıktan kaynaklanan farklı emek verimliliği nedeniyle değil, tüm ülkelerin aynı teknolojiye erişebileceği varsayımı altında ülkeler arasındaki faktör varlıklarındaki farklılıklar nedeniyle gerçekleşmektedir. Model, Ricardo'nun Emek Değeri Teorisi'ni analiz birimi olarak ortaya koyduğunu ima etse de, ülkelerdeki üretim

maliyetlerindeki farklılıkların nedenlerini açıklamamıştır. Bu teori, ticaret faktörü, sermaye yoğunluğu veya emek yoğunluğu olan iki ülke arasında bir ticaretin gerçekleştiğini belirtmektedir (Dumludag, 2002: 2-4).

Karşılaştırmalı üstünlük modeli, özellikle işgücü verimliliğini, üretimin tek ilgili faktörü olarak kabul ettiğinden, DYY veya başka herhangi bir uluslararası üretim olasılığına izin vermemektedir. Heckscher-Ohlin-Samuelson versiyonu, Ricardian formülasyonunun yerini alarak, uluslararası ticaretin nedenini faktör varlıklarının farklılaşması kavramı olarak açıklamaktadır (Hosseini, 2005: 530). Klasik Heckscher-Ohlin-Samuelson (HOS) modeline göre, bir ülke nispeten bol üretim faktörünü kullanan malın üretiminde uzmanlaşacaktır (Fedotenkov vd., 2017: 141). Ancak bu teoride de üretim faktörlerinin uluslararası dolaşımının olmadığı varsayımı geçerlidir. HOS teorisi de uluslararası ticareti, DYY faaliyetlerini ve diğer uluslararası üretim biçimlerini açıklamakta güçlük çekmiştir (Hosseini, 2005: 530). Daha yakın zamanlarda, yeni ticaret teorileri, uluslararası ticaretin analizine daha gerçekçi yaklaşımlar getirmiştir. Markusen'in önerdiği gibi, ticaret ve ticaretten elde edilen kazançlar, firmaların ölçek ekonomilerini sömürdüğü ve kusurlu bir rekabet ortamında ürün farklılaştırması stratejileri izlediği için karşılaştırmalı üstünlük modelinden bağımsız olarak ortaya çıkmıştır (Markusen, 1995, s. 169). Bu model de uluslararası üretimin gerçeklerini tanımlamadığından ekonomistler tarafından kabul görmemiştir.

1957 yılında Nobel ödüllü Robert Mundell, uluslararası faktör hareketliliği varsayımını rahatlatan bir uluslararası ticaret modeli geliştirmeye çalışmıştır. Mundell'in modeli uluslararası doğrudan yatırımın karmaşıklığını açıklama konusunda yetersiz kalmıştır (Çetin ve Seker, 2013: 123). Mundell'in kendi modeline dahil etmeye çalıştığı yabancı yatırım türü, DYY değil, kısa vadeli ve portföy tipindeki yatırımlardır. DYY'nin kısa vadeli ve uluslararası portföy yatırımlarından önemli ölçüde farklı olduğunu belirtmek gerekir. DYY bu iki yatırım şekline en az iki durumda farklılık göstermektedir. Birincisi, DYY'nin temel kaygısı zorunlu olarak sermayenin uluslararası hareketliliği değildir. Çünkü ortak girişimler örneğinde de görüldüğü gibi, ev sahibi ülkede finanse edilebilir. İkincisi, sermaye yatırımlarına ek olarak, DYY, yönetsel beceriler ve teknik bilgi içeren bir paketi de içermektedir (Mundell, 1957). Daha gerçekçi olmasına rağmen, yeni uluslararası ticaret teorileri hala DYY'nin karmaşıklığını ve diğer uluslararası üretim biçimlerini açıklayamaz. Uluslararası ticaret teorileri, uluslararası ticareti daha gerçekçi hale getirirken, yabancı

doğrudan ve diğer uluslararası yatırım biçimlerini (ve üretimini) açıklama konusunda yeterli görülmebilir.

İlk olarak, II. Dünya Savaşı'ndan sonra DYY açıklamak için portföy akımları teorisi kullanılmıştır. Ancak, bu girişim, doğrudan yabancı yatırımın gerçekliğini yakalayamamıştır. Bu teoriye göre, herhangi bir risk veya belirsizlik olmadığında veya hareketin önündeki engeller olmadığı zaman, sermaye faiz oranının düşük olduğu yerlerden yüksek olan yerlere gidecektir. Bu örnek durumda, beklenti, hiçbir uluslararası sermaye hareketinin gerçekleşmeyeceği yönündedir. Tabi ki, bu varsayımın gerçek durumu hiç bir şekilde yansıtmamaktadır. Bu teorinin daha gerçekçi bir versiyonunu kullandığımız zaman, yani uluslararası sermayenin hareketindeki risk, belirsizlik ve engeller olduğu durumda, teori öngörü yeteneğini kaybeder (Hosseini, 2005: 535).

DYY faaliyetleri 1950'den sonra belirgin bir şekilde artmaya başlayınca, 1960'larda DYY teorisinin varlığına ihtiyaç duyulmuştur. Bu durum İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra ortaya çıkan yeni uluslararası ekonomik konjonktürle güçlü bir şekilde ilişkilidir. Savaştan sonra, barış devam ederken uluslararası ticaret hacmi hızla artmıştır. ABD'de 1945-1950 arasında sermaye stoku önemli bir seviyeye ulaşmış ve ABD endüstrisi savaş yıllarında herhangi bir zarar görmemiştir. Buna ek olarak, savaş sırasında ABD sanayisi, 1930'larda ekonomik bunalımın yarattığı işsizlik ve talep sıkıntısı sorunlarının üstesinden gelerek tam istihdama ulaşmıştır. Savaşın sonrası barış sağlandığında, ABD endüstrisi üretim tekniklerini yeniden düzenlenmiş ve fazla sermaye yurtdışına gitmeye başlamıştır. Her ne kadar birçok iktisatçı, İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı zorunluluklar nedeniyle yurtdışına çıkan sermayenin farkında olsa da, 1960'lara kadar DYY ve ÇUŞ'ların sistematik bir analizi yapılmamıştır. Ancak, 1945-1960 yılları arasında, yabancı yatırımlarla ilgili konular, genellikle kalkınma ekonomistlerinin çalışmalarında ele alınmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin yüksek büyüme oranlarını gerçekleştirmesi dış kaynakların gerekliliği ile yakından ilişkili olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, sömürgeler ve yarı-sömürgelerin çoğu bağımsız ulus devletler haline geldikçe hızlı büyüme oranlarını ve ekonomik gelişmeyi deneyimlemek için bağımsız ülkeler tarafından güçlü bir talep ortaya çıkmıştır. Ayrıca, o dönemde batı ve doğu blokları geliştirmekte olan ülkeleri ekonomik sistemlerine entegre etmek için yarış içine girmişlerdir. Bu nedenle, bu ülkelerin neden sanayileşmeyi gerçekleştiremediklerini ve onlara yardım etmek için neden önerilerde bulunmadıklarını anlamak için kalkınma ekonomisi adında ekonomi dalı olarak ortaya çıkmıştır. Kalkınma

ekonomistleri DYY'lerin gelişim sürecinde DYY'nin öneminden bahsetmiştir. (Dumludag, 2002: 4-5).

1944-1946 yılları arasında ABD ve Sovyet Birliği arasındaki ekonomik ilişkiler önemli bir sorun yelpazesini kapsamaktadır: O dönemde, dünya ekonomik ve politik olarak iki kutuplu bir sisteme girmiştir (Minkova, 2018: 18). Batılı gelişmiş ülkelerde, hükümet müdahalesinin olduğu Keynesyen ekonomi politikaları uygulanarak sürekli ekonomik büyüme ve refah devletinin sağlanması ana hedef olmuştur. Ancak, uluslararası ekonomik düzenin doğru işleyişi ve sürdürülebilir büyümenin gerçekleştirilmesi için, ticaretin büyümesini teşvik eden, Batılı ülkelerin yeniden inşasına yardımcı olan ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik gelişimine yardımcı olan kurumsal bir çerçeve geliştirmek gerekli hale gelmiştir. II. Dünya Savaşı sonunda ABD liderliğinde kurulan uluslararası ekonomik kurumlar, 1930'ların felaket olaylarının nüksetmesini önleme, kısıtlamaları ortadan kaldırarak ticaretin teşvik edilmesini ve piyasa güçlerinin en uygun uluslararası mutabakatı ortaya çıkarmasını sağlamaya yönelik olarak tasarlanmıştır (United Nations Conference on Trade and Development [UNCTAD], 1985: 8-9). Bu amaçla 1944 yılında IMF, ITO ve Uluslararası Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası'nın (IBRD), Bretton Woods konferansından sonra kurulmalarına karar verilmiştir (Peet vd., 2003: 27). Bu kurumların kurulmasından sonra, ticari kalkınmayı kolaylaştırmak amacıyla da 1964 yılında Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) kurulmuştur (Karshenas, 2016: 664).

Bu kurumların kurulması, uluslararası ticaret faaliyetlerinde önemli bir artışa yol açmıştır. Uluslararası ekonomik ilişkilerin kurallarının düzenlenmesi ve güçlü bir uluslararası paranın sürdürülmesi uluslararası ekonomik faaliyetlerin düzgün işleyişini sağlamıştır. Avrupa ülkelerine ve daha sonra gelişmekte olan ülkelere yardım etmek, bu ülkelerin GSMH'sinde bir artışa neden olmuş ve bu da ABD mallarına olan talebi arttırmıştır. Uluslararası ticaretin büyümesine paralel olarak, yabancı yatırımlar, özellikle doğrudan yabancı yatırım faaliyetlerini önemli ölçüde artırmıştır. DYY, araştırmacıların incelemeye başlamasıyla DYY faaliyetlerinin genel bir teorisini formüle etmeye yönelik çalışmalarda artış yaşanmıştır. Özetle, 1960'dan önce, DYY'nin belirleyicileri için özgün bir teori bulunmamaktaydı. Genel olarak, politik iktisatçılar tarafından yapılan önceki çalışmalarda, Merkezi sorun, kapitalizmin işleyişi ve uluslararası ticaret faaliyetlerinin sürdürülmesidir. Bu çalışmalar, doğrudan yabancı yatırım faaliyetlerinin teşviklerine veya genel eğilimini dikkate almamıştır (Dumludag, 2002: 5-6). Dolayısıyla uluslararası ticareti esas alan teoriler

DYY'leri açıklama konusunda yeterli düzeyde görülmemiştir. Bundan sonraki anlatımda DYY'yi açıklayan asıl teorilere yer verilmektedir.

2.4. Doğrudan Yabancı Yatırım Teorileri: Doğrudan Yabancı Yatırımın Belirleyicileri

İkinci Dünya Savaşı sonrası, DYY akımları hızla genişlemiştir. DYY'ye olan ilginin artması sonrası DYY gerçekleştiren çok uluslu şirketlerin, DYY belirleyicilerin, DYY'nin ev sahibi ülke ve ekonomisine etkilerinin araştırılması ilgi çekici olmuştur. Ekonomide faktör ve değişkenler arasındaki farklılıklar, teorilerin farklılaşmasına neden olmaktadır. DYY'nin belirlenmesinde makro faktörler, mikro faktörler, stratejik faktörler, vb. faktörler bulunmaktadır. Makro faktörler DYY'yi, ödeme dengesi açısından, menşei ülkesinden ev sahibi ülkeye sermaye akışlarını incelemektedir. Mikro faktörler ise, yatırım için gerekli motivasyonu açıklamaktadır (Krishna, 2011: 14).

1950'lere kadar, uluslararası doğrudan sermaye yatırımları, geleneksel uluslararası sermaye hareketleri teorisi içerisinde açıklanmıştır (Castro, 2000: 9). Ancak DYY'nin uluslararası sermaye hareketleri dışında kendine ait teorilerle açıklanması 1960'lı yılları bulmuştur. 1960 sonrası iktisatçılar oldukça popüler olan DYY'yi incelemeye başlamışlardır. Stephen Herbert 1960 yılında DYY'ye özgü ilk gerçekçi teorik yaklaşımı yapmıştır. Yazdığı doktora tezinde, mikroekonomik analizi DYY çalışmasına dahil etmiştir. Hymer (1960), birinci olarak ÇUŞ'lara yönelik analizlerde bulunmuştur. Hymer'a göre, ÇUŞ'lar mükemmel olmayan piyasanın ürünüdür ve endüstriyel örgütlenme alanından modellerle analiz edilmeleri gerekmektedir. Ayrıca, yerel bir firmaya lisans vermek yerine ÇUŞ'lara yönelik sübvansiyonların sahipliğinin gerekliliğine ilişkin nedenleri ortaya koymuştur. Hymer'ın gibi diğer ekonomistler tarafından birçok kez kullanılan en popüler argümanı, firma lehine geliştirdiği konu olmuştur. Hymer, firmaların eşit olmayan yeteneklerinin yabancı yatırımlar için yeterli bir koşul olduğunu ima etmiştir. Yabancı bir şirket yurt dışına yatırım yapmayı tercih ederse, yerli şirketler üzerinde belirli avantajlara sahip olmalıdır. Çünkü ulusal şirketler, ekonomi, dil ve hukuk gibi alanlarda ülkelerine dair daha iyi bilgi sahibi olma avantajına sahiptir. İkincisi, Hymer piyasa koşullarının önemini tartışmıştır. Ona göre, piyasalar kusurlu olduğundan oluşacak istikrarlı olmayan bu durum firma kârlarını arttırmaktadır. Piyasalara girmenin zor olması ve sadece birkaç firma olması durumunda, yüksek kâr oranı nedeniyle yabancı firma için kâr oranı ve girişin çekiciliği artırılabilecektir. Bir pazara giriş yapmak zor

değilse, diğer firmaların girişi kârı azaltmaya başlayacağı için firmaların piyasayı kontrol etmeye çalışması önemli değildir. Birkaç firmadan daha fazlası olduğunda, işbirliği daha da zorlaşmaktadır (Dumludag, 2002: 7) Dolayısıyla Hymer'in (1960) DYY ve DYY'nin belirleyicileri üzerinde yapmış olduğu bu çalışma direkt olarak DYY'yi ilgilendiren ilk çalışmadır. Bu anlamda Hymer DYY teorilerinin oluşturulmasında öncü isim olmuştur. DYY teorilerini daha iyi anlaşılması bakımından iki kuram ve onlara ait alt teorilerle açıklanabilir. DYY ile ilgili farklı teoriler yabancı doğrudan yatırımın teorik anlayışını inşa etmektedir. Temel kuramlar, tam Rekabet koşullarındaki kuramlar ve eksik rekabet koşullarındaki kuramlar oluşmaktadır.

2.4.1. Tam Rekabet Koşullarındaki Kuramları

Tam rekabet koşulları varsayımına dayanan DYY'nin ilk teorisi 1958 yılında MacDougall tarafından yapılmıştır. George Donald Alastair MacDougall teorisi 1964 yılında Murray C. Kemp tarafından daha da geliştirilmiştir. İki ülkeli bir model ve sermaye fiyatlarının marjinal verimliliğine eşit olduğunu varsayarak, MacDougall ve Kemp, hem yatırım yapan ülkeye hem de ev sahibi ülkeye sermayenin serbest dolaşımı olduğunda, sermayenin marjinal verimliliğinin iki ülke arasında eşitlenmeye eğilimli olduğunu belirtmektedir. Yatırımdan sonra, yatırım yapan ülkenin milli gelirinde herhangi bir düşüş olmadığını tespit etmişlerdir. Bunun nedeni uzun vadede yatırım yapılması sonrası yurtdışındaki yatırımlardan elde edilen getirilerin ülke içi getirilerinden daha yüksek olmasıdır. Elde edilen bu kârların yatırım yapan ülkelere transferinin gerçekleşmesi sonrası yatırım yapan ülkelerin milli gelirlerinde azalma olmamaktadır. Ancak, gerçek şu ki, mükemmel rekabet ile karakterize edilen bir dünyada, DYY'nin var olamayacağıdır. Aslında, doğrudan yatırımın gerçekleşmesini sağlamak için bir çeşit bozulma olmalıdır. 1960'da bunu ilk ortaya koyan Hymer teorisini kusurlu bir piyasa düzenine dayanarak geliştirmiştir (Nayak ve Choudhury, 2014: 3). Bu teori eksik rekabet koşulları kuramının temellerini oluşturmaktadır. Eksik rekabet koşullarındaki kuramlar sonraki bölümlerde detaylı açıklanmıştır. Tam rekabet piyasa varsayımı üç alt teori şeklinde incelenebilir. Bu alt teoriler; getiri oranlarındaki farklılık teorisi, portföy çeşitlendirme teorisi ile çıktı ve pazar büyüklüğü teorisi şeklinde sınıflandırılır. Mükemmel piyasa varsayımı, marjinal getirilerin, risk faktörlerinin ve pazar büyüklüğünün yabancı yatırımları nasıl etkilediğini açıklar.

2.4.1.1. Getiri oranlarındaki farklılık teorisi

Bu teori, DYY akışlarını açıklamaya yönelik ilk girişimlerden biri olarak bilinmektedir. Teori DYY'yi, düşük getiri oranlarına sahip ülkelerden marjinal getirisi yüksek olan ülkelere doğru akan ve sermayenin marjinal maliyetine bağlı olarak geri dönen sermayenin bir sonucu olarak açıklamaktadır. Bu yaklaşımda, marjinal getiri oranının yabancı sermayenin geri dönüşün tek değişken faktör olduğudur. Marjinal getirilerin, her iki yatırımda (yurt içi ve yurt dışında) sermayenin marjinal maliyetinin sabit olduğunda yurtdışı getiri oranı daha yüksek olduğu varsayıldığında, yurtdışına yatırım yapılması akıllıca olacaktır. Bu teori, ABD'nin Avrupa'ya yatırım yaptığı 1950'lerin sonunda yaygın hale gelmiştir. Agarwal (1980), bu yaklaşımlara test etmek üzere yaptığı ampirik çalışmaların çoğunun teoriye destek deliller sağlamada başarısız olduğunu açıklamaktadır. Teori öncelikli olarak marjinal getiriler veya beklenen kârlar üzerinde durmuştur. Fiili kâr her zaman rapor edilen kârdan farklı olduğu için, bu teori doğrudan doğruya DYY akışlarının belirleyicilerini açıklayamamaktadır (Krishna, 2011: 15). Özetle bu teoriye göre, bir yatırım kararı verilirken yatırımın yurtdışındaki beklenen getirisi ile aynı yatırımın yurtiçinde yapılması durumunda elde edilecek getiri karşılaştırılır. Kâr maksimizasyonu çerçevesinde hangi yatırım daha yüksek ise o yatırım seçilecektir.

2.4.1.2. Portföy çeşitlendirme teorisi

Farklı getiri hipotezinin risk faktörlerini göz önünde bulundurmadan DYY için yeterli bir açıklama sağlamadığı için, DYY'yi tanımlamak için çeşitlendirme hipotezine yönelmiştir. Yatırım sadece marjinal getirilere bağlı değildir; herhangi bir yatırımın yapılıp yapılmayacağı o yatırımın riskine de bağlıdır. Bu nedenle, projeler hem beklenen getiriler hem de risk faktörleri ile desteklenmiştir. Tobin (1958), bu teorinin portfolyo seçimi teorisi altında teorik tanımını ortaya koymuştur. Bu teori bir firma, farklı ülkelerde yatırımlar yaparak, ülkelerde ortaya çıkabilecek muhtemel riskleri azaltabilir şeklinde açıklamaktadır (Krishna, 2011: 15-16). Farklı alternatif yatırımların getiri oranları, etkin bir portföy oluşturmak için ikame edilebilir varlıklar arasında tercihte bir risk unsuru ile eşleştirilir. Ancak, bir risk düzeltme unsurunun ortaya konması teorisinin altında yatan dezavantajını ortadan kaldırmak için yetersiz kalmıştır. Aslında, Hymer'ın farklı getiri oranlarındaki farklılık teorisine dair eleştirileri portföy teorisine de tam olarak uymaktadır (Castro, 2000: 10).

Teori test edildiğinde, bir grup ülkeye gelen DYY'nin ortalama getirisini ile getiri oranının varyansı veya standart sapması söz konusu yatırımla ilgili riskleri belirler. Oluşturulan teorik yapı çerçevesinde elde edilen sonuçlar bir grup ülke için elverişli koşulların tek tek ülkelere uygulandığında elverişsiz olmasından dolayı teoriyi önemli ölçüde başarısız kılmıştır. Bu teorisinin test sonuçları birçok teorik problem içermesine rağmen farklı getiri oranı teorisinden üstünlüğü bulunmaktadır (Krishna, 2011: 16). Bu üstünlüğünde nedeni, portföy çeşitlendirme teorisinin, farklı oranlı getiri teorisinin doğrudan yabancı yatırım girişlerini ve çıkışlarını yaşayan ülkelerdeki risk faktörünün hesaba katabilmesidir.

2.4.1.3. Pazar büyüklüğü teorisi

DYY'ler ve uluslararası ticaret ile ilgili ekonomik literatür, yatırımın ve ticaret akışının temel belirleyicisi olarak, hedef veya ev sahibi ülkedeki pazarın büyüklüğünü dikkate almaktadır. 1966 yılında Balassa'nın daha sonra 1969 yılında Scaperlanda ve Mauer tarafından önerilen pazar büyüklüğü hipotezi, pazarın ölçek ekonomilerini yakalayacak kadar büyük olması durumunda doğrudan yabancı yatırımın gerçekleşeceğini öne sürmektedir (Kohler, 2013: 2).

Hipotez pazar büyüklüğünü, ev sahibi ülkedeki DYY'nin hacmi, o ülkedeki çok uluslu şirketin satışıyla ölçülen pazar büyüklüğüne veya ülkenin GSYİH'sine (yani, ekonominin büyüklüğüne) bağlı olarak tanımlamıştır. Bu özellikle, doğrudan yabancı yatırımların ithalatı için geçerlidir. Bir ülkenin pazarının büyüklüğü, ölçek ekonomilerinin sömürsünü garanti altına alacak bir düzeye eriştiğinde, ülke DYY girişleri için potansiyel bir hedef haline gelir (Krishna, 2011: 16). Bu teori, yatırım yapılacak ülkenin DYY hacmi, ülkedeki çok uluslu şirketlerin satış büyüklükleri ile ev sahibi ülke gelirinin DYY'yi etkilediğini varsaymaktadır.

2.4.2. Eksik Rekabet Koşullarındaki Kuramları

Önceki teoriler piyasa başarısızlıkları hakkında bilgi içermektedir. Hymer'in 1960 yılında doktora tezi olarak yaptığı çalışma, eksik rekabet koşullarında piyasa yapısının ve bir firmanın özelliklerinin DYY'nin tanımlanmasında hayati rol oynadığını belirten ilk analiz olmuştur. Bu kuram endüstriyel organizasyon hipotezi, konum teorisi, içselleştirme hipotezi, oligopolistik teori, derleme teorisi ve ürün yaşam döngüsü teorisinden oluşmaktadır (Moosa, 2002: 29). Eksik rekabet koşullarındaki kuramlar altı alt başlık şeklinde ayrı ayrı incelenmiştir.

2.4.2.1. Endüstriyel organizasyon teorisi

DYY çalışmasına yönelik sistematik bir yaklaşım geliştiren öncülerden biri olan Hymer 1976 yılında endüstriyel organizasyon hipotezini ortaya atmıştır. Daha sonraları ise Kindleberger, Caves ve Dunning'de bu teorinin geliştiricileri arasında yer almaktadır. Bu teori, yabancı firmaların, yerel yatırımcılara kıyasla birçok dezavantajla başka bir iş kurduklarını varsayar. Kültürel faktörler, diller, yasal sistem ve diğer faktörler DYY'nin belirlenmesinde hayati bir rol oynamaktadır. Bu teori, firmaların neden yabancı ülkelere yatırım yaptıklarını açıklamakta, ancak konum hipotezinin açıkladığı seçim motivasyonunu açıklayamamaktadır. Bu teoride yabancı sermayeye sağlanabilecek faydalar, yönetim, teknoloji, pazarlama ve hammaddelere erişim, ölçek ekonomisi ve politik güç olarak belirtilmektedir. Yatırımcı firma, ev sahibi hükümet tarafından birçok tesis ve çeşitli konularda teşvik teklifleri alabilmektedir (Teece, 1985).

Bu teori, oligopolistik piyasa koşullarında yatırım akışlarının en erken açıklamalarından biridir. Hipotez, ÇUŞ'lerin yerel rakiplerine göre algılanan operasyonel ve bilgi eksikliklerinin üstesinden gelmek için kendine özgü yeteneklerini ve sınır ötesi varlıklarını harekete geçirebilecekleri araçlara odaklanmaktadır. Bu teoriye göre, tescilli kaynaklar, farklı ürünler, özel teknoloji, yönetsel beceriler, sermayeye daha kolay erişim ve hükümetin piyasadaki çarpıklıkları daha kolay kabul etmesi gibi avantajlara sahip olarak, ev sahibi ülkedeki yerli firmalara karşı rekabet avantajı sağlamaktadır. Ayrıca bu avantajlar yabancı ülkede yatırım yapan firmaların içinde buldukları dezavantajlarını dengelemelerine yardımcı olmaktadır (Krishna, 2011: 23).

Hymer'in teorisinin özü, yurt dışında faaliyet gösteren firmaların, kültür, dil ve hukuk açısından avantajlı bir konumda bulunan yerli firmalarla rekabet etmeleri gerektiğidir. Ayrıca, yabancı firmalar da döviz riskine maruz kalmaktadır. Bu dezavantajlar, uluslararası yatırımları kârlı hale getirmek için bir çeşit piyasa gücüyle dengelenmelidir. Piyasa gücünün kaynakları Hymer'e göre firmaya ait özel avantajlar olarak, Kindleberger'e göre ise tekel avantajı olarak isimlendirilmektedir. İsmine ne denirse densin bu avantajlar; patent korumalı üstün teknoloji, marka isimleri, pazarlama ve yönetim becerileri, ölçek ekonomileri ve daha ucuz finansman kaynaklarıdır. Hymer'a göre, teknolojik üstünlük, yeni ürünlerin yeni özelliklerle tanıtılmasını kolaylaştıran en önemli avantajdır. Üstelik bilgi sahibi olmak, ürün pazarlama ve üretim süreçlerindeki diğer becerilerin geliştirilmesine yardımcı olur. Bu teorinin önemli bir özelliği şudur: Bir ülkede ya da birden fazla ülkede yukarıda sayılan

avantajların bulunup bulunmadıklarına bakılmaksızın, bu avantajlar bir firmanın biriminden başka bir firmanın birimine etkin bir şekilde aktarılabilirdi varsayımıdır (Nayak ve Choudhury, 2014: 5).

İç pazar olanak ve kârları yetersiz olduğunda, firmalar kendilerine ait avantajları kullanarak yurtdışına yatırım yapma konusunda pazar güçlerinden faydalanabilirler. Bu argüman diğer bazı araştırmacılarca da tarafından desteklenmiştir. Örneğin, geçmişte Avrupalı firmaların ABD'ye yatırım yapmalarının nedeninin sahip oldukları teknolojik avantaj olduğunu belirtmiştir. Teknolojik üstünlükten ya da üstün organizasyon yapısından yararlanarak kâr artırma konusundaki istekli olmanın, doğrudan yatırımın yapmanın temel nedenleri arasındadır. Ancak firmanın kendine özgü sahip olduğu avantajları barındırması, zorunlu olarak doğrudan yatırım yapacağı anlamına gelmeyebilir, firma ihracat veya lisanslama yoluyla da bu avantajlarından çok iyi faydalanabilir (Nayak ve Choudhury, 2014: 5).

DYY ve ihracat/lisanslama arasındaki seçimini etkileyen, yerel yönetim politikası, yerel piyasa koşulları, piyasa büyüklüğü, rakip firmaların tepkisi ve yatırım riskleri dahil pek çok faktör bulunmaktadır. DYY, ihracata göre tercih edilmektedir, çünkü tarife ve nakliye maliyeti biçimindeki ticaretin önündeki engeller, firmaların ihracattaki getirileri en üst düzeye çıkarmasını engeller. DYY, bir firmanın söz konusu avantajları kullanarak pazardaki kârı elde etme fırsatını sağlayabilir. Söz konusu bu durumlar, neoklasik ticaret teorisinden DYY kuramlarından olan endüstriyel organizasyon teorisine dönüşümünü açıklamaktadır (Nayak ve Choudhury, 2014: 5). Ancak, Endüstriyel Organizasyon Teorisi, DYY'nin nerede ve ne zaman gerçekleşeceğini açıklayamadığı için bu anlamda bir eksiklik içermektedir.

2.4.2.2. Konum teorisi

Endüstriyel organizasyon teorisi aksine, konum teorisi ülkeye özgü özellikler konusuna dikkat çekmiştir. Yatırımları ev sahibi ülkelerdeki göreceli ekonomik koşullar inceleyip DYY'nin daha iyi işleyeceği yerlerin değerlendirmesinde bulunmuştur. Bu yaklaşım, iki alt bölüm içerir: girdi ve çıktı odaklı yaklaşımdır. İşgücü, hammaddeler, enerji ve sermaye dahil olmak üzere girdilerin maliyetleri gibi arz yanlı değişkenleriyle ilişkili olan etmenler girdi odaklı faktörlerdendir. Çıktı odaklı faktörler, nüfusun büyüklüğü, kişi başına düşen gelir ve ev sahibi ülkelerdeki piyasaların açıklığı dahil olmak üzere, piyasa talebinin belirleyicileridir. Dolayısıyla, ülkeye özgü faktörler sadece ÇUŞ'ların DYY'lerini nerede belirlediğini

belirlemekle kalmaz, aynı zamanda pazar arayışındaki yatırımlar ve verimlilik odaklı ihracat odaklı yatırımlar gibi farklı yatırım türlerini ayırmak için de kullanılır (Ali, 2014: 73). Teoriye göre, alınacak ekonomik kararların, firmanın kurulacağı coğrafi alanında belirlenmesindeki etkili olan faktörler dikkate alınmalıdır.

2.4.2.3. İçselleştirme teorisi

Bu teori, çok uluslu şirketlerin büyümesini ve doğrudan yabancı yatırım yapma motivasyonlarını açıklamaya çalışır. Teori, 1976'da Buckley ve Casson tarafından 1982'de Hennart ve sonra da 1983'te Casson tarafından geliştirilmiştir. Teoriyi kuran Buckley ve Casson, ulus-ötesi şirketlerin içsel faaliyetlerini organize edip, daha sonra bu özel avantajlarını geliştireceklerini tespit etmişlerdir. İçselleştirme teorisi, sonraki bölümde anlatılacak olan derleme teorisini kullanan Dunning tarafından da çok önemli kabul edilir. Ancak aynı zamanda bu teorinin DYY akışlarının sadece bir kısmını açıkladığını savunmaktadır. Firmaya özgü avantajlar kavramının ortaya atan Hymer'e göre, firmanın kendine özgü avantajları kullanarak elde ettiği yararlar, yurtdışı faaliyetlerin göreceli maliyetlerinden daha ağır basarsa sadece bu durumda DYY'nin gerçekleştiğini göstermektedir (Denisia, 2010: 107). Bu teori Hymer'in söylediği gibi firmanın kendine ait olan avantajlarıyla ilgilenmektedir.

Hymer'a göre tam rekabetten uzaklaşan piyasa koşulları nedeniyle ÇUŞ'ler ortaya çıkmıştır. Hymer teorisinde, yabancı firmaların, yerli firmalara karşı bazı dezavantajlı(hükümet davranışları, kur riski gibi) durumları üzerinde durmuştur. Sonuç olarak, uluslararası şirketler, yurtdışında yatırım yapıldığında bazı düzeltme maliyetleriyle karşı karşıyadır. DYY kararı, mali karardan ziyade firma düzeyinde bir stratejik karardır (Denisia, 2010: 107). İçselleştirme teorisi Dunning'in DYY yapılacak ülkenin hükümetinin sağladığı avantajlarla değil firma düzeyinde ÇUŞ'ların kendilerini geliştirmeleri sonucu oluşturacakları avantajlarla ilgilenmektedir. Buckley ve Casson, ara girdilere ve teknolojiye vurgu yaparak, DYY'nin bir başka açıklamasını daha sağlamışlardır. Uluslararası yatırım teorisinin odağını ülke seviyesinden, DYY'nin firma seviyesindeki belirleyicilerine doğru kaydırmışlardır (Henisz, 2003: 175). Buckley ve Casson, ÇUŞ'ları, Coase tarafından 1937'de geliştirilen Coase teorisi¹⁸ geniş tabanlı bir çerçevede analiz etmişlerdir. Söz konusu bu teori

¹⁸ Coase, bireylerin pazarlarda sözleşmeler yoluyla iki taraflı olarak ticaret yapmaktan ziyade ortaklıklar, şirketler ve diğer ticari varlıkları oluşturmayı tercih ettikleri konusunda ekonomik bir açıklama yapmıştır (Ersel, 2013: 44).

ÇUŞ'ların oluşturulmasını vurgulayan içselleştirme teorisi olarak bilinmeye başlanmıştır. Teorilerini üç kurala dayalı olarak dile getirmişlerdir (Nayak ve Choudhury, 2014: 6).

1. Firmalar, tam rekabet koşullarındaki pazar kârlarını maksimize eder.
2. Ara ürünlerdeki eksik rekabet söz konusu olduğunda, iç pazarlar oluşturarak bunları atlamak için bir teşvik söz konusudur.
3. Dünya genelinde pazarların içselleştirilmesi ÇUŞ'lara yol açar (Henisz, 2003: 175).

Araştırma ve geliştirme yapan bir firma yeni bir teknoloji, süreç veya girdi geliştirebilir. Teknolojiyi transfer etmek veya girdileri diğer ilgisiz firmalara satmak zor olabilir, çünkü diğer firmalar işlem maliyetlerini çok yüksek bulabilirler. Bu durum karşısında, bir firma geri ve ileriye doğru entegrasyon kullanarak içselleştirmeyi tercih edebilir, yani, bir yan kuruluşun çıktısı diğerinin üretimine girdi olarak kullanılabilir veya bir alt kuruluş tarafından geliştirilen teknoloji başkalarında kullanılabilir. İçselleştirme, farklı ülkelerde operasyonları içerdiğinde, o zaman mutlaka DYY yapılacağı anlamına gelir (Nayak ve Choudhury, 2014: 7). Bir firmanın elinde bulundurduğu bilgileri başkalarının eline geçmeden kullanmasının en iyi yöntemi bu bilgileri içselleştirmelidir. Yani bu bilgileri lisanslamak yerine firmanın kendi üretimi için bu bilgileri kullanmasıdır. Bu sayede, dışa bağımlılığı ve ileride oluşabilecek riskleri azaltabilir. İçselleştirmenin gerçekleşmesi dört faktöre bağlıdır (Henisz, 2003: 175);

1. Sektöre özgü faktörler
2. Bölgeye özgü faktörler
3. Ulusa özgü faktörler
4. Firmaya ait faktörler

Kısaca bu teoriye göre ÇUŞ'lar eksik rekabet koşullarındaki piyasada bazı olumsuzluklarla karşılaşacaktır. ÇUŞ'lar bu olumsuz piyasalardan kurtulmak amacıyla, iç pazarlar oluşturarak, ortak mülkiyet ve kontrol altına alan pazarlar ile bağlantılı faaliyetler gerçekleştirerek kendi üretim faaliyetlerindeki piyasa aksaklıklarını telafi edici yönde hareket etmektedirler.

2.4.2.4. Oligopolistik teorisi

Knickerbocker 1973 yılında eksik rekabet koşullarına çerçevesinde bu teoriyi geliştirmiştir. Bu teoriye göre özellikle gelişmiş ülkelerde doğrudan yabancı yatırımındaki artış nedeni yatırımların oligopol bir yapısı içerisindeki tepki sonucu ortaya çıkmasıdır. Başka

bir ifadeyle, bir firmanın bir ülkedeki pazar payını arttırmak için kendi yatırımlarını arttırması sonrası kendi pazar payını korumak amaçlı rakip firmalarında yatırımlarını arttırmasıdır. Ekonomik literatürde, belirli bir ülkeyi yeni bir tesis kurmak için bir yer olarak seçmenin iki önemli nedeni olduğu ileri sürülmüştür: (a) firmalar, ev sahibi ülkenin pazarına daha fazla erişim talebi ve (b) firmalar, o ülkede mevcut olan nispeten bol olan üretim faktörleri kullanmak istemeleridir. Knickerbocker ayrıca bir yer seçmeye yönelik üçüncü bir motivasyon olduğunu da belirtmiştir. Firmalar bir ülkeye rakiplerine göre hareket etmeleri için yatırım yapabilirler (Head vd., 2002: 453-454). Başka bir deyişle, firmalar genellikle taklit davranış sergilerler, yani rakiplerinin uluslararasılaşmasını takip ederler. Böylece stratejik avantajlarını kaybetmezler.

Özellikle, Knickerbocker, oligopolistik piyasa koşullarında, sektördeki firmaların birbirlerinin konum kararını takip etme eğiliminde olduklarını iddia etmiştir. Bunun nedeni, halihazırda ihracat yapılan ülkede üretim maliyetinin belirsizliği varsa, ev sahibi ülkede ihracattan üretim iştirakliğine geçiş yapan rakip firma düşük fiyatlanma riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Firma, rakip firmanın DYY'sini taklit ederek, rakip firmanın yurtdışındaki üretim maliyeti ile kendi maliyetini eşleştirerek düşük fiyatlandırmayı engelleyebilir (Pennings ve Altomonte, 2003: 2). Büyük şirketler, bu giriş engellerini koruyarak tekel gücünü korumayı amaçlamaktadır. Piyasadaki boşluğa izin vererek yeni rakiplerin girmesini istemezler. Böylece firmanın maksimum düzeyde büyümesini isterler. Bir firmanın nispi büyüme oranı, göreceli büyüklüğünü ve nispi piyasa gücünü belirler. Firmalar doğrudan yabancı yatırımla, pazar payını küresel pazara çekme ve büyütme eğilimi gösterirler. Böylece oligopolistik teorisi, çok uluslu bir firmanın savunma yatırım davranışını açıklar. Kısacası, tekeleci avantaj teorisi, yabancı bir ülkede bir işletme şirketinin ilk yatırım seyrini açıklarken, oligopolistik teorisi, firmanın tekel gücünü korumak için oligopolist tepki açısından savunma yatırım davranışını açıklamaktadır.

2.4.2.5. Derleme teorisi (eklektik teorisi)

1970'lerde DYY'nin en güçlü ve kapsamlı teorisi olan derleme teorisi Dunning tarafından geliştirilmiştir. Bu çığır açan çalışmada, Dunning eksik rekabet koşulları kuramı içerisinde yer alan oligopolistik ve içselleştirme teorileriyle birlikte bir firmanın yabancı bir şirketi neden açtığını açıklamak için konum teorisi şeklinde üçüncü bir boyut eklemiştir. Konum teorisi, kimin hangi konumda mal ve hizmet ürettiği ile ilgili önemli soruları ele

almaktadır. Konum teorisi ayrıca, ÇUŞ'lerin yatırım yerlerini etkileyen faktörleri anlamaya çalışmak için araştırmacılar tarafından sıklıkla kullanılmaktadır. DYY ve ÇUŞ faaliyetlerini belirleyen değişkenlerin derleme teorisi üçlünün üç ayaklı bir tabureye benzeyebilmektedir. Her bir ayak diğerlerini desteklemektedir ve çıktı sadece üç ayak bir şekilde dengelendiğinde bu teori işlevsel hale gelmektedir (Dunning, 2001).

DYY yapılabilmesi için, firmanın, kendi ülkesinden daha avantajlı ve uluslararası avantajlara sahip olması gerekir. Üç teoriyi bir araya getiren derleme teorisinin gerçekleşmesi başka ifadeyle DYY'nin gerçekleşmesi için üç farklı olasılık durumu tanımlanmıştır (Krishna, 2011: 19);

1. Eğer içselleştirme kazancı bulunmuyorsa, özellikle konum faktörlerinin yurtdışındaki büyümeyi desteklemesi durumunda, firma mülkiyet avantajını başka bir firmaya devredecektir.
2. İçselleştirme kazanımları varsa ve yer faktörleri yurtiçi genişlemesini destekliyorsa, firma yurtiçinde genişler ve ihracat yapar.
3. İçselleştirme kazanımları varsa ve yer faktörleri yabancı genişlemeyi destekliyorsa, DYY gerçekleşecek ve bir ÇUŞ ortaya çıkacaktır.

Mülkiyet avantajları, bir firmaya özgü olan avantajlardır. Yurtiçi ve yurtdışı rakiplerin beğenisine sunulabilecek bu avantajlar hem maddi hem de maddi olmayan varlıklar biçimindedir. Bu sahiplik avantajları, bir firmanın üretim maliyetlerinde düşüslere yol açar ve yabancı bir ülkedeki firmalarla rekabet etmesine izin verir. İçselleştirme kazanımları, dış pazarlara bağlı olmaksızın firma kendine ait avantajları kullanarak dış yatırımı daha kârlı hale getirmektedir. Farklı ülkelerin konum avantajları, hangi ülkenin çok uluslu şirketlerin faaliyetlerine ev sahipliği yapacağını belirlemede önemli bir rol oynamaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi, belirsizlikler, kontrol sorunları, potansiyel alıcılara tam bilgi vermenin istenmemesi gibi nedenlerle piyasa kusurlarından kaçınma firma için kazanç sağlar. Dunning'in eklektik teorisinin DYY ile ilgili mevcut literatüre en büyük katkısı, birkaç tamamlayıcı teoriyi birleştirmek ve ÇUŞ'ların faaliyetlerini etkileyen bir dizi faktörü tanımlamasıdır. Bu nedenle Dunning'in teorisi, diğer kusurlu piyasa temelli teorilerden daha geniş kabul görmüştür.

Dunning 1980'de teorisini ampirik olarak test etmiş ve tatmin edici sonuçlar elde etmiştir. Bununla birlikte derleme paradigmasının ana eleştirilerinden biri, işlevsel pratikliği kaybına yol açabilecek kadar çok değişken içermesidir. Dunning bu gerçeği kabul etmiş ve DYY'nin arkasındaki farklı motivasyonları bir genel teoriye dahil etmenin kaçınılmaz bir sonuç olduğunu belirtmiştir. Bu eleştirinin sonucu, bir ülkenin kişi başına GSYİH'sinde ölçülen ekonomik kalkınma düzeyi ile uluslararası yatırım pozisyonları arasında kişi başına net dışa doğru DYY stoku arasında bir bağlantı öneren “Yatırım Geliştirme Döngüsü veya Yolu” teorisidir. Temel hipotez, bir ülke geliştiğinde, yabancı ve yerel firmaların karşılaştığı koşullar değişecektir. Bu, içe ve dışa doğru DYY akışlarını etkileyecektir. Bu da, ülkenin ekonomik yapısı üzerinde etkiye sahip olacaktır. Daha önceki paradigmadan farklı olarak, yeni teori ülkenin koşullarının, politikalar aracılığıyla değiştirilebileceği gerçeğini kabul etmiştir. Bu değişen koşullar doğrudan yabancı yatırımları ve yerel firmaların mülkiyet avantajlarını etkilemektedir (Nayak ve Choudhury, 2014: 10-11). Böylece, “Yatırım Geliştirme Döngüsü veya Yolu” derleme teorisine yeni bir dinamik yaklaşım kavramı getirmiştir. Bu teori, tüm DYY formlarının kendi durumuna atıfta bulunarak tanımlanabileceğini ileri sürmektedir. Ayrıca, bu avantajların, ülkeler, endüstriler ve işletmeler arasında tekdüze biçimde yayılmasının muhtemel olmadığını ve zaman içinde değişme olasılığının daha yüksek olduğunu da açıklamaktadır.

2.4.2.6. Ürün yaşam döngüsü teorisi

Vernon tarafından 1966 yılında geliştirilen üretim döngüsü teorisi, imalat sanayisinde İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı Avrupa'daki ABD şirketlerinin yaptığı bazı doğrudan yabancı yatırım türlerini açıklamak için kullanılmıştır (Denisia, 2010: 106). Ürünün yaşam seyrinde inovasyon evresi, olgunlaşma evresi ve standartlaşma evreleri bulunmaktadır. Teoriye göre, bir ürünün ortaya çıkmasındaki farklı aşamalar sonrasındaki üretimi önce iç piyasada yaygınlık kazanır daha sonra ise ihracat yoluyla dış piyasaya sürülür. Böylece ürünü üretimi ürünü ilk bulan firma ürünle ilgili bilgi sahibi olması dolayısıyla üretimine başlar (Agarwal, 1980: 751).

Yeni ürün olarak adlandırılabilen inovatif ürünler ilk dönemlerde ABD'li ulusötesi şirketler, yerel tüketim için yeni ürünler üretmekte ve dış pazarlara da hizmet verebilmek üretim fazlasını ihraç etmiştir. Üretim döngüsünün teorisine göre, Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'de üretilen benzer ürünlere olan talep artmıştır. Böylelikle, Amerikalı firmalar uluslararası rakipler konusunda teknolojinin avantajına sahip olarak ihracat yapmaya

başlamışlardır. Üretim döngüsünün ilk aşamasında, ürün geliştikçe teknolojinin de bilinir hale geldiğinden, üreticilerin yeni teknolojilere sahip olma avantajı bulunmaktadır. Üreticiler ürünü standartlaştırmasına rağmen bu ürünleri imitasyonunu yapacak firmalarda olmuştur. Böylelikle, Avrupalı firmalar Amerikan şirketlerini bu ülkelere ihraç ettikleri Amerikan ürünlerini taklit etmeye başlamışlardır. ABD şirketleri bu pazarlarda pazar paylarını korumak için yerel pazarlarda üretim tesisleri kurmak zorunda kalmışlardır. Bu teori, 1950-1970 yılları arasında ABD'li şirketler tarafından yapılan Batı Avrupa'daki bazı yatırım türlerini açıklamayı başarmıştır. (Denisia, 2010: 106-107). Dolayısıyla bu teoriye göre DYY ilk üretim sonrası, ÇUŞ'lerin pazar payını korumak için diğer ülkelere yapmış oldukları yatırımlar olarak açıklanmaktadır.

2.5. Türkiye'de DYY'nin Tarihsel Gelişimi

Burada Türkiye'deki DYY'nin tarihsel gelişimi ile mevcut durumuyla ilgili bilgiler yer almaktadır.

2.5.1. Türkiye'nin DYY Tarihi

Türkiye'deki yabancı şirketlerin yatırım ve faaliyetleri 19. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Batılı güçlerin etkisi altında, Osmanlı Devleti 1830'larda ekonomisini uluslararası pazarlara açmaya başlamıştır. Büyük Britanya ile 1838 Ticari Anlaşması, ticaret kontrolleri ve tekelleri yasaklayarak bu değişimle birlikte Osmanlı ekonomisini 19. yüzyılın en liberal ekonomilerden biri haline getirmiştir. 1850'lerden başlayarak devlet borçlanmasının artması, aynı zamanda, uluslararası sermaye piyasaları ile Osmanlı ekonomisini iç içe geçirmiştir. Şimdi ki zamanlarda anladığımız DYY olarak adlandırdığımız yatırımlardaki artış 1880'lerde meydana gelmiştir. Azalan İngiliz hakimiyeti sonrası, 1914'te Almanya ile ilişkilerin gelişmesi Osmanlı Devletinin son döneminde yabancı yatırım imajını şekillendirmiştir. 1870 ile 1914 yılları arasında, ekonomik küreselleşmenin bu erken dönemlerinde Osmanlı Devleti daha gelişmiş Batı'dan üretilmiş bir mal ithalatçısı ve öncelikle mali açıklarını kapatmak ve ikincil olarak altyapı yatırımlarını finanse etmek için borç alan bir ithalatçı konumundadır (Grigoriadis ve Kamaras, 2008: 54). 19. yüzyılda, Osmanlı Devleti ve birçok Avrupa ülkesi arasında imzalanan düzenlemeler nedeniyle, yabancı şirketlerin işleyişini teşvik eden bir iklim oluşmuştur. 1914'te Yabancı şirketler demiryolları, elektrik, hizmet sektörü ve deniz hatları ve limanlarında faaliyet gösteren temel hizmetlere egemen olan ekonomik tekeller kurmuşlardır (Dumludag, 2002: 48).

Osmanlı Devleti 19. yüzyılda en liberal ekonomik çevrelerden birini oluştururken, Jön Türklerin 1908'de iktidara gelmesi radikal bir kaymaya yol açmıştır. Dış güçlere ve yerli azınlık gruplarına karşı milliyetçi görüşler kısa zamanda ekonomi alanına yönlendirilmiştir. Yabancı sermaye, Osmanlı ekonomisi üzerindeki orantısız etkileri, ulusal egemenlikten ödün vermek ve yerli kaynakları yabancı sömürüye maruz bırakmak olarak görülmüştür (Aktar, 2006: 233).

İmparatorluğun zayıflaması sonrası Avrupa'nın Osmanlı Devletine yürüttüğü politikalar sonrası Osmanlı Devletinde ekonomik milliyetçiliğin gelişini hızlandırmıştır. 1908'de Bosna-Hersek'in Habsburg İmparatorluğu'na dahil edilmesine bir tepki olarak Avusturya ürünlerine karşı ambargo uygulanmıştır (Yilmazata, 2005: 137). 1909'da Girit'in Yunanistan'a dahil edilmesi ilanından sonra da Yunan ürünlerine karşı benzer bir kampanya izlenmiştir (Öksüz, 2010, s. 99). Milliyetçi ekonomi politikalarının yoğunlaşması, 1912-13'de Balkan Savaşları'nın patlak vermesiyle daha da artmıştır. Osmanlı Devleti gayrimüslim azınlıkların ekonomik varlığını sınırlamaya ve Müslüman Türk burjuvazisinin yükselişini desteklemeye yönelik ilk kez alınan bu önlemler Türkiye Cumhuriyeti'ne kalıcı bir miras olarak kalmıştır (Aktar, 2006: 234).

Türkiye Cumhuriyeti'nin doğum belgesi olan 1923 tarihli Lozan Anlaşması, “ulusal ekonominin” gelişmesi için elverişli bir ortam sağlamıştır. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra yeni Türkiye Cumhuriyeti kapitülasyonları kaldırmış ve yabancı firmaların kamu sektöründeki hakimiyetini engellemeyi amaçlamıştır. Türkiye'de hükümetin cumhuriyetin ilk yıllarında DYY karşıtı duruşuna ilişkin yaygın olarak paylaşılan bir inanç vardır. Ancak, 1920'lerde hükümetin DYY'ye yönelik tutumları olumlu olmuştur ve yerel firmalar yabancı firmalarla işbirliği yapmaya teşvik edilmiştir (Boratav, 1998, s. 34). 1920 yılında kabul edilen kapitalist kalkınma stratejisi, DYY faaliyetleri ve yabancı firmalarla yerel firmaların işbirliği ile uyumlu olmuştur. Bunun en önemli örneği Ulusal Meclis'te Bağımsızlık Savaşı sırasında gerçekleşmiştir. Mecliste yerli firmayla işbirliği yapmak için yabancı bir firmanın girişiyile ilgili bir tartışma olmuştur. Milletvekillerinin çoğu, yabancı firmanın Türk ortağına destek vermiştir (Tezel, 1970: 250). İlginç olan nokta yabancı firmanın İtalyan olması ve Türkiye'nin o dönemde İtalya ile savaş halinde olmasıdır. 1920'lerde yabancı sermayeyi içeren birkaç şirket, üretim ve madencilik sektörlerine yatırım yapmak için hükümetten özel bir statü almıştır (Dumludag, 2002: 49).

İmparatorluk günlerinde olduğu gibi, küresel ekonomik koşullar ve ilgili siyasi eğilimler de cumhuriyetçi Türkiye'nin ekonomik yönelimleri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. 1929 Büyük Buhran, yabancı sermaye ve serbest piyasa üzerindeki şüpheleri arttırmıştır. Sonuç olarak, emtia fiyatlarındaki düşüş ve dünya genelinde korumacılığın yükselişi, diğer ülkeler gibi Türkiye'yi, uluslararası ekonomi ile ekonomik etkileşimin faydaları sınırlı olduğundan, otarşik politikalarına yöneltmiştir. Özellikle Avrupa'da, otoriterlik, faşizm ve komünizmin yükselişi, ulusal ve ekonomik yenilenme vaatleri açık bir şekilde sunulmuş olan Türkiye'nin Cumhuriyet ideolojisi ve pratiğine hem ivme hem de haklılık kazandırmıştır (Grigoriadis ve Kamaras, 2008: 55). 1929'da Büyük Buhran ÇUŞ'ların faaliyetlerini doğrudan etkilemiştir. Türkiye'de, 1929'daki Depresyon ile Türk hükümeti, döviz akışına dair yeni kurallar çıkarmıştır. Kısıtlamalar, yabancı firmaların devirlerini iptal etmiş ve yeni yabancı firmaların girişini engellemiştir. Çünkü kâr aktarımının garantisi, yabancı firmaların Türkiye'de yatırım yapmasının ana nedenlerinden biriydi. Ayrıca yabancı firmaların 1928 ve 1944 yılları arasında kamulaştırılması, yabancı firmaların Türkiye'de yatırım yapmaları konusunda olumsuz bir durum yaratmıştır (Duşludag, 2002: 49). Çünkü bu dönemde Türkiye'de faaliyet gösteren DYY yatırımı yoktur.

Özel firmaların zayıflığı ve dünya ekonomik krizi, 1930'larda ve 1940'larda Türkiye Cumhuriyeti'ni devlet kontrolündeki ekonomi politikasına yöneltmiştir. 1930'ların başından itibaren, Türkiye ithal ikame politikasını hedefleyen merkezi planlamayı benimsemiştir. Bu plan kapsamında devletin rolü bankacılık, sanayi, dış ticaret, madencilik ve altyapı alanlarında teşvik edilmiştir. Devlet İktisadi Teşekkülleri, Devlet ve diğer bankalar kurulmuştur. 1930'larda bu politikaların bir sonucu olarak, GSMH artmaya başlamış ve sanayinin GSMH içindeki payı 1929'da %14'ten 1939'da %19'a yükselmiştir. 1938 hariç, Türkiye'nin ticaret dengesi fazla vermiştir. Ancak, tarım ihmal edilmiş ve tarımsal girdiler ya da tarımsal makinelerde önemli bir artış olmamıştır (Karadeniz, 1995: 68).

Büyük Buhran yaşandığı bu dönemde, ÇUŞ'ların çoğu, yok olan ihracat pazarları ve bunun sonucunda ortaya çıkan ciddi döviz sıkıntısı ile yüzleşmemek için ithal ikameci stratejiyi benimsemiştir. Bu stratejinin temel amacı, daha önce ithal edilen basit, temel tüketim mallarını üretmektir. Bu dönemde teorik bir çerçeve bulunmamakla birlikte, Türkiye Büyük Buhran'dan sonra İthalat İkamesi Stratejileri sürecini deneyimlemiştir. İthal İkameci strateji sürecinde devlete gerek duyulmaz. Ancak, özel sermayenin yetersiz birikimi nedeniyle, devlet, Türkiye'de devletçi politikaları benimseyerek ithal ikameci strateji

sürecindeki liderliği üstlenmiştir. Devletçilik, devleti ekonomik bir aktör olarak tanıtarak veya özel sektörden ziyade devlet faaliyetlerine öncelik vererek, daha yüksek ekonomik büyüme oranlarını gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Hükümet bir yatırımcı ve üretici olarak ortaya çıkarak devleti ekonomide lider konuma getirmeyi hedeflemiştir. Diğer bir deyişle, özel sermaye stoğunun yeni ve büyük ölçekli yatırımlar için yetersiz kaldığı ekonomik büyüme oranlarını gerçekleştirmek için, yabancı sermayeli özel sektöre öncelik vermekten ziyade yatırımcı ve üretici olarak ekonomide devlete öncelik veren politikaları benimsenmiştir. İktisadi kalkınma sürecinde devlet işletmelerinin rolü ve payı arttıkça, 1930 ile 1945 yılları arasında DYY'yi bir ekonomi politikası olarak teşvik edilmesinin göreceli azaldığı söylenebilir (Dumludag, 2002, s. 69). 1930'lu yıllarda tarım politikasının ihmal edilmesi, üretimde büyük bir düşüşe neden olmuştur. İkinci dünya savaşı nedeniyle tarımdan askeri üretime büyük bir emek kayması olmuştur. Ülke savaş sonuna kadar savaştan uzak kalmasına rağmen, savunma harcamaları ciddi boyutlara ulaşmıştır. Ağır savunma harcamaları hükümeti tarım sektöründe yeni bir vergi getirmeye zorlamıştır. Özel teşebbüsler, 1942'deki servet vergisi gibi yeni tarımsal vergilerin getirdiği belirsizlikler nedeniyle azalmıştır (Karadeniz, 1995: 69).

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye, devlet tarafından tercihli kredilerin tahsis edilmesini ve devlet sözleşmelerinin tercih edilen yerli sanayicilere verilmesini içeren ithal ikameci sanayileşme politikalarını başlatmıştır (Grigoriadis ve Kamaras, 2008: 56). İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra, uluslararası ekonomik sistemdeki gelişmelere ve iç baskıya bağlı olarak, Türkiye'de büyük siyasi ve ekonomik değişimler yaşanmıştır. Ülkede birçok sosyal grup mevcut hükümetten memnun değildi (Dumludag, 2002: 50-51). Öte yandan, ABD'nin egemen dünya gücü olarak ortaya çıkışı, ülkeler için daha liberal ve açık bir ekonomik modele ihtiyaç duyan ve öneren yeni bir uluslararası ekonomik sistemin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ek olarak, Sovyetler Birliğinin politik bazı talepleri¹⁹ Türk hükümetini, batılı gelişmiş ülkelerle daha yakın bir ilişkiye yönlendirmiştir (Ay, 2012: 151).

Yukarıda belirtilen hususların bir sonucu olarak, Türk hükümeti ekonomi politikalarını yeniden düzenlemiştir. IBRD, IMF gibi uluslararası kurumlar, Türkiye'nin liberal dış ticaret politikalarını benimsemeleri ve sanayileşme yerine tarımsal üretime öncelik vermeleri gerektiği konusunda ısrar etmişlerdir. Örneğin, uluslararası kurumların araştırma ekibi,

¹⁹ Türkiye aleyhindeki Ermeni-Gürcü istekleri, boğazlarla ilgili istekler gibi birçok istekten oluşmuştur (Dokuyan, 2013).

Türkiye'nin sanayileşme hedefinden vazgeçmesi gerektiğini tavsiye etmiştir. Bu hedefe giden en hızlı yolun, tarımsal kalkınmaya daha fazla vurgu yapılmasını önermiştir. Bu amaçla tarımsal üretimi destekleyen ve özel sermayeyi vurgulayan 1947 gelişim programı kalkınma planı ile 1946'daki sanayileşme amacıyla devlet yatırımlarına öncelik veren kalkınma planıyla değiştirilmiştir (Yücel, 2015: 50-51).

1947'de DYY'yi cesaretlendiren bir kalkınma planı tartışılmış ve bu yıldan sonra DYY ile ilgili kanunları yürürlüğe konmaya teşvik edilmiştir ve yabancı firmaların kârlarını yurt dışına transfer etmelerine izin verilmiştir. 1947'den önce, DYY'lerle ilgili yasalar, ÇUŞ'ların Türkiye'de yatırım yapması için cazip değildir. Ancak, 1950'lerde karma ekonominin devletin ikincil bir rol oynadığı ve özel sektörün öncelikli rolünün olduğu bu ekonomik sistemde, yüksek ekonomik büyüme oranlarını sürdürmek için dış kaynaklara ihtiyaç bulunduğundan DYY önemi anlaşılmaya başlanmıştır. Genelde 1950'den sonra yabancı sermayenin Türkiye'ye akışının önemli ölçüde artmaya başladığı kabul edilir. Bu durum politik iklimdeki değişikliklerden kaynaklanmıştır. Bu dönüşümün ardından, 1950'den sonra, DYY'nin ülkeye girişini arttırmak için DYY'ler teşvik edilmiştir. Dünya Bankası uzmanları, 1950 yılında yürürlüğe giren 1 Mart 1950 yılında çıkarılan 5583 sayılı teşvik yasasından memnun olsalar da, kısıtlamalar ve DYY'nin belirsiz maddeleri daha yüksek miktarlarda DYY girişini engellemiştir (Dumludag, 2002: 51-53).

DYY girişini arttırmak için, 1 Ağustos 1951 tarihinde kabul edilip, 9 Ağustos 1951 tarihinde 5821 sayılı “Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu” yeni bir teşvik yasası uygulamaya koyulmuştur. Bu kanun, Türkiye'nin ekonomik gelişimini teşvik etmek ve yabancı sermayeye açık bir alanda faaliyet göstermeyi karşılamak amacıyla çıkarılmıştır. 5821 sayılı Kanunla, yabancı yatırımcılara yerel yatırımcılara verilen tüm hak, imkan ve muafiyetler tanınmıştır (Şener ve Kılıç, 2008: 30-31). Yine de, bu kanunun sonucunda iki yıllık bir süre içinde sadece 42 başvuru yapılmıştır (Avni, 1954: 600).

Bu dönemde Türkiye ekonomisi, ekonomik büyüme oranlarını yükseltmiştir. 1946 ile 1954 arasında GSMH yıllık ortalama %9 oranında artmıştır. Özellikle 1950'den sonra hükümet tarımsal kalkınmaya güçlü bir vurgu yapmış ve tarım makinelerinin ithalatını finanse etmek ve tarım alanlarını genişletmek için Marshall yardımları²⁰ kullanılmıştır. Sanayi

²⁰ Yıllarca süren savaş ve bombalamadan sonra, İkinci Dünya Savaşı'nın (1939-1945) sonunda, Avrupa hem fiziksel hem de ekonomik olarak kötü durum kalmıştır. Yerleşim alanları, endüstriler, ulaşım ve altyapı ciddi

sektörünün GSMH içindeki payı azalmasına rağmen bu dönemde bu sektörde önemli gelişmeler olmuştur. 1950 yılında kurulmuş olan Türk Sınai Kalkınma Bankası tarafından teşvik edilen sanayileşme teşebbüsü içerisindeki imalat sektörüne uzun ve orta vadeli kredi kullandırmıştır. Sonuç olarak, fonların mevcudiyeti, ithalat kısıtlamalarının ve erişilebilir dövizlerin gevşetilmesi nedeniyle sanayi üretimi bu dönemde GSMH'nin %9'una ulaşmıştır (Duşludag, 2002: 54). Ekonomik düzeyde, 1950'lerin ilk yarısında Türkiye ekonomisi oldukça ilerlemiştir. Kore savaşı ve dünya ekonomisine etkisiyle birlikte, Türkiye'de tarım sektöründeki üretim artırmış ve 1951-1953 yılları arasında GSMH'de yılda % 14.6 oranında artış yaşanmıştır (Karadeniz, 1995: 70).

Ancak, bu altın yıllar çok uzun sürmemiştir. 1953'te olumlu konjonktür ortadan kalkmıştır. Kore Savaşı'nın sona ermesinden sonra, ihracat malları için uluslararası talep gevşeyerek elverişli koşullar ortadan kaybolmuştur. Bu koşullar altında ihracat gerilemiş ve döviz rezervleri liberalleştirilmiş ithalat rejimi altında tükenmiştir. Ülke, temel nihai malların birçok kaleminin eksikliğiyle karakterize edilen ödemeler dengesi krizi yaşamıştır. Türkiye'de faaliyet gösteren yabancı kuruluşların çoğu ana şirkete girdi alımları için ödeme yapmak ve bu dönemde kâr transfer etmek için döviz temininde güçlük çekmişlerdir. Bu nedenle, özellikle 1953'den sonra, Türkiye'ye DYY akışının daha yüksek miktarlarda girişini engellemiştir (Kanca, 2012: 54-55).

Önceki yabancı sermaye kanunlarının ile yetersiz finansal kaynaklar ve tasarruf açığı başarısızlığı nedeniyle, 1954'te oldukça liberal bir yabancı sermaye yasası olan 6224 sayılı yeni bir Yatırım Teşvik Yasası'nı yürürlüğe konmuştur. Bu kanunun birinci amacı ödemeler dengesi açıklarını kapatmak, ikincisi ise, döviz krizi nedeniyle yerli firmalar tarafından üretilmeyen malların ihraç etmesini zorlaştırmaktır. Öncelikle, yabancı sermaye, döviz, makine ve tesisler, ruhsatlar, patentler, ticari markalar, hizmetler ve yeniden yatırılan kârlar şeklinde yeniden tanımlanmıştır. Önceki yasalardan farklı olarak, bu, yabancı yatırımı teşvik etmek için tüm önceki kısıtlamaları kaldırmıştır. Yeni yasa yabancılara; kâr transferleri üzerindeki kısıtlamalar kaldırılması, yabancı personel istihdam edilebilmesi ve kazançlarının Türkiye dışına transfer edilebilmesi, yerli firmaların sahip oldukları aynı hak, muafiyet ve

şekilde hasar görmüş ve tarımsal üretim neredeyse durduğu için aşırı gıda kıtlığı yaşanmıştır. ABD ekonomisi savaş sonrası nispeten zarar görmeyen tek büyük ülke konumunda olmuştur. 5 Haziran 1947'de ABD Dışişleri Bakanı George Marshall, Harvard'da, resmi olarak Avrupa Kurtarma Programı olarak bilinen, ancak genel olarak Marshall Planı olarak adlandırılan bir plan olan Avrupa'nın bu yıkımdan kurtulmasına yardım etme planını açıklamıştır (Tarnoff, 2018, s. 2).

teşviklerin uygulanması gibi hakları yabancı firmalarda kazanmışlardır (Karadeniz, 1995: 72).

Ticaret engelleri, hükümet tarafından benimsenen korumacı politikalar ve DYY ile ilgili 6224 sayılı teşvik yasası, yabancı şirketlerin Türkiye'ye yatırım yapmalarını elverişli hale getirmiştir. Ancak DYY akışındaki artış 1954 ve 1960 yılları arasında beklendiği gibi büyük olmamıştır. Bu durum, özellikle 1954 ve 1958 arasındaki ekonomik istikrarsızlık ile açıklanabilir. 1960'larda yabancı yatırımlar Türk hükümeti tarafından beklenen seviyelerin altında kalmıştır (Erdilek, 2006: 21-22).

1960'tan sonra Planlı-kalkınma yaklaşımı, Türkiye'de kabul edilmiştir ve ulusal kalkınma planlarını hazırlamak ve planların belirlediği hedeflerin başarısını koordine etmek için Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur. 1960'lardan bu yana, Türkiye'nin planlama sistemi beş yıllık kalkınma planlarından oluşmaktadır ve bu planların hayata geçirilmesi için yıllık hedef ve politikaları tanımlayan yıllık programlar ve yatırım programları oluşturulmuştur (Republic of Turkey Prime Ministry State Organization, 2006: 30). 1963 yılında yürürlüğe giren birinci beş yıllık kalkınma planı, DYY'nin istihdam ve teknolojik gelişmeler üzerindeki etkilerinden ziyade ödemeler dengesi üzerindeki etkilerine odaklanmıştır (Devlet Planlama Teşkilatı [DPT], 1963: 34). Bu kalkınma planında, ilk kez düşük gerçekleşen yatırımlar sorunu dile getirilmiştir. Yabancı şirketler yatırım izninin verilmesinden hemen sonra yatırımı gerçekleştirmek üzere mecbur tutulmadılar. Aslında pek çok firma, siyasi istikrarsızlık nedeniyle Türkiye'de yatırım yapmak için birkaç yıl beklemeyi tercih etmiştir.

DYY için yasal çerçeve hazırlıkları 1950'lerde başlamış olmasına rağmen, devletçi ekonomi politikalarının etkisinin azalmasından sonra, Türk ekonomisinin liberalleşmesi, yani dünyaya açılımı zaman içinde değişmiştir. İthalat İkame Sanayileşme politikalarının etkisi, siyasi istikrarsızlık, darbeler, Kıbrıs'ta müdahaleler ve en önemlisi, Türk ekonomisinin liberal olmayan karakteristiği, doğrudan yabancı sermaye akışını 1980'e kadar sınırlamıştır. 1979 yılında enflasyon üç haneli seviyelere ulaşmış, işsizlik oranları önemli ölçüde artmış ve hükümet borç ödemelerinde sorun yaşamıştır. Bu, nihayetinde neoliberal önlemlerin yerini almaya başlayacak olan İthalat İkame Sanayileşme sisteminin nihai başarısızlığı olarak görülmüştür. Bu politik ve ekonomik istikrarsızlık ve DYY'nin istenmeyen ortamı sayılara da yansımıştır. Türkiye'de yabancı

yatırım, 1980 yılına kadar ki kümülatif DYY'si sadece 220 milyon dolar olmuştur (Sönmez, 2008: 9). Türkiye'de doğrudan yabancı yatırım stoku 1971'de 300 milyon dolardır. 1980'e kadar DYY akışı yıllık ortalama 90 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'de 1980'lerin ortalarında, korumacı bir ticaret rejiminden ihracata yönelik ekonomik liberalleşmeye gidilmesi, DYY'nin artmasına neden olan önemli bir gelişme olmuştur (Loewendahl ve Loewendahl, 2001: 2).

Yabancı sermaye içeren 106 firma 1976 yılında Türkiye ekonomisinde faaliyet göstermiştir. Bu miktar o yıldan sonra küçüğe olsa azalma eğiliminde olmuştur. 1977 yılında yabancı sermayeli firma sayısı 99 olmuştur. Bu firmaların 86'sı imalat sektöründe, 11'i hizmet sektöründe biri maden ve diğeri de tarımda faaliyet göstermiştir. 1977 yılında DYY'nin %88,3'ü imalat sektöründe yoğunlaşmıştır. 1979 yılında firma sayısı 91'e gerilemiş ve 1980 yılında ciddi bir artış göstererek, yabancı sermayeli firma sayısı 100'e ulaşmıştır. 1977 yılında, bu firmaların 46'sında yabancı sermaye payı %50'den az, 53 firmada ise yabancı sermayenin payı %50'den fazla olmuştur. Bu sayıları dikkate alırken, hükümet tarafından yabancı sermayenin firmalardaki payına ilişkin alınan önlemler dikkate alınmalıdır. 12 firma %100 yabancı sermayeye sahiptir ve çoğu ilaç sektöründe yoğunlaşmıştır. ÇUŞ'lar, özellikle 1950 ile 1980 yılları arasında imalat sanayisine, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde yatırım yapmışlardır. Türkiye'de, diğer ülkelerde olduğu gibi yabancı firmaların faaliyetleri çoğunlukla imalat sanayinde yoğunlaşmıştır (Dumludag, 2002: 70-71). Tablo 2.8'de görüldüğü üzere, 1965 yılında Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımların %95.2'si imalat sanayinde yoğunlaşmıştır

Tablo 2.8. Türkiye'de Yabancı Yatırımların Sektörlere Göre Dağılımı, 1965

Sektör	Makine ve Ekipman	Nakit	Diğer	Toplam(1000 Dolar)	Toplam sermayenin% 'si
Tarım	140,9	-	-	140,9	0.21
Madencilik	228,4	627,9	-	856,3	1.25
İmalat	39,058	23,248	3,076	65,383	95.2
Bina	135,4	194,6	-	630,1	0.92
Hizmetler	102,4	1,505	-	1607,7	2.34
Toplam	39,665	25,876	3,076	68,618	100

Kaynak: Dumludag (2002: 70).

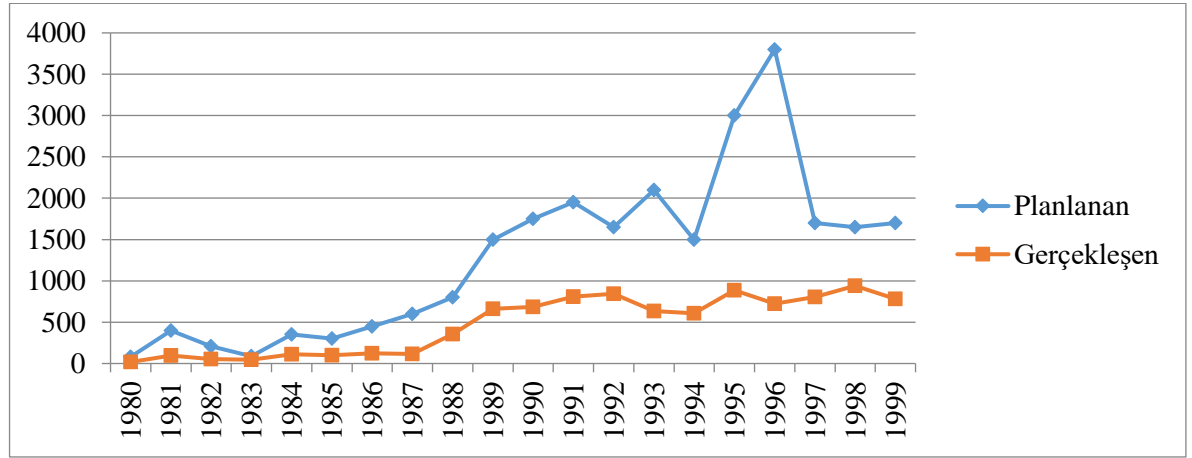
24 Ocak 1980 kararları, Türkiye ekonomisinin değişiminde çok önemlidir. Türk ekonomisinin yapısını değiştiren bir dizi ekonomi politikası paketidir. Bu pakette ekonominin liberalleşmesi yönünde atılacak adımlarla birlikte, paranın devalüasyonu ve yabancı

yatırımların teşvik edilmesi gibi kararları içermektedir. Bu kararların uygulanmasından sonra ekonomi 1980'lerin başlarında nispeten yüksek büyüme oranı, sağlıklı bir ödeme dengesi ve nispeten düşük enflasyon yaşanmıştır. Ancak 1980'lerin sonunda değişen hükümetlerin popülist politikaları nedeniyle maalesef göstergeler kötüleşmiştir. 1980'lerin sonlarında ve 1990'ların başında, 1994 kriziyle sonuçlanan deflasyonist politikalar ve borç finansmanı politikası başarısızlıkla sonuçlanmıştır. DYY'nin GSMH içindeki payı önemsiz kalarak 1970'lerde sadece %0.1'den 1990'larda %0.4'e çıkmıştır (Sönmez, 2008: 9-10).

1980'ler, ihracata dayalı büyümenin ve açık ekonomiye geçişin başlangıcı bir dönemdir. Türkiye bu dönemden itibaren ekonomiyi serbestleştirme ve ihracat odaklı bir büyüme politikası sürdürme niyetini açıklamıştır. Programın uygulanmasından sonra, Eylül 1980'de bir askeri rejim kurulmuştur. 24 Ocak programı, daha düşük enflasyon, daha yüksek gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) büyümesi, nispeten serbestleşmiş bir dış ticaret rejimi ve finansal sistem açısından ilk hedeflerine ulaşmıştır. Ancak, genel seçimler ve 1984'te yeni bir parlamentodan sonra enflasyon yeniden yükselmeye başlamıştır. 1980'lerin sonlarında enflasyonla mücadele çabaları kamu sektörü borçlanma gereğinde ciddi azalma meydana getirilmeden çeşitli angajman ve parasal sıkılaştırma biçiminde izlenen politikalar şeklinde olmuştur. Bu politika, iç varlıklar üzerinde daha yüksek bir faiz oranı ve daha düşük bir amortisman oranı gerektirerek, kısa vadeli sermaye girişinin güvenceye alınmasını gerektirmiştir. Özellikle 1989'dan sonra, parasal sıkılaştırma ve gerçek değerlenmeye dayalı yeni enflasyonla mücadele stratejisi kendini belli etmiştir (Selçuk ve Ertuğrul, 2001: 6). 1980-1995 yılları arasında, 1980 öncesi yaşanan istikrarsızlıklar ve uygulamada yaşanan zorluklar nedeniyle yabancı sermaye girişleri için uygulanan politikalarda istenen düzeye ulaşamamıştır. Uluslararası piyasalara entegrasyonun hızlanmasıyla beraber 1980 sonrası uluslararası kuruluşlarında desteğiyle uygulanan politikalarda gerçekleştirilen yasal düzenlemeler neticesinde yabancı sermaye girişi hız kazanmıştır (Birsev, 2011: 107).

Grafik 2.10'da görüldüğü gibi, Türkiye'de yıllık doğrudan yabancı sermaye akışı, 1980'lerin ortalarından itibaren hızla büyümüş ve 1990'da 1 milyar dolara ulaşmıştır. 1990'larda dünyadaki DYY hareketlerinde büyük artışlar yaşansa da Türkiye'de DYY akışları o derece artmamıştır (Loewendahl ve Loewendahl, 2001: 2). Nihayet 1988'den sonra DYY düşük seviyelerde de olsa ekonomiye önemli ölçüde girmeye başlamıştır. 1985 ile 2001 yılları arasında toplam doğrudan yabancı yatırım 7,7 milyar dolar olmuştur. Bu miktar özel sektörün (bankalar hariç) 1999 yılının toplam uzun vadeli borçlanmasına eşdeğer olmuştur (Sönmez,

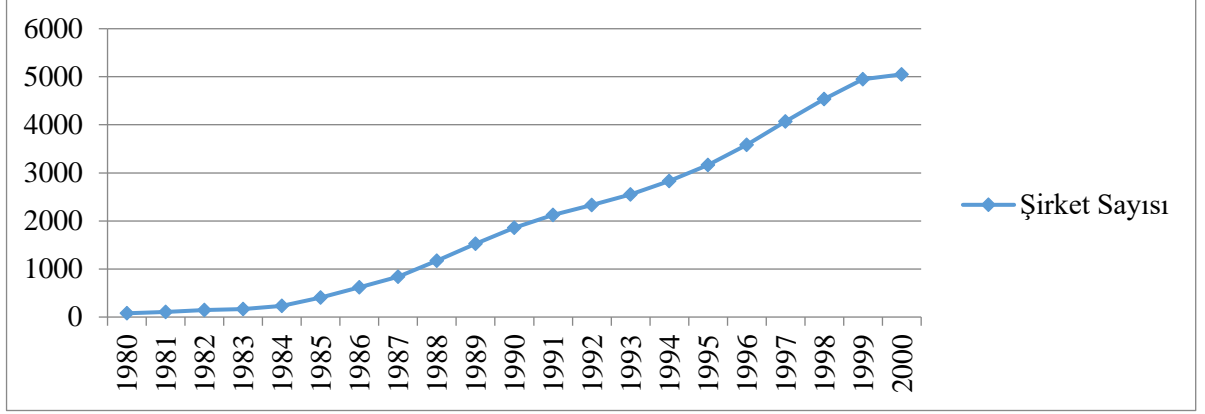
2008: 9-10). Grafik 2.10'daki ilginç bir gözlem, onaylanmış ve gerçekleştirilmiş DYY arasındaki farktır. Onaylanan yatırım, yatırımcıların yatırım yapacaklarını söylediklerini gösterirken, gerçekleşen yatırım, gerçekte ne yatırdıklarını gösterir. En büyük istisnai durum 1995-1997 dönemidir. Bu dönemde Türkiye ve AB, Türkiye'de yeni bir üretim yatırımı ilanı ile ilişkili bir gümrük birliği oluşturmuştur. Ancak, yatırımcıların Türkiye'de yatırım yapmanın getirdiği fırsatlara ilişkin algıları, durumun gerçekliğini karşılamamış ve yeni yatırımların çoğu gerçekleşmemiştir. Yatırımcılar Türkiye'de yatırım yapmanın getirdiği fırsatlara yönelik politikaları algılayamamış ve yeni yatırımların çoğu gerçekleşmemiştir. Bu durum hükümetin yatırımcının ülkeye duyulan ilgisini, gerçek yatırım haline getirmeyi başaramamasıdır.

Kaynak: Loewendahl ve Loewendahl (2001: 3).

Grafik 2.10. Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırım, 1980-1999, (Milyon Dolar)

Bununla birlikte, zaman içinde Türkiye'deki DYY şirketlerinin sayısına bakılacak olursa farklı bir tablo ortaya çıkmaktadır. Grafik 2.11'de, 1980'lerin ortalarından 2000 yılına kadar yabancı sermaye şirketlerinin sayısının sürekli arttığı görülmektedir. Nitekim 1980'lerin ortasından 1990'ların ortalarına kadar yabancı sermayeli yeni şirket sayısı yılda yaklaşık 300 iken, 1995'ten 2000 yılına kadar şirket sayısında yılda ortalama 450 artış yaşanmıştır. Diğer bir ifadeyle, DYY akışları ile ilgili veriler 1990'lı yıllarda Türkiye'de DYY'yi durağan gösterirken, yabancı sermayeli şirketlerin sayısı rekor seviyelere ulaşmaktadır. 2000 yılına gelindiğinde, Türkiye'de 5000'den fazla yabancı sermayeli şirket bulunmaktadır.

Kaynak: Bayraktar (2003: 53).

Grafik 2.11. Türkiye'deki Yabancı Sermaye Şirketlerinin Birikimli Sayısı, 1980-2000

DYY 1980-2000 yılları arasında sektörel bazda değerlendirildiğinde, başlangıçta imalat sanayisinin ezici bir üstünlüğü bulursa da sonraki süreçte hizmet sektöründe payını arttırdığı söylenebilir. 1980 yılındaki toplam yabancı yatırım izinlerinden imalat sanayisi %91.5 gibi aşırı büyük bir pay alırken, yıllar itibariyle 1986'da %53.15'e, 1996'da %16.7 ye, 2000 yılında ise %36.4'e düşmüştür. Tablo 2.9'da 1980-2000 yılları arası Türkiye'ye yapılan doğrudan yabancı yatırım giriş izinlerinin sektörel dağılımı gösterilmektedir.

Tablo 2.9. Türkiye'ye Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırım Sektörel Dağılımı (%), 1980-2000

Yıllar	İmalat	Tarım	Madencilik	Hizmetler	Toplam
1980	91.51	-		8.24	100
1981	73.05	0.25	0.29	26.41	100
1982	59.01	0.63	1.18	39.18	100
1983	86.56	0.03	00.2	13.39	100
1984	68.51	2.19	00.9	29.21	100
1985	60.94	2.72	1.82	34.53	100
1986	53.15	4.63	0.24	41.69	100
1987	44.86	1.98	0.19	52.97	100
1988	59.80	3.33	0.68	36.18	100
1989	62.84	0.62	0.78	35.75	100
1990	65.23	3.52	2.53	28.72	100
1991	55.69	1.14	2.02	41.15	100
1992	70.02	1.85	1.04	27.10	100
1993	76.02	1.02	0.55	22.41	100
1994	74.94	1.91	0.42	22.73	100
1995	67.95	1.08	2.06	28.91	100
1996	16.70	1.67	0.22	81.41	100
1997	51.95	0.73	1.59	45.73	100
1998	61.84	0.35	0.83	37.01	100
1999	66.05	1.01	0.40	32.54	100
2000	36.45	1.95	0.21	61.40	100

Kaynak: Bayraktar (2003: 54)

DYY kaynaklarının ülkesel dağılımına bakıldığında, Avrupa ülkelerinin Türkiye'deki DYY'lere hakim olduğunu Tablo 2.10'da görülmektedir. Fransa ve Almanya, onaylanmış yatırım açısından Türkiye'nin en büyük yatırımcılarından. 2000 yılı itibariyle, Yabancı sermaye şirketlerinin sayısı bakımından, Almanya, Türkiye'deki tüm projelerin yaklaşık %18'ini oluşturan en önemli doğrudan yabancı yatırım kaynağı olmuştur.

Tablo 2.10. Mart 2000'e Kadar Türkiye'ye Yapılan DYY, Kümülatif (Milyon Dolar)

Ülke	Onaylanmış Yatırım (Milyon Dolar)	Yabancı Sermaye Yatırım Projelerinin Sayısı
Fransa	5.364,78	243
Almanya	3.487,14	897
ABD	3.028,38	316
Hollanda	2.972,69	316
İsviçre	2.001,55	198
İngiltere	1.825,21	317
İtalya	1.598,26	182
Japonya	1.284,24	49
Diğer Ülkeler	4497,98	2506
Toplam	26.060,4	5024

Kaynak: Loewendahl ve Loewendahl (2001: 4)

Tablo 2.11, DYY'nin sektörler ve alt sektörler tarafından dağılımını göstermektedir. Türkiye'de üretim ve hizmetler DYY'ye hakimdir ve zaman içinde toplam DYY içindeki payında çok fazla değişiklik olmamıştır. Tablo 2.10 ayrıca her sektör için yapılan doğrudan yabancı sermaye girişimlerinin toplam yabancı sermayeye katkısını göstermektedir. 1980'den Mart 2000 yılına kadarki kümülatif şirket sayısı olan 5,024 yabancı sermaye girişimi içinde, yabancı sermaye toplamın %56'sını DYY oluşturmuştur. Başka bir ifade ile doğrudan yabancı yatırımların %44'lük yerli yatırımı kalkındırmaktadır. DYY'nin yabancı sermayeli girişimler ile Türk firmaların yer aldığı ortak girişimlere vermiş olduğu katkı ile Türkiye ekonomisi üzerinde pozitif etki yaratmıştır. Türkiye'de 2000'li yıllarda DYY ile ilgili daha detaylı bilgiler elde etmek için medya kaynakları kullanarak DYY projeleri gözlenmiştir (Loewendahl ve Loewendahl, 2001: 4-6).

Tablo 2.11. Türkiye'deki DYY'lerin Alt Sektörler Bazında Dağılımı, 1980-Mart 2000

Sektör	Yabancı sermayeli proje sayısı	Toplam DYY'nin % 'si	Projelerin toplam sermayesindeki DYY% 'si
Tarım ve Madencilik	186	% 1.3	%49
İmalat	1,251	%44.4	%50
Yiyecek ve İçecek	146	%5	%50
Tütün	10	%2.8	%91
Tekstil ve konfeksiyon	220	%2.2	%36
Kimyasal	165	%8	%79
Plastik	52	%2	%88
Çimento	9	%2.8	%46
Demir-Çelik	15	%1.9	%19
Elektrikli Makinalar	69	%1.9	%65
Elektronik	72	%1.7	%70
Otomotiv	28	%8	%45
Otomotiv yan endüstriler	102	%2.9	%53
Hizmet Sektörü	3,587	%54.3	%63
Ticaret	1,949	%9.	%77
Otel	279	%2.6	%61
Haberleşme	14	%1.7	%30
Finansal faaliyetler	37	%18.2	%75
Yatırım finansmanı	47	%4.5	%30
Sosyal hizmetler	216	%10.6	%77
Toplam	5,024	%100	%56

Kaynak: Loewendahl ve Loewendahl (2001: 5)

Tablo 2.12, 2000 yılının ilk yarısında Türkiye'de gerçekleşen bazı önemli DYY projelerini göstermektedir. Projeler, yabancı firmaların Türkiye iç pazarındaki varlığını genişletme veya Türk firmalarının yurtdışı pazarlara erişimini kolaylaştırmayı sağlamaktadır.

Tablo 2.12. 2000 Yılı'nın İlk Yarısında Türkiye'ye Yapılan DYY Projeleri

Yabancı Yatırımcı	Ülke	Türk Ortağı	DYY Türü	Sektör	Aktivite
EMC	ABD	Meteksan Sistem	Stratejik Ortaklık	Yazılım	Veri altyapısı ürünleri ve Türkiye'deki hizmetler
Louis Dreyfus Plastik Şirketi	ABD	Ram(Koç Holding)	Stratejik Ortaklık	Ticari	Ram'ın ağına genişletilmesi Rusya, BDT, Akdeniz
Miller Bira Şirketi	İngiltere	Efes İçecekler	Lisans Anlaşması	Lisans Anlaşma	Türkiye'de "Miller" üretimi
Fransa Telekom ve Vivendi	Fransa	Türk Telekom	%20 Şirket satın alması	Telekomünikasyon	Türk Telekom'da stratejik pay
Ritz-Carlton Otel şirket	ABD	Süzer Grup	Stratejik Ortaklık	Turizm	Türkiye'nin ilk beş yıldızlı süper deluxe oteli açmak
First Choice Holidays	İngiltere	On Tur	%100 Şirket satın alması	Turizm	Avrupa'da şirket varlığının genişletilmesi
Vision Tech	İsrail	Vestel	Stratejik Ortaklık	Bilgi Teknoloji	Vestel'in yeni nesil televizyonu için tedarik teknolojisi
DuPont	ABD	Sabancı	Ortak girişim	Sentetik Malzemeler	Avrupa, Orta Doğu ve Afrika Pazarına ihracat
Polgat Şiketi	İsrail	Güney Sanayi (Başer Holding)	%45 Şirket satın alması	Tekstil	ABD pazarına erişim ve bilgi aktarımı
Microsoft, Compaq, Nortel Networks	ABD ve Kanada	Doğan Medya Grubu	Stratejik Ortaklık	İnternet	İnternet ağı kurumu
Microsoft, Hitachi and Intel	ABD ve Japonya	Vestel	Stratejik Ortaklık	Elektronik	
Rio Tinto	Kanada	Anadolu Mineraller Ltd	Stratejik Ortaklık	Madencilik	
Autoliv	İsveç	Yok	Genişleme		Otomatik bileşenler 10 milyon dolar yatırım
LG	Güney Kore	Yok	Yatırım Bölgesi	Elektrik	
Steag	Almanya	Yok	Yatırım Bölgesi	Güç istasyonu	1.5 milyar dolarlık yatırım planlandı
DaewooTrucks	Güney Kore	Sanko Otomotiv	Lisans veren ortak girişim	Otomotiv	Güneydoğuda yeni kamyon üretim tesisi
Scenix	ABD	Arçelik	Stratejik Ortaklık	İnternet / Beyaz eşya	İnternet özellikli ev aletleri geliştirmek ve üretmek
Pixelpark (Bertelsmann)	ABD	Turport (Medya Holding)	%75 Şirket satın alması	e-işletme	Türk işletmeler için e-işletme stratejisi desteği
Toyota	Japonya	Sabancı	payı arttırımı	Otomotiv	Otomotiv üretiminin genişlemesi
Alba / Pace Micro Technology	İngiltere	Vestel	Stratejik Ortaklık	Elektronik	

Kaynak: Loewendahl ve Loewendahl (2001: 6).

DYY'nin yerli sermaye yatırımı ve yeni yatırım biçimlerinin Türk firmalarının teknolojisine, know-how'ına ve pazara erişimine katkısı konusunda önemi bulunmaktadır.

Ayrıca DYY, Türkiye ekonomisinin rekabetçiliğine önemli ve artan katkı yapmıştır. 2000 yılına bakıldığında yabancı ortaklar, Türkiye'deki toplam araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) harcamalarının yaklaşık %20'sini ve Avrupa Patent Ofisine patent başvurularının %70'inden fazlasını gerçekleştirmişlerdir (Loewendahl ve Loewendahl, 2001: 7). Dolayısıyla DYY'yi sadece sermaye hareketi olarak değerlendirmek birçok doğrudan yabancı yatırımın gözden kaçmasına neden olmaktadır. Yatırım araçlarının çeşitlenmesi, teknoloji transferleri, stratejik ortaklık gibi yeni yatırım yöntemleri de DYY kapsamında değerlendirilmeye başlanmıştır.

2.5.2. 2000 Sonrası Türkiye'de DYY Trendi

Gümrük Birliği'nin 1996'da kurulması, Türkiye ile Avrupa Birliği arasında resmi katılım müzakerelerinin 2004'de açılması, yurtiçinde yaşanan 1999 Marmara Depremi, 2000-2001 mali krizi, küresel düzeyde 1997'deki Asya, 1998'deki Rusya ve 2008'deki küresel mali krizler Türkiye ekonomisinde değişimlere yol açmıştır (Vural ve Zortuk, 2011: 18). 1997'de Güneydoğu Asya'da başlamış olan ekonomik kriz, 1998 yılında tüm dünyayı etkilemiş ve Türkiye de bu krizden dolayı etkilenmiştir. Yabancı sermaye girişleri 1997-1998 yıllarında düşüş göstermiştir. Krizin etkileri devam etmekteyken 1999 yılında meydana gelen Marmara Depremi sonrasında 10 milyar dolarlık kayıp oluşmuş, deprem olan bölgede ağırlıklı olarak petrokimya, tekstil hammaddeleri, metal ana sanayi, motorlu kara taşıtlar yapımı, montaj ve onarım, lastik sanayi ve TÜPRAŞ yangını neticesinde imalat sanayisinde ciddi bir düşüş görülmüştür. Olağanüstü durumların yaşandığı bu dönemde, Türkiye'nin 2000'li yıllara kadarki doğrudan yabancı yatırım konusundaki durumunu tahmin etmek çokta zor olmayacaktır. Türkiye'nin 1995-2000 yılları arasında elde ettiği toplam yabancı sermaye yatırımı 16.372 milyar dolarken, Çin tarafından bu miktar 2000 yılında iki ayda gerçekleştirilmiştir. Bu örnek Türkiye'nin o dönemlerde yabancı sermaye yatırımı çekme konusunda çok da başarılı olmadığını göstermektedir (Erdoğan, 2016: 228-229).

2000 yılına kadar DYY'lerin yaklaşık olarak %50'si, Türkiye ekonomisinin büyüklüğü göz önünde bulundurulduğunda, ortalama 1 milyar doları aşmayan tutarlarda gerçekleşmiştir. Bu tutarlar yerel işletme ve yabancı taraflar arasındaki ortak girişimlerin toplamında oluşmaktadır (Grigoriadis ve Kamaras, 2008: 57). 1954 yılında çıkarılan 6224 Sayılı Yabancı Sermaye Teşvik Kanunu dönem ihtiyaçlarını karşılama konusunda oldukça liberal bir kanundur. Ancak bu yasa günümüz küresel değişimi içerisinde kavram ve uygulama farklılıklarını gidermede ve yatırımcıların haklarını uluslararası standartlarda korumadaki

eksikliği nedeniyle 2003 yılında 4875 Sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımları Kanunu'nun çıkarılmasını gerektirmiştir. Yeni kanunla beraber dünyada yaşanan ekonomik değişim ve gelişime bağlı olarak ortaya çıkan yatırıma ilişkin olarak temel konular uluslararası standartlara uygun hale getirilmiştir. Bu kanun aynı zamanda yabancı sermayeli olarak kurulacak olan şirketlerin kuruluşu için Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü'nden gerekli olan ön izni kaldırmıştır (Güven, 2008: 80-81).

6224 sayılı Kanunun 18.01.1954 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanmasından 2017 yılına kadar olan dönem içerisinde Türkiye'de kurulan, ortaklığı bulunan ve şube açan yabancı şirket sayısında, 17.06.2003 tarihinde yürürlüğe giren 4875 sayılı Kanun sonrası artış olduğu gözlemlenmektedir. Tablo 2.13'de 1954-2017 yılları arasında Türkiye'de bulunan yabancı yatırımcı şirket sayılarını göstermektedir.

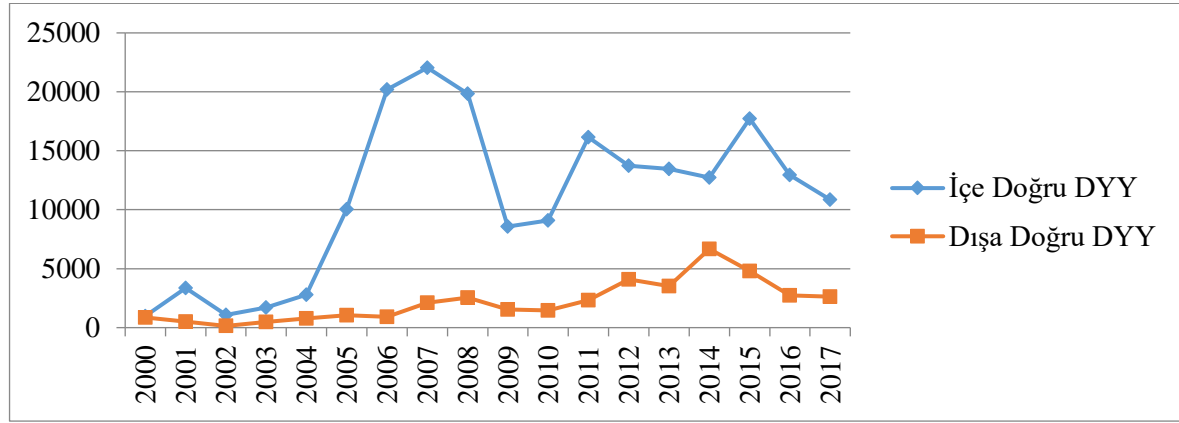
Tablo 2.13. Türkiye'deki Kuruluş Türlerine Göre Yabancı Şirket Sayıları, 1954-2017

Yıl	Yeni	İştirak	Şube	Toplam
1954-2012(Birikimli)	26.751	5817	818	33386
2013	3466	202	93	3761
2014	4390	206	78	4674
2015	5254	224	85	5563
2016	5264	211	99	5574
2017	6006	217	60	6283

Kaynak: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2018: 7).

Yabancı sermayeli şirket sayılarının artışı ülkeye gelen doğrudan yabancı yatırımları arttığı şeklindeki yorum yanlış olmayacaktır. 2003 yılında çıkarılmış olan 4875 sayılı Kanunun etkisiyle Türkiye'ye yapılan DYY'nin ivmelenerek arttığı grafik 2.10'da görülmektedir. Yabancıları doğrudan yatırım yapmaya etki eden faktörlerin başında ülkenin ve dünyanın bulunduğu ekonomik, siyasal ve politik koşullar gelmektedir. 2001 yılında DYY düşmesi de bu faktörlerden ekonomik krizi işaret etmektedir. Türkiye'nin 2001 yılında yaşamış olduğu ekonomik kriz etkilerini 2002 yılındaki istatistiklerde kendini göstermektedir. Yatırımcı kendini güvende hissettiği bölge/ülkelere yatırım yapma istediğinde olacağından ülkede herhangi bir risk sezdiğinde yatırım yapmaktan vazgeçecektir. 2001 yılında yaşanan yerel kriz sonrası DYY'de meydana gelen azalmanın bir benzeri, küresel çapta yaşanan 2008 Ekonomik Krizi sonrası da yaşanmıştır. Tüm dünyayı sarsan 2008 Ekonomik Krizi yatırımları da olumsuz etkilemiştir. Dolayısıyla Türkiye'ye gelen DYY'ler açısından 2008 yılının etkisi nedeniyle 2009 yılında Türkiye'ye gelen DYY'de bir azalma söz konusudur.

DYY'nin iki zıt kutuplu tarafı bulunmaktadır. Bunlardan ilki içe doğru, diğeri ise dışa doğru doğrudan yabancı yatırımdır. Uluslararası kuruluşlarda genellikle DYY dendiğinde içe doğru DYY'nin incelenmesine önem vermişlerdir. Hatta yabancı yatırımları inceleyen ve bunlarla ilgili istatistikleri düzenleyen UNCTAD tarafından yabancı yatırımlarla ilgili yaptığı raporlamalarda içe doğru analizleri daha fazla ön plana çıkarmaktadır. Bu bakımdan Türkiye'de de yabancı yatırımlarla ilgilenen T.C. Ticaret Bakanlığı da içe doğru DYY konusunda bülten ve raporlamalar düzenlemektedir. Dolayısıyla dışa doğru DYY daha arka planda kalmaktadır. Türkiye'nin dışa doğru DYY'si de Grafik 2.12'de gösterilmektedir. Türkiye'nin dışa yönelen yatırımlarının Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı yatırımlar arasında 2004 yılından itibaren ciddi bir farklılaşma oluşmuştur.

Kaynak: UNCTADstat (2018). Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı verileri kullanılarak tarafımızca hazırlanmıştır.

Grafik 2.12. Türkiye'nin İçe ve Dışa Doğru DYY'si, 2000-2017, (Milyon Dolar)

2004 yılında Türkiye'ye gelen DYY'nin 2.7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu tutar 2004 yılından önceki dönemlerle karşılaştırıldığında Türkiye'nin içe doğru DYY'sinin artan bir eğilimde olduğu görülmektedir. Ancak ciddi artışın ve sonrasında yüksek artışlar şeklinde devam edecek başlangıç yılı 2005 yılıdır. 2005 yılında Türkiye'ye gelen DYY diğer yıllara göre çok önemli bir sıçrama yaşamıştır. 2005 yılından 2008 ekonomik krizi sonrasına kadar süren özelleştirme dalgalarının bu dönemde yüksek çıkan DYY ile birebir ilgisi bulunmaktadır. 2005 yılında şirket evliliklerinin 31 milyar dolar seviyesinde gerçekleştiği tahmin edilmektedir. Birleşme ve satın almaların çok yoğun olan 2005 yılı özelleştirmelerle hatırlanmaktadır. 2006-2009 döneminde çok yoğun özelleştirmeler, birleşme ve satın alma şeklinde yapılan yatırımlar devam ederek gelen DYY kalemine katkıda bulunmuştur (Batmaz ve Tekeli, 2009: 132). 2006-2009 dönemi içerisinde yoğun şekilde yapılmış olan özelleştirme faaliyetleri Tablo 2.13'de gösterilmektedir.

Tablo 2.14. En Büyük Beş Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı Girişi, 2006-2008

Satın Şirket	Alınan	Satın Alan Şirket	Satın Şirketin Ülkesi	Alınan	Satın Alınan Hisse Oranı(%)	DYY(Milyon Dolar)
2006 Yılına Ait En Büyük Beş Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı Girişi						
Telsim		Vodafone	Hollanda		100	4690
Denizbank		Dexia Bank	Belçika		97	3221
Finansbank		National Bank of Greece	Yunanistan		80	2774
Türk Telekom		Ojer Telekom	B.A.E		41	1500
Petrol Ofisi		OMV	Avusturya		34	1054
Toplam						13239
2007 Yılına Ait En Büyük Beş Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı Girişi						
Akbank		Citibank	ABD		20	3140
Oyakbank		ING Bank	Hollanda		100	2735
Finansbank		National Bank of Greece	Yunanistan		80.4	2253
Yibitaş Lafarge		Cimpor	Portekiz		100	710
Eczacıbaşı İlaç		Zentiva N.V.	Hollanda		75	618
Toplam						9456
2008 Yılına Ait En Büyük Beş Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı Girişi						
Migros		Moonlight Capital	Lüksemburg		50.8	1918
Türkiye Katılım Bankası	Finans	The National Commercial Bank	Suudi Arabistan		60	1080
Ereğli Çelik	Demir	Arcelor-Mittal	Lüksemburg		11.3	959
Finansbank		National Bank of Greece	Yunanistan		9.7	697
Tekel Sigara		British American Tobacco	İngiltere		100	611
Toplam						5262
2009 Yılına Ait En Büyük Beş Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı Girişi						
Ak Enerji		CEZ	Çekya		37.4	386
Eczacıbaşı- Zentiva Ürünleri ve Kimyasal ürünler	Sağlık ve	Zentiva N.V.	Hollanda		25	243
İzmit Gaz Dağıtım		Gas De France	Fransa		90	232
Akpet		Lukoil	Rusya		100	115
Elazığ Çimento Çimento	Altınova ve Kars	Cementir Delta	İtalya		37.2-39.8	114
Toplam						1090

Kaynak: Erdoğan (2016: 233).

DYY girişleri T.C. Merkez Bankası tarafından “net yükümlülük oluşumu” altında ifade edilmektedir. Doğrudan yabancı yatırımların içeriğinde doğrudan yatırımdan kaynaklı sermaye, tasfiyeden kaynaklı sermaye ve diğer sermaye kaynakları şeklinde alt başlıklar bulunmaktadır. UNCTAD ve T.C. Ticaret Bakanlığı’nda yayınlanan DYY tutarları tüm bu alt başlıklarda yer alan kalemlerin toplamı olarak gösterilmektedir. Tablo 2.15’de, 2010-2017 yılları arasında Türkiye’ye gelen DYY’nin tutarları verilmektedir. Yukarıda bahsedilen ayrışma tablodaki alt başlıklarda verilmiştir.

Tablo 2.15. Türkiye'ye Giriş Yapan Doğrudan Yabancı Yatırımlar Bileşenleri, 2010-2017²¹, (Milyon Dolar)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
DYY (Net Yükümlülük Oluşumu)*	9.099	16.182	13.628	13.563	13.119	18.002	13.343	10.941
Sermaye(Net)	6.221	14.145	10.128	9.936	8.371	11.713	6.913	5.581
<i>Giriş (Yatırım)</i>	<i>6.256</i>	<i>16.136</i>	<i>10.761</i>	<i>10.523</i>	<i>8.632</i>	<i>12.077</i>	<i>7.534</i>	<i>7.450</i>
<i>Tasfiye (Çıkış)</i>	<i>35</i>	<i>1991</i>	<i>633</i>	<i>587</i>	<i>261</i>	<i>364</i>	<i>621</i>	<i>1.869</i>
Diğer Sermaye(Net)**	384	24	864	578	427	2.133	2.540	717
Gayrimenkul(Net)	2.494	2.013	2.636	3.049	4.321	4.156	3.890	4.643

* TCMB tarafından yayımlanan ödemeler dengesi istatistikleri altındaki uluslararası doğrudan yatırım verileri IMF Altıncı El Kitabına göre düzenlenmiştir.

** Uluslararası Sermayeli Firmaların Yabancı Ortaklarından Aldıkları Kredi

Kaynak: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2017: 12).

Türkiye'ye yapılan doğrudan yabancı yatırımları, ülkesel ve bölgesel olarak da inceleyebiliriz. Tablo 2.15'de ülkeler ve bölgelere göre Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı yatırım sermayesini göstermektedir. Türkiye'de gerçekleşen DYY'ler daha çok AB ülkeleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Türkiye'ye doğrudan yabancı sermaye yatırımı yapan AB ülkelerinin başında Hollanda, Almanya ve Avusturya gelmektedir. Diğer taraftan Dünya'da ÇUŞ'lerin merkezi olan ABD de Türkiye'ye DYY yapan ülkelerin başında gelmektedir. Asya kıtasının da Türkiye'ye yapmış olduğu doğrudan yabancı sermaye yatırımları da azımsanmayacak düzeydedir.

²¹ Raporda, TCMB tarafından 2018 yılı Mayıs ayı içerisinde yayımlanan ödemeler dengesinde yer alan 2017 yılı verileri kullanılmıştır.

Tablo 2.16. Türkiye'ye Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırım Sermaye Girişlerinin Ülkesel Dağılımı, 2013-2017, (Milyon Dolar)

Ülke	2013	2014	2015	2016	2017
AB Ülkeleri	5.371	5.329	7.015	3.783	4.852
<i>Almanya</i>	1.970	606	355	440	295
<i>Avusturya</i>	667	31	80	345	326
<i>Fransa</i>	217	287	165	90	107
<i>Hollanda</i>	918	2.022	1.184	1.024	1.768
<i>İngiltere</i>	300	1.051	585	974	324
<i>İtalya</i>	148	488	180	87	124
<i>Diğer AB Ülkeleri</i>	1.151	844	4.466	823	1.908
Diğer Avrupa Ülkeleri(AB Hariç)	1.686	1.041	968	1.067	118
Afrika Ülkeleri	221	42	0	0	43
ABD	326	334	1.619	338	171
Kanada	16	0	0	70	39
Orta -Güney Amerika ve Karayipler	1	0	11	0	4
Asya	2.899	1.886	2.464	2.246	1.741
Yakın ve Orta Doğu Ülkeleri	2.286	1.336	1.317	1.358	1.217
<i>Körfez Ülkeleri</i>	880	364	460	540	205
<i>Diğer Yakın ve Ortadoğu Ülkeleri</i>	1.406	954	850	814	1.012
Diğer Asya Ülkeleri	613	550	1.147	888	524
Diğer Ülkeler	3	0	0	30	482
Toplam*	10.523	8.632	12.077	7.534	7.450

*Tablo başlığında belirtilen DYY verileri yabancı sermaye girişlerini temsil etmektedir.

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı (2018: 15)

Türkiye'ye yatırım yapılan doğrudan yabancı sermayenin AB firmaları dikkat çekici sayıdadır. Bununla birlikte Türkiye'ye Yakın ve Orta Doğu ülkelerinden de önemli düzeyde ilgi bulunmaktadır. Söz konusu firma sayılarını gösteren Tablo 2.17 ile bir önceki Tablo 2.16'daki ülke bazlı sermaye girişleriyle örtüşmektedir. Türkiye'de yatırım yapmış ülkenin şirket sayısının, o ülkeye ait Türkiye'ye yapılmış olan DYY ile örtüşmesi birbirlerinin sağlaması niteliğindedir.

Tablo 2.17. Türkiye'ye Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımcı Firma Sayılarının Ülkesel Dağılımı, 1954-2012

Ülke	1954-2012 (Birikimli)	2013	2014	2015	2016	2017
AB Ülkeleri	16.622	1.342	1.306	1.273	1.126	935
<i>Almanya</i>	5.228	413	374	432	403	297
<i>Hollanda</i>	2.119	156	140	148	127	115
<i>İngiltere</i>	2.441	162	136	151	95	102
<i>İtalya</i>	1.019	102	102	90	63	46
<i>Diğer AB Ülkeleri</i>	5.815	509	554	452	438	375
Diğer Avrupa Ülkeleri (AB Hariç)	3.667	339	137	347	279	371
Afrika Ülkeleri	757	207	306	391	403	494
Kuzey Amerika	1.545	135	112	152	148	114
<i>ABD</i>	1.297	106	91	125	107	83
<i>Kanada</i>	248	29	21	27	41	31
Orta -Güney Amerika ve Karayipler	178	24	17	23	16	13
Yakın ve Orta Doğu Ülkeleri	7.849	1.367	2.244	2.969	3.194	3.882
Diğer Asya	2.402	316	327	379	377	451
<i>Çin Halk Cumhuriyeti</i>	494	71	96	96	84	94
<i>Güney Kore Cumhuriyeti</i>	231	30	25	14	11	26
<i>Diğer</i>	1.677	215	206	269	282	331
Diğer Ülkeler	366	31	45	29	37	23
Toplam*	33.386	3.761	4.674	5.563	5.574	6.283

*Tablo başlığında belirtilen DYY verileri yabancı sermaye girişlerini temsil etmektedir.

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı (2018: 18)

Türkiye'ye yapılan DYY'lerin sektörel dağılımında iki sektör ön plana çıkmıştır. İlki imalat, diğeri ise hizmetler sektörüdür. İmalat sektörü geçmiş yıllarda da Türkiye'nin yabancı sermaye sektörünü oluşturmuştur. Bu açıdan 2000'li yıllarda da imalat sektörü bu özelliğini korumayı başarmıştır. Ancak burada ilgi çekici durum hizmet sektörünün en az imalat sektörü kadar yatırım yapılan bir alana dönüşmesidir. Söz konusu bu dönüşüm ve değişim tablo 2.18'de görülmektedir.

Tablo 2.18. Türkiye'ye Doğrudan Yabancı Sermaye Girişlerinin Sektörlere Göre Dağılımı, 2013-2017, (Milyon Dolar)

Sektörler	2013	2014	2015	2016	2017
Tarım, Avcılık, Ormancılık ve Balıkçılık	47	61	31	38	31
Madencilik ve Taş Ocakçılığı	717	382	207	148	447
İmalat Sanayii	2.843	2.742	4.227	2.241	1.205
<i>Gıda Ürünleri, İçecek ve Tütün İmalatı</i>	475	451	983	706	227
<i>Tekstil Ürünleri İmalatı</i>	60	137	433	36	73
<i>Kimyasal Madde ve Ürünlerin İmalatı</i>	272	491	340	288	139
<i>B.Y.S. Makine ve Teçhizat İmalatı</i>	5	4	34	23	35
<i>Elektrikli Optik Aletler İmalatı</i>	607	926	142	242	172
<i>Motorlu Kara Taşıtı, Römork ve Yarı-Römork İmalatı</i>	97	78	147	59	36
<i>Diğer İmalat</i>	1.327	655	2.148	887	523
Elektrik, Gaz ve Su	1.830	1.134	1.340	678	368
İnşaat	178	232	106	291	627
Toptan ve Perakende Ticaret	379	1.137	599	688	1.137
Oteller ve Lokantalar	59	24	11	259	66
Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama Hizmetleri	364	594	1.524	635	1.351
Mali Aracı Kuruluşların Faaliyetleri	3.415	1.470	3.516	1.766	1.453
Gayrimenkul Kiralama ve İş Faaliyetleri	128	252	171	283	31
Sağlık İşleri ve Sosyal Hizmetler	106	204	58	274	62
Diğer Toplumsal, Sosyal ve Kişisel Hizmet Faaliyetleri	457	400	287	233	672
Toplam	10.523	8.632	12.077	7.534	7.450

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı (2018: 14)

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin en önemli sorunlarından biri sürdürülebilir büyümenin sağlanması için yeterli iç tasarruflara sahip olunmamasıdır. Bu nedenle ülkede sürekli iç tasarruf açığı verilmektedir. İç tasarruf yetersizliğinin giderilmesindeki çözümlerden birisi doğrudan yabancı yatırımlardır. Ancak Türkiye'nin DYY'leri ülkeye çekme konusunda çok da başarılı olduğunu söylemek zordur. 2005 yılına kadar DYY'lerin, 2003 yılında çıkarılan yasanın etkisiyle bir hareketlilik yaşanmıştır. Ancak dikkat çekici asıl hareket 2005 yılından sonra yaşanmıştır. 2005 yılından başlayarak sonraki yıllarda da devam eden özelleştirmeler de DYY girişinin artmasında önemli rol almışlardır (Erdoğan, 2016: 248). 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik krizinin etkileri, 2009 ve daha sonraki yıllarda DYY'de meydana gelen azalmalarda görülmektedir. Ancak DYY'lerde yaşanan bu azalmaları sadece küresel krizin sonuçları olarak açıklamak çokta gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır. DYY girişlerini etki eden küresel ekonomik faktörler olsa da, ülkenin kendine ait siyasal, ekonomik, politik özellikleri de DYY'ye etki eden belirleyiciler arasında yer almaktadır. Her ne kadar 2008 Ekonomik Krizi'nin etkilerinin azalması sonrası ülkeye gelen DYY'lerde artış yaşansa da, 2005 yılında ulaşılmış olan 22 milyar dolarlık DYY seviyesine ulaşılmamıştır.

3. BÖLÜM

3. GÖÇ, TİCARET VE DYY İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Çalışmanın birinci ve ikinci bölümlerinde uluslararası göç ve doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin teorik bilgilere detaylıca değinilmiştir. Bu bölümde uluslararası göç ve doğrudan yabancı yatırım arasındaki ampirik ilişkisine değinilecektir. Bu ikiliye değinmeden önce çalışmanın temellerini oluşturan göç-ticaret ilişkisinden kısaca bahsedilecektir. Daha sonrasında, uluslararası göç ve DYY arasındaki ilişkiyi araştıran ampirik çalışmalara yer verilmiştir. Literatür özeti tamamlandıktan sonra ampirik analizde kullanılan metotlara ilişkin açıklamalara yer verilmiştir. Ardından analizde kullanılan veriler ve sonrasında oluşturulan modellere değinilmiştir. Kurulan modellere ilişkin olarak analiz sonuçlarının yorumlanması ve bunlara ilişkin politika önerilerinin sunulması da bu bölümde yer almaktadır.

3.1. Göç-Ticaret İlişkisi: Literatür Taraması

Ekonomistler, ülkelerin ekonomik başarısının önemli bir parçasının, başka ülkelerden gelen fikirlere, yatırımlara, sermayeye ve emeğe açık olmalarından kaynaklandığına inanmaktadır. Açık ekonomiler, yeni fikirlerden ve mallardan yararlanma, daha fazla rekabet ve sınırları içinde olanların ötesinde farklı beceri ve yeteneklere erişimin avantajlarını kullanırlar. Bütün bu faktörler, potansiyel olarak ekonomik büyümeyi hızlandırabilir. Bununla birlikte, kapalı ekonomik sistemi benimseyenler rekabete ayak uyduramazlar ve böyle bir durumda dünya ekonomik sistemine entegrasyonları konusunda zorluk yaşamaktadırlar. Ticaret akımlarının küreselleşmesi, genellikle imalat işlerinin yetersizliği, daha önce korunan endüstrilerde istihdam kayıpları ve zengin ülkelerdeki düşük vasıflı işçilerin ücretleri üzerindeki aşağı yönlü baskı nedeniyle eleştirilmektedir. Aynı şekilde, göçmenliğin yayılması, ev sahibi ülke işçilerine yönelik işgücü piyasası çıktılarına bir tehdit olarak görülmektedir. Küreselleşmenin ekonomik etkileri ile ilgili literatür, daha fazla açıklığın ticaret ve göç akışlarına olan etkisi ile gelişmiştir. Ticaret literatürü, ticaret ve ticarete yaşanan zorluklardan elde edilen kazanımların ölçülmesine odaklanmıştır (Ortega ve Peri, 2011: 2). Ancak ticaretin farklı konularla etkileşimi ölçen çalışmalar bulunmaktadır. Ticaret ile göç akışları arasında pozitif bağlantı olduğuna dair literatürde çok sayıda çalışma bulunması da bu düşüncüyü desteklemektedir. Araştırmaların çoğunda, göçmenlerin kendi ülkesi ve ev sahibi ülke arasındaki ticaretin yarattığı etkiyi tahmin etmek için yer çekimi modeli kullanılmaktadır.

Göç ve ekonomik değişim konusundaki literatürlerin büyük kısmı uluslararası ticarete odaklanmaktadır. Yapılan çalışmalarda göçmenlerin ev sahibi ülke ile göçmenlerin menşei ülkeleri arasındaki ilişkileri geliştirmeye yardımcı oldukları sonucuna ulaşılmıştır (Fensore, 2016). Gould (1991), ABD ve Kanada için yapmış olduğu çalışmada, ülkedeki göçmen ağlarının ikili ticaret bağlantılarının oluşturulmasında nasıl bir rol oynayabileceğini incelemiştir. Göçmen ağları veya bağlantıları, ticaret işlemleri maliyetlerini azaltma potansiyeline sahip olan ülke-ülke pazarları, dil, tercihler ve kişisel irtibat bilgileriyle ilgilidir. Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada için ampirik sonuçlar, göçmen ağlarının, ticaretin artmasında rol oynadığını göstermektedir. Göçmenler, pazar fırsatlarına üstün bilgi veya tercihli erişim nedeniyle ticaretlerini kendi menşei ülkeleriyle genişletebilir. Bu durum göz önüne alınarak, 1980-1992 dönemi için 136 ülkeyle Kanada ticaret verileri ele alınarak ve yerçekimi modeli kullanarak Head ve Ries (1998) yaptıkları çalışma, Kanada'daki göçmen sayısındaki %10'luk bir artış, Kanada'nın göçmen ülkesine yaptığı ihracatta %1'lik, ithalatta ise %3'lük bir artışı ortaya koymaktadır. Dunlevy ve Hutchinson (1999) tarafından yapılan çalışmada, ABD'de yükselen bir göçmen nüfusu ile ABD ve göçmenlerin kendi ülkeleri arasındaki ticaret artış arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Göç stokundaki %10'luk artış yaklaşık olarak %4 oranında ithalat-ithalat etkisine yol açmakta ve etki ABD ile ortak bir dili paylaşan ülkeler için daha büyük olma eğilimindedir. Piperakis, vd. (2003), yer çekimi modeli yoluyla, Yunanistan'a ait 1981-1991 dönemi için panel veri seti kullanılarak göçün ticaret üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Sonuçlar, göçün Yunanistan'ın ikili ihracatının hacmi üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu, ancak ikili ithalatı üzerinde etkisi olmadığını göstermiştir.

Dunlevy (2006) yaptığı çalışmada göçmenlerin ticaret yönlü etkisinin 50 ABD eyaleti ve Kolombiya bölgesinin 87 yabancı ülkeye ilişkin ikili ihracat performansına yönelik araştırma yapmıştır. Araştırma ticaret ve göç arasındaki ilişkiyi daha ayrıntılı sonuçlarla genişletmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, siyasi sistemi daha bozuk İngilizce ve İspanyolca konuşan ABD'deki göçmen nüfusun araştırmaya dahil ABD eyaletlerindeki ticareti arttırmada etkisinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. White (2007), 1980 ve 2001 yıllarını kapsayan ABD ve 73 ülke için makro düzeydeki verileri yerçekimi modeli kullanarak göçün ikili ticaret üzerindeki etkisini araştırmıştır. Bu çalışma ABD ticaretinin nispeten düşük gelirli ülkelere gelen göçten kaynaklandığını göstermektedir. ABD'deki göçmen stokunda %10'luk bir artış, düşük gelirli ülkelere yapılan ithalat ve ihracatta sırasıyla %4.7 ve %1.5'lik artışlar yaratmaktadır.

Kuzey-Güney ülkelerindeki göç ticaret ilişkisi Felbermayr ve Jung (2009) ikilisi tarafından araştırılmıştır. Çalışma Güney ülkelerinin Kuzey ülkelere daha fazla ihracat yaptığını, kuzey ülkelerindeki güney göçmen stokunun yüksek olduğu bulunmuştur. Ticarete olan bu etki, göçmenlerin beceri grupları (nitelikli-niteliksiz ve eğitilmiş-eğitimsiz) arasında heterojen dağılmakla birlikte, kültürel yakınlık ölçütlerinden büyük ölçüde etkilenmektedir. Bu çalışma göçmen stokunun ülkeler arasındaki bilgi asimetrisinin azaltılmasına yardımcı olduğu fikrini vermektedir. Konuya başka bir açıdan bakan Rauch ve Trindade (2002), yaptıkları çalışmada Çin göçmen ağlarının ticareti etkilemedeki rolünü analiz etmişlerdir. Ampirik analizler göstermektedir ki, Çinli göçmen ağları sözleşme garantisinin sağlanması ve daha iyi bir alternatiften dolayı yatırımdan vazgeçmenin caydırılmasında önemli bir role sahiptir. Girna ve Yu (2002), İngiltere ile 48 ticaret ortağı arasındaki göç ve ticaret arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Bulgular, göçmen stoğu arttıkça İngiltere'nin ticaret eğiliminin arttığını göstermektedir. Onların sonuçları temel olarak aynı dili paylaşan ve İngiltere ile tarihi sömürge bağları olan ticaret ortaklarına uygulanmıştır. Ülkedeki göçmen stoğunda %10'luk bir artış, İngiltere'nin en az %1.6 ile ticaret ortaklarına ihracatını önemli ölçüde arttırmaktadır. Bu etki göçmenlerin anavatanları hakkında bilgi akışı sağlaması olarak açıklanmaktadır.

Portekiz'in göç verilerini kullanarak Bastos ve Silva (2012), tarafından yapılan çalışmada göçmenlerin ihracat üzerinde etkisinin olup olmadığı araştırılmıştır. Araştırmada yer çekimi modeli ve probit modeli ile yapılan analiz daha büyük göçmen stoklarının hem ihracata katılımı hem de hacimsel büyüklüğü arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Göçmenler dil becerileri, yerel bilgi ve becerileri sayesinde ticarete ki engellerin üstesinden gelmeye yardımcı olabilecek uluslararası ağlara sahiptirler. Bu nedenlerden dolayı menşei ülkeden gelen göçmen sayısının artması, ev sahibi ülkeye yapılan ticareti arttırması beklenmektedir (Combes vd., 2003). Literatürde yer alan çalışmalar, göçün ticaret üzerinde pozitif yönde bir etkisinin bulunduğunu göstermektedir. Bu tezde esas olarak göçün DYY üzerindeki etkisi araştırıldığından, göç ve ticaret ilişkisi üzerinde çok detaylı bilgiler yer almamaktadır. Ancak göç ve DYY ilişkisinin temellerinin, göç ve ticaret ilişkisini inceleyen çalışmalara dayanması göç ve ticaret literatürünü önemli kılmaktadır.

3.2. Göç-DYY İlişkisi: Literatür Taraması

Göçün uluslararası ticaret üzerindeki etkilerini araştıran çalışmalar popüler bir araştırma konusu olsa da, göçün yabancı yatırımlar üzerindeki etkisini araştıran çalışmalar

nispeten daha az dikkat çekici olmuştur. DYY'lerde uzun vadeli bir odaklanmanın söz konusu olması ve ticaret ilişkilerine kıyasla daha büyük bir ekonomik grupla etkileşime girmesi durumu oldukça ilgi çekicidir. DYY'ler bilgi asimetrisi durumundan ticarete göre daha ciddi şekilde etkilenmektedir (Javorcik vd, 2011: 232). Dahası doğrudan yabancı yatırımlar diğer yatırım türlerine göre asimetrik bilgi konusunda daha duyarlıdır. Zayıf hükümet etkinlik maliyeti, hakların korunması veya yasal sistem maliyetleri, herhangi bir belirsizlik maliyeti gibi yüksek batık maliyetleri nedeniyle doğrudan yabancı maliyetler savunmasız durumdadır (Bénassy-quéré vd., 2005: 9). Dolayısıyla DYY kararlarının verilmesi noktasında bilgiye duyulan ihtiyaç ön plana çıkmaktadır. Burada göçmen ağı teorilerinin DYY kararlarında etkili olup olmadığı bu literatürün temel sorusunu oluşturmaktadır. Birçok çalışmaya göre, göçün DYY üzerinde etkisi bulunmaktadır.

Gao (2003) yapmış olduğu çalışmada, etnik Çin ağlarının, Çin'e yapılan DYY üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çin'e yatırım yapan ülkedeki etnik Çin nüfusunun oluşturduğu Çin göçmen ağlarının, Çin'e yapılan iç DYY'de önemli bir olumlu etkisi olduğu tespit edilmiştir. Buch vd. (2003), yaptıkları çalışmada, göç ve DYY kararlarının dolayısıyla işgücünün ve sermaye piyasalarının entegrasyonunun nasıl ve ne şekilde bağlantılı olduğu sorusuna cevap bulmak için Almanya'ya ait veriler kullanılmıştır. Edinilen sonuçlar, DYY ve göçün benzer belirleyicilere sahip olduğunu göstermektedir. DYY ve göç arasındaki bağlantılarla ilgili olarak elde edilen sonuçlar, Alman göçmen stokları ile yurtdışındaki Almanya'nın DYY'leri arasında nispeten güçlü bir bağlantıya işaret etmektedir. Yabancılar ve içe doğru DYY'nin göçü için kanıt çok daha zayıftır.

Javorcik vd. (2006) yaptıkları çalışma, 1990 ve 2000 yılı ABD'nin göç ve DYY verilerini içermektedir. ABD'deki göçmenler ile bu göçmenlerin menşei ülkelerinde bulunan ABD'nin DYY'leri üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Sonuçlar, yurtdışındaki ABD DYY'lerinin ev sahibi ülkeden gelen göçmenlerin varlığı ile pozitif ilişkili olduğunu göstermektedir. Sonuçlar ayrıca DYY ile göç arasındaki ilişkinin üniversite eğitime sahip göçmenlerin varlığında daha da arttığını göstermektedir. 1990 ile 2000 yılları arasında diğer ülke verileri ve ABD verilerini kullanarak Kugler ve Rapoport (2007), göç ve DYY arasındaki ilişkiyi araştıran çalışma yapmışlardır. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre DYY-göç genel literatüründe olduğu gibi göçmenlerin ABD'nin içe doğru DYY'lerini arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

El Yaman, Kugler, ve Rapoport (2007), 1990-2000 döneminde Avrupa ülkeleri için yaptıkları çalışmada Avrupa ülkelerindeki vasıfsız göçmenlerin kendi ülkelerinin Avrupa ülkelerine yönelik yapılan DYY'yi olumsuz yönde, vasıflı göçmenlerin ise Avrupa ülkelerine yapılan DYY'yi olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Göçmen ağlarının sağladığı pozitif dışsallıkla işlem maliyetlerinde gözlemlenen azalmanın daha çok vasıflı göçmenler eliyle gerçekleştiği fikri üzerinde Docquier ve Lodigiani (2008) durmuşlardır. Bu ikilinin yapmış oldukları çalışmaya göre, DYY finansmanlı sermaye stoğunun vasıflı göçlere karşı kısa vadeli esnekliği %2 ile %3 arasında, uzun vadeli esnekliği ise %50 ile 75 arasındadır. Sermaye oluşumunda yabancı diasporanın önemli rol oynayabileceğini ortaya koymaktadır. Bhattacharya ve Groznik (2008), 1970, 1980, 1990 ve 2000'deki ABD'deki yabancı kökenli kişilerin sayısının verilerini kullanarak göçmenleri menşei ülkelerine göre sınıflandırmışlardır. Elde ettikleri verileri hem yatay kesit hem de panel veri yöntemiyle analiz etmişlerdir. ABD'de yaşayan yabancı kökenli grubun büyüklüğü ile menşei ülkenin ABD'ye yapmış olduğu DYY'ler arasında pozitif ilişki bulunmuştur. Araştırmacılar, ABD'ye belirli bir ülkeden göç edenlerin sayısının artmasıyla birlikte, ABD'den bu ülkeye yapılan DYY seviyesinin yükseldiğini tespit etmişlerdir. Bu ve buna benzer durumlar yabancı ülkelerdeki göçmenler ile DYY'ler arasındaki ilişkiyi araştırmayı önemli hale getirmektedir. Çalışmalar, göç ile DYY'ler arasındaki ilişkiyi doğrulamaktadır. Ligthart ve Singer (2009) yaptıkları çalışma, Hollanda'daki göçmenlerin Hollanda'nın diğer ülkelere yaptıkları DYY'leri üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Yerçekimi modeli ve 180 ülke üzerine panel veri analizi kullanarak yapılan çalışmada, Hollanda'dan göçmenlerin menşei ülkelerine doğrudan yabancı yatırımların sağlanmasında önemli bir rol oynadıkları görülmüştür. Göçmenlerin Hollanda'dan kendi ülkelerine doğrudan dış yatırım yapmayı kolaylaştırdıklarını tespit edilmiştir. Flisi ve Murat (2009) yapmış oldukları çalışmada, göçün beş Avrupa ülkesi, Almanya, İtalya, Fransa, İngiltere ve İspanya'nın ikili DYY'ler üzerindeki etkilerini incelenmektedir. Çalışma 1990-2006 yılları arasındaki beşer yıllık veri setine dayanmaktadır. Sonuçlar literatürü doğrular nitelikte olup ülkelere gelen ve giden göçmenlerin oluşturduğu göçmen ağlarının, ülkelerin doğrudan yabancı yatırımlarını etkileyeceği yönündedir.

Tablo 3.1. Ampirik Analizler Göç ve DYY İlişkisini İnceleyen Çalışmalara İlişkin Literatür Özeti

Çalışma	Örneklem Dönemi	DYY Kaynağı	DYY Giden	Menşei ülke	Ev sahibi ülke
Gao (2003)	1984-1997	68 ülke	Çin	Çin	68 ülke
Tong (2005)	1990	70 ülke	Çin	Çin	70 ülke
Javorcik vd. (2006)	1990-2000	ABD	56 ülke	56 ülke	ABD
Buch vd. (2006)	1990-2000	Farklı ülkeler	Almanya	Farklı ülkeler	Almanya
El Yaman vd. (2007)	1990-2000	AB15	AB15	AB15	AB15
Kugler ve Rapoport (2007)	1990 ve 2000	ABD	55	55	ABD
Bhattacharya and Groznik (2008)	1970-2000	ABD	48 ülke	48 ülke	ABD
Docquier ve Lodigiani (2008)	1990 ve 2000	114 ülke	Farklı ülkeler	Farklı ülkeler	114 ülke
Murat ve Pistoressi (2009)	1990-2005	İtalya 51 ülke	51 ülke İtalya	51 ülke İtalya	İtalya 51 ülke
Ligthart ve Singer (2009)	1997-2006	Hollanda	180 ülke	180 ülke	Hollanda
Flisi ve Murat (2011)	1990-2006	Fransa, Almanya, İngiltere, İtalya, İspanya	Dünya	Dünya	Fransa, Almanya, İngiltere, İtalya, İspanya
Foad (2012)	1991-2004	ABD	10 ülke	10 ülke	ABD
Aubry (2012)	2001-2006	147 ülke ABD	ABD 147 ülke	147 ülke	ABD
D'Agosto vd. (2013)	2000	91 ülke	91 ülke	91 ülke	91 ülke

İki taraflı göç ve iki taraflı DYY'ler arasındaki ilişkiyi İtalya ve 51 yabancı ülke arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışma Murat ve Pistoressi (2009) ikilisi tarafından yapılmıştır. Sonuçlar, İtalya'daki çift taraflı göçmen ağlarının hem içe hem de dışa doğru DYY'yi önemli ölçüde olumlu etkilediğini göstermektedir. İtalya'ya göçmen olarak gelenlerin, yurtdışında bulunan İtalyan göçmenlere göre İtalya'nın DYY'si üzerinde genel etkisi daha azdır. İtalya'daki göçmenlerin DYY üzerindeki olumlu etkilerinin mesafeye bağlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. (Leblang, 2010), göçmen ağlarının işlem ve bilgi maliyetlerini azaltarak sınır ötesi yatırımları etkileyip etkilemediği hipotezini test etmektedir. Portföy ve DYY için yatay

kesit verileri kullanarak, göçmen ağlarının küresel yatırımlar üzerinde kolaylaştırıcı bir etkisi olduğunu tespit etmiştir.

Flisi ve Murat (2011) ikilisi yaptıkları çalışmada DYY ile vasıflı ve vasıfsız göçmenler arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. İngiltere, Almanya ve Fransa'nın DYY'leri bu ülkelerde göçmen olarak yaşayanlar tarafından yönlendirilirken, İtalya ve İspanya'nın DYY'lerinin sadece kendi göçmen ağlarından etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Javorcik vd. (2011) yaptıkları araştırmada, ABD'deki göçmenlerin varlığı ile menşei ülkedeki ABD DYY'si arasındaki bağlantıyı araştırmaktadırlar. 55 ülke ve 1990-2000 yılları verileri kullanılarak yapılan çalışma sonuçları, yurtdışındaki ABD DYY'lerinin ev sahibi ülkeden gelen göçmenlerin varlığı ile pozitif olarak ilişkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca, DYY ve göç arasındaki ilişkinin yükseköğretime sahip göçmenler için daha güçlü olduğunu göstermektedir. ABD firmalarının dünyadaki faaliyetleri ve göçmen ağları üzerine Foley ve Kerr (2011) araştırma yürütmüşlerdir. ABD'li firmaların küresel faaliyetleri, patent başvuruları ve çok uluslu firmaların yabancı iştiraklerinin faaliyetleri ayrıntılı analiz edilerek, bu faktörlerin göçmen yenilikçilerin üzerindeki etkisi incelenmiştir. Sonuçlar, göçmen inovatörlerin sınırlar boyunca yenilikçi faaliyetlerin dağılmasını kolaylaştırdığı ve ABD çokuluslu şirketlerinin, yerel girişim ortaklarının desteği olmaksızın yurtdışında yeni iştirakler kurmalarına olanak tanıdığı görülmüştür. Buradaki çalışmada esas ulaşılan sonuç göçün çok uluslu firmaların rekabet gücünü arttırabileceği olmuştur.

2000 yılı ve 91 gelişmekte olan ülke için D'Agosto vd. (2013) göç ve DYY ilişkisini araştıran bir çalışma yapmışlardır. Çalışma sonuçlarına göre, göç akışları ile DYY arasında güçlü bir pozitif ilişki (tamamlayıcılık) ortaya çıkmaktadır. Doğrudan ve dolaylı işgücü talebi etkileri yoluyla DYY'ler göçün bir parçası olarak görülebilir. Gheasi vd. (2011); Kugler ve Rapoport (2007) tarafından göç ve DYY arasındaki ilişkiyi bulmaya yönelik çalışmada, yüksek eğitim görmüş göçmenlerin DYY'ler üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kugler vd. (2017) tarafından yapılan çalışmada finansal yatırımlar ve uluslararası finansal akışlar için bilgi asimetrisinin hafifletilmesinde göçmenlerin rolü araştırılmıştır. Göçün uluslararası banka kredileri üzerinde olumlu ve istatistiksel olarak önemli bir etkiye sahip olmakla birlikte bu etkinin nitelikli ve eğitilmiş göçmenlerde daha güçlü olduğunu tespit etmişlerdir. Aubry (2012) firmaların heterojen yapıları dikkate alınarak yapılan araştırmada ticaret, göç ve doğrudan yabancı yatırım arasındaki ilişkiyi tahmin ederek özellikle de nitelikli ve eğitilmiş göçmenlerin ticaret ve DYY üzerinde olumlu bir etkisi

olduğunu bulmuşlardır. Çalışmalar nitelikli ve eğitimli göçmenlerin DYY'lerin yapılmasını kolaylaştırmada önemli bir etkisi olduğu bulunmuştur. Verilerin ulaşılabilir olması göç ve DYY arasında yapılacak olan çalışmaların genişlemesi için çok önemlidir. Kimi ülkelerde göçmenlere ilişkin yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi gibi detaylı veriler bulunabilirken, kimi ülkelerde ise göçmenlere ait temel nüfus bilgilerine dahi ulaşılamamaktadır. Dolayısıyla bu da çalışmaların kısıtlanmasına neden olabilmektedir.

3.3. Uluslararası Göç ve Doğrudan Yabancı Yatırım İlişkisi: Türkiye Örneği

Yukarıdaki hızlı teorik gelişmelere rağmen, göçmen ağları teorisi tahminlerini test etmek için hala çok az sayıda ampirik çalışma bulunmaktadır. Bunun nedeni, bu küresel akışların bazıları hakkındaki verilerin bulunamamasıdır. Her ne kadar mal ve hizmetlerde ikili ticaret ile ilgili veriler hazır olsa da, iki taraflı DYY ve göç verileri çoğu ülkede hala eksiktir. Bu nedenle, araştırmaların çoğu ABD ve AB kapsamındaki gelişmiş ülkeler üzerine yapılmıştır ve gelişmekte olan ülkelerle ilgili çalışmaların yapılması zordur. Mevcut literatürü geliştirmekte olan ülkeler için genişletmek adına bu konu üzerine çalışmak tezin motivasyon kaynağını oluşturmaktadır. Bu tez geliştirmekte olan ülke statüsünde kabul gören Türkiye perspektifinden yapılmış ampirik bir çalışmadır. Türkiye ile ilgili verileri kullanarak göçmen ağı teorisi bağlamında göç ve DYY arasındaki ilişkiyi araştırmaktır.

Diğer bölümlerde teoride anlatıldığı üzere göçmen ağlarının, ev sahibi ülke ile menşei ülke arasındaki işlem maliyetler ile bürokratik engellerin azaltılması, dilsel ve kültürel yatkınlığın sağladığı kolaylıklar gibi pozitif etkileri bulunmaktadır. Bu etkenler ülkeler arasındaki DYY'ye de katkıda bulunmaktadır. Ayrıca göçmen ağları ticaret arasında yapılan birçok çalışma, göçmen ağları ile DYY arasında yapılan veya yapılacak olan çalışmalara katkıda bulunmaktadır. Bu bölümüm alt başlıklarında çalışmaya ilişkin yöntem, toplanan veri seti ve oluşturulan birden çok model ile çalışmada kullanılan yöntemlere ilişkin bilgi verilmektedir. Ayrıca bu bölümde Türkiye'deki göçmen ağlarının Türkiye'ye gelen ve Türkiye'den giden DYY üzerindeki etkilerini panel veri sonuçları yer almaktadır. İlgili sonuçların katsayıları yorumlanarak sonuç ve tartışma bölümünde önerilecek politika önerilerine teorik zemin hazırlanacaktır.

3.3.1. Çalışmanın Yöntemi ve Model Kurma

Gao, (2003); Tong (2005); Murat ve Pistoresi (2009); Flisi ve Murat (2009) literatürde göç-DYY yönelik olarak yapılan çalışmalarda en küçük kareler (EKK) tahmincisi kullanılmaktadır. Ayrıca literatürde yapılan çalışmalarda kullanılan veri setine göre yatay kesit ya da panel veri modellemesine yer verilmiştir. Bu çalışmada EKK yöntemi tahmincisi ve panel veri analizi modellemesiyle kullanılmıştır. Yatay kesit çalışmaları, göçü ve DYY'yi etkileyen gözlemlenmemiş faktörleri kontrol etmeyerek doğru tahminler vermeyebilir. Bu nedenle Egger (2002) yatay kesit tahmincisine güvenmeyi reddetmektedir. Tüm alternatif ampirik yaklaşımların artıları ve eksileri göz önüne alınmıştır, çalışmada kullanılacak veriler hem kesitsel hem de zamansal veri kümesine sahip olduğundan çalışmanın panel veri modeliyle yapılmasına karar verilmiştir. Veri setinin yapısı göz önüne alındığında, çalışmadaki regresyonlar için en küçük kareler tahmincisi kullanılmıştır. Tüm bu metodolojik konular, veri yapımızla ve araştırma sorularımızla ilgili birkaç konu daha ele alınarak panel veri analizi kısmında detaylıca incelenmiştir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde regresyonların en uygun tahminci seçimine yönelik olarak daha fazla değerlendirmede bulunulmuştur.

Gao, (2003); Murat ve Pistoresi (2009); Flisi ve Murat (2009), çalışmaları dikkate alınarak, göçün DYY üzerindeki etkisini araştırmak üzere ilgili modeller kurulmuştur. Yatay²² ve dikey²³ DYY arasındaki farkı ayırt etmek için, Gao, (2003)'de kullandığı değişkenlerin olduğu bir yerçekimi modelini tahmin edilmiştir. Bu nedenle, ekonomik büyüklüklerin bir göstergesi olarak DYY'ye katılan ülkelerin GSYİH'sinin toplamını (*gdpsum*), GSYİH'lerin kare farkı (*sq_gdpdiff*) ise benzerlik ölçüsü olarak da ifade edilmektedir. Aynı zamanda, kişi başına düşen GSYİH (*sq_gdpperdif*) farkı, ülkelerdeki göreceli üretim faktörlerinin yetenekleri veya verimliliğindeki farklılığın temsili olarak eklenmiştir. Bahsi geçen bu veriler

²² Yatay DYY, çokuluslu şirketler, her bir tesisin yerel piyasaya yerel üretimden hizmet verdiği farklı ülkelerdeki birden fazla tesiste aynı mal veya hizmetleri üreten firmalardır. Yatay DYY'nin ortaya çıkmasında iki faktör önemlidir: pozitif ticaret maliyetlerinin varlığı ve firma düzeyinde ölçek ekonomilerdir. Yatay DYY için temel motivasyon ulaşım maliyetlerinden kaçınmak veya yalnızca yerel olarak hizmet verebilecek bir dış pazara erişmektir. Yatay modeller, çok uluslu faaliyetlerin benzer ülkeler arasında ortaya çıkabileceğini tahmin edilmektedir (Protsenko, 2004: 16).

²³ Çok uluslu şirketler coğrafi olarak üretimini aşama aşama parçalara ayırması durumunda dikey DYY gerçekleşir. Üretimin parçalanması, göreceli faktör maliyetlerindeki farklılıklardan yararlanmak için gerçekleşir. Farklı ülkelerdeki üretim aşamaları birbiri ardına gerçekleştirildiği için dikey olarak adlandırılır. Bu tür DYY'nin modellenmesi, üretim sürecinin farklı bölümlerinin farklı girdi gereksinimlerine sahip olduğu fikrine dayanır. Girdi fiyatları ülkeler arasında değişiklik gösterdiğinden, üretimi bölüşmek kârlı hale gelir, örneğin işgücü maliyeti düşük olan ülkelerde emek yoğun üretim aşamaları gerçekleştirilir (Protsenko, 2004: 19)

kurulmuş olan tüm modeller için ortak değişkenlerdir ve tüm modellerde kullanılmıştır. Bu değişkenlerin seçimi, yabancı yatırımların “dikey” ve “yatay” modelleri arasında ayırım yapan yerçekimi ve DYY hakkındaki son literatüre dayanmaktadır. Bu bilgilerle birlikte, firmalar piyasaya yakınlık motivasyonları nedeniyle “yatay” olarak yatırım yaparken, göreceli faktör verimliliği farklarından yararlanmak için “dikey” yatırım yaparlar. Yatay DYY'nin çoğu benzer ülkeler arasında gerçekleşmesi beklenirken, tersi dikey DYY için geçerlidir. Yatay DYY modelinde değişkenlerin katsayılarının işaretleri (*gdpsum*) pozitif, (*sq_gdpdiff*) ve (*sq_gdpperdif*) için negatif katsayısı ile tutarlıdır. Dikey DYY modelinin geçerliliği, iki değişkenin (*sq_gdpdiff* ve *sq_gdpperdif*) katsayılarını pozitif öngörmektedir. Yerçekimi modelinin yukarıda ifade edildiği versiyonu bu çalışma için kullanışlıdır (Flisi ve Murat, 2009: 7-8). Çalışmada modele ilişkin değişkenler konusunda Murat ve Pistoressi (2009) çalışmasında kullanmış oldukları değişkenlerden yararlanmak suretiyle aşağıdaki denklemler oluşturulmuştur. Ayrıca DYY'yi etkileyebilecek olan, menşei ve ev sahibi piyasaların ekonomik ve kurumsal özellikleri de içeren değişkenler eklenerek oluşturulan regresyon güçlendirilmiştir. Kümülatif DYY'nin kullanıldığı, kurulan yerçekimi (gravity) modelleri: Dört farklı model oluşturulmuştur. Tüm modellerde yer alan indeks ve kukla değişkenler hariç tüm verilerin logaritması kullanılmıştır.

Model 1: (1)

$$\begin{aligned}
 fdi_{ijt} = & \beta_0 + \beta_1(mig_{ijt}) + \beta_2(dist_{ijt}) + \beta_3(gdpsum_{ijt}) + \beta_4(sq_gdpdif_{ijt}) \\
 & + \beta_5(sq_gdpperdif_{ijt}) + \beta_6(trade_{ijt}) + \beta_7(tax_{ijt}) \\
 & + \beta_8(goverqualitydummy_{ijt}) + a_t + \varepsilon_{ijt}
 \end{aligned}$$

i = kaynak ülke j = Türkiye t = zaman

(1) denkleminde Bağımlı değişken olan doğrudan yabancı yatırım (*fdi*), 2012-2016 döneminde i ülkesinden Türkiye'ye yapılan doğrudan yabancı yatırım girişlerini ifade etmektedir. Modelin temel değişkenlerinden biri olan göçmen sayısı (*mig*), bu model içerisinde Türkiye'de yaşayan i ülkesinin vatandaşının sayısını içermektedir. Burada önemli bir nokta, Türkiye'de geçici koruma altında yaşayan yabancılar sayıya eklenmemektedir. Yalnızca Türkiye'de ikamet eden yabancıları ifade etmektedir. (*dist*) Ankara ile i ülkesinin başkenti arasındaki kuşbakışı uzaklığın km cinsinden değeridir. Türkiye ile ülke i arasındaki ikili mesafelerdeki (*dist*) değişken, ticari maliyetleri, tesis kurulum maliyetlerini,

koordinasyon ve izleme maliyetlerini ve bilgi maliyetlerini içeren işlem maliyetlerini göstermektedir. İkili mesafeler hem ticari hem de yatırım maliyetlerini ölçtüğü için bu değişkenin işareti negatif olması beklenmektedir. Büyük mesafeler ticaret maliyetlerini arttırmakta ve yatay DYY'yi ticaret maliyetlerinde tasarruf sağlamaya teşvik etmektedir. Ek olarak, büyük mesafeler firma içi ticarete bağlı olarak dikey DYY'yi engellemektedir (Anjum, 2012). Ticaret serbestliği (*trade*), Türkiye'nin ticari özgürlüğünü ifade etmektedir. Bu değişken olarak Türkiye'nin ticaret serbestlik indeksi kullanılmıştır. Ticaret özgürlüğü, mal ve hizmetlerin ithalat ve ihracatını etkileyen tarif ve tarife dışı engellerin ölçüsünün bir ölçüsüdür. Ticaret serbestliği puanı iki girdiye dayanmaktadır: Ticaret ağırlıklı ortalama tarife oranı ve tarife dışı engellerden oluşmaktadır (The Heritage Foundation, 2019: 464). Bu indeks 0 ile 100 arasında değer almaktadır. Ticaret serbestliği derecesi indeks değeri 100'e yaklaştıkça iyileşmekte başka bir ifadeyle ticaret serbestliği artmaktadır. DYY'yi etkileyebilecek değişkenlerden biri de ticaret serbestliğidir. Bu modelde kullanılan ticaret serbestlik indeksi Türkiye'ye ait verilerden oluşmaktadır. Ulus ötesi yatırımların ülkeye özgü vergi yükü (*tax*) yatırım maliyeti olarak kabul edilir. Ulus ötesi yatırımların kararında yatırım yapılacak ülkenin vergi yükü önemli bir unsurdur (Feld ve Heckemeyer, 2011: 6-7). Modelde vergi yükünü temsilen vergi yükü indeksi verisi dahil edilmiştir. Vergi yükü, GSYİH yüzdesi olarak, hem kişisel hem de kurumsal kazançlar üzerindeki marjinal vergi oranlarını ve tüm vergilendirme düzeyini (tüm hükümet seviyelerinin getirdiği doğrudan ve dolaylı vergiler dahil olmak üzere) yansıtan bileşik bir kavramdır. Bu indeks, üç kantitatif alt faktörden türetilmiştir: Bireysel gelirdeki en yüksek marjinal vergi oranını, kurumların gelirinde en yüksek marjinal vergi oranı ve GSYİH'nın yüzdesi olarak toplam vergi yükü oluşturmaktadır (The Heritage Foundation, 2019: 459). Söz konusu vergi yükü indeksi *Model 1*'de Türkiye'ye ait verilerden oluşmaktadır. Ülkelerin kurumsal kalitelerini kontrol etmek için kullanılan göstergeler kümesi, yönetim indeksi olarak da bilinen ülkelerin kurumsal kaliteleridir. Yönetişim geniş bir ülkedeki otoritenin kullanıldığı gelenek ve kurumlar olarak tanımlanmaktadır. Yönetişim, hükümetlerin seçildiği, izlendiği ve değiştirildiği süreci içerir. Devletin kapasitesini ölçmek için yönetişimin altı boyutunu içermektedir. Hesap verebilirlik, siyasi istikrar ve şiddetin olmaması, devletin verimliliği, devletin düzenleyici kurum kalitesi, hukuk kuralı, yolsuzluğun kontrolü gibi indekslerden oluşmaktadır (Kaufmann, Kraay, & Mastruzzi, 2009: 6). Kurumsal yönetim göstergeleri olan indekslerin ortalama değerleri genel indeks olarak kabul edilmiştir. Bu indeks verisi kukla (*goverqualitydummy*) değişken olarak kullanılmıştır. Modelde, Türkiye ile aynı veya daha yüksek kurumsal kaliteye sahip ülkeler "1" değeri verilmiştir.

Tablo 3.2. Model 1'e Ait Değişkenler

Kısaltma	Birim	Değişkenin Tanımı, Ölçü Birimi ve Kapsadığı Dönem	Veri Kaynağı
<i>fdi</i>	Dolar	<i>i</i> ülkesinden Türkiye'ye yapılan doğrudan yabancı yatırım (Milyon Dolar) logaritması	Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
<i>mig</i>	Kişi	Türkiye'de bulunan <i>i</i> ülkesi göçmen sayısının logaritması	Türkiye İstatistik Kurumu
<i>gdpsum</i>	Dolar	Türkiye'nin ve <i>i</i> ülkesinin gayri safi yurtiçi hasılların toplamının logaritması	Dünya Bankası
<i>sq_gdpdif</i>	Dolar	Türkiye'nin ve <i>i</i> ülkesinin gayri safi yurtiçi hasılların farklarının karesinin logaritması	Dünya Bankası
<i>sq_gdpperdif</i>	Dolar	Türkiye'nin ve <i>i</i> ülkesinin kişi başı gayrisafi yurtiçi hasıla farklarının karesinin logaritması	Dünya Bankası
<i>dist</i>	km	Ankara ile <i>i</i> ülkesi başkenti arasındaki uzaklık (km) (kuş uçuşu) logaritması	https://www.distancecalculator.net/
<i>trade</i>	Oran	<i>i</i> ülkesi Türkiye arasındaki toplam ticaret hacminin Türkiye'nin toplam ticaret hacmine oranıdır. Bu değişken ticaret özgürlüğünü temsil etmektedir.	T.C. Ticaret Bakanlığı İstatistik verileri kullanılmıştır. https://ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri
<i>tax</i>	Kukla	<i>i</i> ülkesi Türkiye arasındaki vergi yükü farklarının kukla değişken haline getirilmesidir. Eğer <i>i</i> ülkesinde vergi yükü Türkiye'den daha düşük ise "1" değeri verilmiştir.	https://www.heritage.org/index/
<i>goverqualitydummy</i>	Kukla	<i>i</i> ülkesinin kurumsal kalitesi, Türkiye'nin kurumsal kalitesinden büyük veya eşit ise "1"değerini almaktadır.	Daniel Kaufmann, Natural Resource Governance Institute (NRGI) and Brookings Institution

Model 2:

(2)

$$\begin{aligned}
fdi_{ijt} = & \beta_0 + \beta_1(mig_{ijt}) + \beta_2(dist_{ijt}) + \beta_3(gdpsum_{ijt}) + \beta_4(sq_gdpdif_{ijt}) \\
& + \beta_5(sq_gdpperdif_{ijt}) + \beta_6(trade_{ijt}) + \beta_7(tax_{ijt}) \\
& + \beta_8(goverqualitydummy_{ijt}) + a_t + \varepsilon_{ijt}
\end{aligned}$$

i = Türkiye j = kaynak ülkesi t = zaman

(2) denkleminde bağımlı değişken doğrudan yabancı yatırım (*fdi*), 2012-2016 dönemi Türkiye’den j ülkesine yapılan doğrudan yabancı yatırımları ifade etmektedir. Modelin temel değişkenlerinden biri olan göçmen sayısı (*mig*), bu model içerisinde Türkiye’de yaşayan j ülkesi vatandaşı göçmen sayısını içermektedir. (*dist*) Ankara ile j ülkesinin başkenti arasındaki kuşbakışı uzaklığın km cinsinden değeridir. Ticaret serbestliği (*trade*), vergi yükü (*tax*), kurumsal kalite (yönetişim) indeksi (*goverqualitydummy*), bu modelde indeks olarak kullanılan değişkenler j ülkesinin verilerinden oluşmaktadır. Modelde, Türkiye ile aynı veya daha yüksek kurumsal kaliteye sahip ülkeler “1” değeri verilmiştir.

Tablo 3.3. Model 2’ye Ait Değişkenler

Kısaltma	Birim	Değişkenin Tanımı, Ölçü Birimi ve Kapsadığı Dönem	Veri Kaynağı
<i>fdi</i>	Dolar	Türkiye’den j ülkesine yapılan doğrudan yabancı yatırımın (Milyon Dolar) logaritması	Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
<i>mig</i>	Kişi	Türkiye’de bulunan j ülkesi göçmen sayısının logaritması	Türkiye İstatistik Kurumu
<i>gdpsum</i>	Dolar	Türkiye’nin ve j ülkesinin gayri safi yurtiçi hasılların toplamının logaritması	Dünya Bankası
<i>sq_gdpdif</i>	Dolar	Türkiye’nin ve j ülkesinin gayri safi yurtiçi hasılların farklarının karesinin logaritması	Dünya Bankası
<i>sq_gdpperdif</i>	Dolar	Türkiye’nin ve j ülkesinin kişi başı gayrisafi yurtiçi hasıla farklarının karesinin logaritması	Dünya Bankası
<i>dist</i>	km	Ankara ile j ülkesi başkenti arasındaki uzaklık (km) (kuş uçuşu) logaritması	https://www.distancecalculator.net/
<i>trade</i>	Değer	j ülkesinin ticaret serbestliği indeksidir.	https://www.heritage.org/index/
<i>tax</i>	Değer	j ülkesinin vergi yükü göstergesi indeksidir.	https://www.heritage.org/index/
<i>goverqualitydummy</i>	Kukla	j ülkesinin kurumsal kalitesi, Türkiye’nin kurumsal kalitesinden büyük veya eşit ise “1”değerini almaktadır.	Daniel Kaufmann, Natural Resource Governance Institute (NRGI) and Brookings Institution

Model 3:

(3)

$$\begin{aligned} fdi_{ijt} = & \beta_0 + \beta_1(mig_{ijt}) + \beta_2(dist_{ijt}) + \beta_3(gdpsum_{ijt}) + \beta_4(sq_gdpdf_{ijt}) \\ & + \beta_5(sq_gdpperdif_{ijt}) + \beta_6(trade_{ijt}) + \beta_7(tax_{ijt}) \\ & + \beta_8(goverquality_{ijt}) + a_t + \varepsilon_{ijt} \end{aligned}$$

i = kaynak ülke j = Türkiye t = zaman

(3) denkleminde bağımlı değişken olan doğrudan yabancı yatırım (*fdi*), 2005-2014 dönemi i ülkesinden Türkiye'ye yapılan doğrudan yabancı yatırım girişlerini ifade etmektedir. Modelin temel değişkenlerinden biri olan göçmen sayısı (*mig*), bu model içerisinde i ülkesinde yaşayan Türk vatandaşı göçmenleri içermektedir. (*dist*) Ankara ile i ülkesinin başkenti arasındaki kuşbakışı uzaklığın km cinsinden değeridir. Uzaklık verisi logaritması modelde kullanılmıştır. Ticaret serbestliği (*trade*), vergi yükünü (*tax*), kurumsal kalite (yönetişim) indeksi (*goverquality*), bu değerler bu model için Türkiye'nin sahip olduğu verileri içermektedir. Kurumsal kalite bu modelde indeks değeri olarak kullanılmıştır. Bu yönüyle *Model 1* ve *Model 2*'de kullanılan verinin versiyonu değiştirilmiştir. Bunun nedeni *Model 3*'te ülkeler arasında farklılaşma olmadığından kukla değişken kullanılamamaktadır.

Tablo 3.4. Model 3'e Ait Değişkenler

Kısaltma	Birim	Değişkenin Tanımı, Ölçü Birimi ve Kapsadığı Dönem	Veri Kaynağı
<i>fdi</i>	Dolar	i ülkesinden Türkiye'ye yapılan doğrudan yabancı yatırım (Milyon Dolar) logaritması	Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
<i>mig</i>	Kişi	i ülkesinde bulunan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı göçmen sayısının logaritması	Dünya Bankası, OECD, Veri tahmini
<i>gdpsum</i>	Dolar	Türkiye'nin ve i ülkesinin gayri safi yurtiçi hasılların toplamının logaritması	Dünya Bankası
<i>sq_gdpdif</i>	Dolar	Türkiye'nin ve i ülkesinin gayri safi yurtiçi hasılların farklarının karesinin logaritması	Dünya Bankası
<i>sq_gdpperdif</i>	Dolar	Türkiye'nin ve i ülkesinin kişi başı gayrisafi yurtiçi hasıla farklarının karesinin logaritması	Dünya Bankası
<i>dist</i>	km	Ankara ile i ülkesi başkenti arasındaki uzaklık (km) (kuş uçuşu) logaritması	https://www.distancecalculator.net/
<i>trade</i>	Oran	Türkiye ile i ülkesi arasındaki toplam ticaret hacminin Türkiye'nin toplam ticaret hacmine oranıdır. Bu değişken ticaret özgürlüğünü temsil etmektedir.	T.C. Ticaret Bakanlığı İstatistiki verileri kullanılmıştır. https://ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri
<i>tax</i>	Kukla	Türkiye ile i ülkesi arasındaki vergi yükü farklarının kukla değişken haline getirilmesidir. Eğer i ülkesinde vergi yükü Türkiye'den daha düşük ise "1" değeri verilmiştir.	https://www.heritage.org/index/
<i>goverquality</i>	Değer	Türkiye'nin kurumsal kalitesini gösteren indeks kullanılmıştır.	Daniel Kaufmann, Natural Resource Governance Institute (NRGI) and Brookings Institution

Model 4:

(4)

$$\begin{aligned}
fdi_{ijt} = & \beta_0 + \beta_1(mig_{ijt}) + \beta_2(dist_{ijt}) + \beta_3(gdpsum_{ijt}) + \beta_4(sq_gdpdif_{ijt}) \\
& + \beta_5(sq_gdpperdif_{ijt}) + \beta_6(trade_{ijt}) + \beta_7(tax_{ijt}) \\
& + \beta_8(goverquality_{ijt}) + a_t + \varepsilon_{ijt}
\end{aligned}$$

i = Türkiye j = kaynak ülkesi t = zaman

(4) denkleminde bağımlı değişken olan doğrudan yabancı yatırım (*fdi*), 2005-2014 dönemi Türkiye’den j ülkesine yapılan doğrudan yabancı yatırım girişlerini ifade etmektedir. Bu değer’in logaritması kullanılmıştır. Modelin temel değişkenlerinden biri olan göçmen sayısı (*mig*), bu model içerisinde j ülkesinde yaşana Türk vatandaşı göçmenleri içermektedir. (*dist*) Ankara ile j ülkesinin başkenti arasındaki kuşbakışı uzaklığın km cinsinden değeridir.

Tablo 3.5. Model 4’e Ait Değişkenler

Kısaltma	Birim	Değişkenin Tanımı, Ölçü Birimi ve Kapsadığı Dönem	Veri Kaynağı
<i>fdi</i>	Dolar	Türkiye’den j ülkesine yapılan doğrudan yabancı yatırımın (Milyon Dolar) logaritması	Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
<i>mig</i>	Kişi	j ülkesinde bulunan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı göçmen sayısının logaritması	Dünya Bankası, OECD, Veri tahmini
<i>gdpsum</i>	Dolar	Türkiye’nin ve j ülkesinin gayri safi milli hasılların toplamının logaritması	Dünya Bankası
<i>sq_gdpdif</i>	Dolar	Türkiye’nin ve j ülkesinin gayri safi milli hasılların farklarının karesinin logaritması	Dünya Bankası
<i>sq_gdpperdif</i>	Dolar	Türkiye’nin ve j ülkesinin kişi başı gayrisafi yurtiçi hasıla farklarının karesinin logaritması	Dünya Bankası
<i>dist</i>	km	Ankara ile j ülkesi başkenti arasındaki uzaklık (km) (kuş uçuşu) logaritması	https://www.distancecalculator.net/
<i>trade</i>	Değer	j ülkesinin ticaret serbestliği indeksidir.	https://www.heritage.org/index/
<i>tax</i>	Değer	J ülkesinin vergi yükü göstergesi indeksidir.	https://www.heritage.org/index/
<i>goverquality</i>	Değer	j ülkesinin kurumsal kalitesini gösteren indeks kullanılmıştır.	Daniel Kaufmann, Natural Resource Governance Institute (NRGI) and Brookings Institution

Ticaret serbestliği (*trade*), vergi yükünü (*tax*), kurumsal kalite (yönetişim) indeksi (*goverquality*), bu değerler *Model 4* için j ülkesinin sahip olduğu verileri içermektedir. Yine bu modelde de *Model 3*’de olduğu gibi aynı gerekçelerle kurumsal kalite indeks değeri olarak kullanılmıştır.

3.3.2. En Küçük Kareler Tahmincisi

Ekonometride en temel tahmin yöntemi olan en küçük kareler tahmincisinin doğru uygulanmasının bir dizi kesin varsayımın karşılanmasına bağlı olduğu bilinmektedir. Bir veya

daha fazla varsayım ihlal edildiğinde, EKK yöntemi makul tahmin sonuçları elde edemez. Birden çok değişkenli bir model düşünüldüğünde (Li, 2010: 36-37):

$$y_i = a + b_1x_{i1} + b_2x_{i2} + \dots + b_kx_{ik} + \varepsilon_i \quad (5)$$

bilinmeyen parametreler olduğu yerlerde ve b 'nin tahmin edilmesi gerektiğinde ε_i , belirli özelliklere sahip gözlemlenmemiş hata terimleridir. b , marjinal ve ayrı etkileri olan değişkenleri temsil etmektedir. Hata terimi, değişkenler tarafından açıklanamayan bağımlı değişkenin bir bölümünü temsil eder. Açıklayıcı değişken olan x_k 'nın, regresyon denkleminde ε_i ile bağımlı olması durumunda endojen olduğu söylenir. Regresyon denkleminde x_k 'nın dışsal olduğu varsayılmaktadır. Endojen değişkenler, EKK regresyonunda sık görülen bir sorundur ve EKK regresyon varsayımlarının ihlal edilmesine yol açabilir. Beş EKK varsayımı özetlenebilir. İlk olarak, bağımlı değişken ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişki doğrusaldır; yani, model parametrelerinde doğrusaldır (veya yukarıda gösterilen model gibi doğrusal bir biçimde belirtilebilir). İkincisi, değişken matris tam sıralıdır, bu, her bir değişken kolonunun lineer olarak bağımsız olduğunu gösterir. Üçüncüsü, hata terimi, $E(\varepsilon_i | x_1, x_n, \dots, x_n) = 0$ şeklinde belirtilen formül kesinlikle dışlayıcıdır. Formüldeki değişkenler modeldeki bozulma terimleri hakkında bilgi vermez. Dördüncü olarak bu formülde $E(\varepsilon_i^2 | x_1, x_n, \dots, x_n) = \sigma^2$, hata terimleri koşullu eş varyansı yerine getirmektedir. Beşinci olarak, hata terimleri bağımlı değildir; yani, uzamsal veya seri olarak otomatik korelasyonlu değildir. Formülde gösterildiği gibi; $E(\varepsilon_i^2 | x_1, x_n, \dots, x_n) = 0$

Dördüncü ve beşinci varsayımlar, kovaryans matrisinin hata terimi biçimini σ^2 eşit köşegen elemanlar ile tanımlar. Köşegen olmayan elemanların tümü 0'a eşittir. EKK regresyonu uygulandıktan sonra, (a) aykırılıkları kontrol etmek, (b) hata terimlerinin normal şekilde dağıldığını doğrulamak, (c) çoklu ortaklığın bir sorun olmadığını doğrulamak ve (d) artıkların otokorelasyonunu kontrol etmek gereklidir.

3.3.3. Panel Veri Analizi

Panel veri, kesitsel zaman serisi verileri veya uzunlamasına veriler olarak da adlandırılmaktadır. Bu uzunlamasına veriler, birkaç farklı zaman diliminde aynı birimler üzerinde gözlemler içermektedir. Bir panel veri kümesi her biri farklı zaman aralıklarında tekrar eden ölçümlere sahip birden fazla varlığa sahiptir. Panel veri analizi, sosyal ve davranış

bilimi araştırmacıları arasında giderek artan popöler bir veri analizi biçimidir. Bir panel belirli bir zaman dilimi boyunca periyodik olarak incelenen bir kesit veya gruptur (Yaffee: 2003: 1).

Panel verisi bireysel (grup) etki, zaman etki veya her ikisine birden sahip olabilir. Bu durum tespiti sabit (fixed) etki ve / veya rastgele (random) etki testleriyle kontrol edilebilmektedir. Panel veri kullanımını birçok akademisyeni, uygulayıcı ve öğrenci için ilgi çekici olmuştur. Bunun sebebi, uzunlamasına veriler daha fazla esnekliğe sahip olduğundan tek başlarına kesitsel veya zaman dizisi verisinden daha detaylı analiz yapmaya izin vermektedir.

Sosyal bilimlerde, panel analizi, araştırmacıların çok çeşitli alanlarda uzunlamasına analizler yapmalarını sağlamıştır. Panel veri analizinin son yıllardaki popölerliğindeki artış neticesinde birçok alanda kullanılmaktadır. Panel verilerinin kullanılması bazı avantajlara ve bazı sınırlamalara sahiptir. Avantajlar (Baltagi, 2005: 5-7);

1. Bireysel heterojenliği kontrol etmek: Panel veri analizine katılan, bireyler, firmalar, devletler veya ölkeler heterojendir. Bu heterojenliği kontrol etmeyen zaman serileri ve yatay kesit çalışmaları, yanlı sonuçlar elde etme riskini taşır.
2. Panel veri daha bilgilendirici veriler içermektedir: Panel veri içeriğinde veriler arasında daha fazla değişkenlik, daha az ortak yönlölük, daha fazla serbestlik derecesi ve daha fazla verimlilik söz konusudur.
3. Panel veri, uyum dinamiklerini daha iyi inceleyebilir: Nispeten istikrarlı, durağan yatay kesit dağılımları, birçok değişimi gizlemektedir. Panel veride, işsizlik süreleri, ikametgâh ve gelir hareketliliği gibi değişkenler, daha iyi çalışılmaktadır. Ayrıca panel veri, işsizlik ve yoksulluk gibi ekonomik durumların sürelerini incelemek için çok uygundur. Panelin zaman boyutu yeterince uzun olması durumunda ekonomi politikası değişimlerindeki uyarlamayı da ortaya koyabilir.
4. Panel verileri, yatay kesit veya zaman serisi verisinde kolayca tespit edilemeyen etkilerin belirlenip ölçülebilmesine daha uygundur: Yıllık ortalama işgücüne katılım oranı %50 olan kadınların yer aldığı bir veri setine sahip olduğumuzu varsayalım. Bu durum aşağıdakilerden kaynaklanabilir: (a) Her kadının, herhangi bir yılda işgücüne katılma şansı %50 veya (b) kadınların %50'si her zaman çalışıyor veya diğer %50'si hiç çalışmıyor. Bu durumlarda yalnızca panel verileri

ayırt edilebilir. Durum (a) işgücünde yüksek devir hızına sahipken, durum (b)'de işgücünde devir hızı söz konusu değildir.

5. Panel veri modelleri, yalnızca kesitsel veya zaman serisi verilere göre daha karmaşık davranış modelleri oluşturmamızı ve test etmemizi sağlar: Dağıtılmış bir lag modelindeki panellerde bir zaman serisi çalışmasına göre daha az kısıtlama uygulanabilir.
6. Mikro panel verileri bireyler, firmalar ve hane halkları üzerinde toplanan mikro verileri, makro seviyede ölçülen benzer değişkenlerden daha doğru ölçebilir: Firmalar veya bireyler üzerindeki kümelenmeden kaynaklanan sapmalar azaltılabilir veya ortadan kaldırılabilir
7. Makro panel verilerinin öte yandan daha uzun bir zaman serisine sahiptir ve zaman serisi analizindeki birim kök testlerindeki aksine tipik standart olmayan dağılımlara sahiptir.

Panel verilerinin sınırlamaları şunları içerir (Baltagi, 2005: 7-8):

1. Tasarım ve veri toplama problemleri: Bunlar arasında, kapsama problemleri (ilgilenilen nüfusun eksik hesabı), yanıt vermemesi (cevaplayan kişinin işbirliği eksikliğinden veya görüşmeci hatası nedeniyle), geri çağırma (doğru olarak hatırlamayan kişi), görüşme sıklığı, görüşme aralığı, referans dönemi, sınırlayıcı ve zaman içinde yanlış örnek kullanımındır.
2. Ölçüm hatalarının çarpıtılması: Ölçüm hataları nedeniyle, belirsiz sorular, yanlış hatırlamalar, tepkilerin kasıtlı olarak bozulması, uygunsuz bilgi kaynakları, cevapların yanlış kaydedilmesi ve görüşmeci etkileri nedeniyle hatalı cevaplar ortaya çıkabilir.
3. Seçicilik problemleri: Üç ana unsurdan oluşmaktadır. Bunların ilki kendinden seçicilik; İnsanlar çalışma ücretini tercih etmiyor çünkü rezervasyon ücreti²⁴ teklif edilen ücretin üzerindedir. Bu durumda bu bireylerin özelliklerini gözlemleriz, ücretlerini değil. İkincisi, soruları yanıtlamama: katılımın reddedilmesi, evde kimsenin olmaması, eğitimsiz örnek ünite ve diğer sebeplerden ötürü panelin ilk dalgasında meydana gelebilir. Üçüncüsü, yıpranma: yatay kesit çalışmalarında da yanıt verilmeyebilir, ancak yanıt verilmeme durumu panel veri analizi için daha

²⁴ Rezervasyon Ücreti; Bir işçinin belirli bir iş türünü kabul etmeye istekli olduğu en düşük ücret oranıdır.

ciddi bir problem olmaktadır. Çünkü panel veri analizinde sürekli veri ihtiyacı bulunmaktadır. Katılımcılar ölebilir, ya da hareket edebilir ya da cevap verme maliyetinin yüksek olduğunu görebilirler.

4. Kısa zaman serisi boyutu: Tipik mikro paneller, her birey için kısa bir zaman dilimini kapsayan yıllık verileri içerir. Panelin zaman aralığını arttırmak da masraflıdır. Aslında, zaman boyutundaki bu aşınma olasılığını artırır ve sınırlı bağımlı değişkenlerin panel veri modellerinde hesaplama zorluklarını artırır.
5. Yatay kesit bağımlılığı: Ükelere ya da bölgelere ilişkin uzun zaman serileri olan ve ülkelerarası bağımlılığı hesaba katmayan makro paneller yanıltıcı çıkarımlara yol açabilir. Literatürde önerilen birkaç panel birim kök testinin yatay kesit bağımsızlığını kabul ettiğini göstermektedir. Panel veri analizinde yatay kesit bağımlılığı önemlidir ve çıkan sonuçları etkilemektedir. Bu bağımlılığı hesaba katan alternatif panel birim kök testleri önerilmektedir.

3.3.4. Veri Seti

Bu çalışmada Türkiye'nin DYY'ye gelen ve giden DYY'leri ile Türkiye'de bulunan diğer ülke vatandaşları ile yurtdışında yaşayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları sayıları ana veri setini oluşturmaktadır. Çalışmada birden çok model kurulduğundan, kurulan modele göre seçilen yıllar ve ülkeler farklılaşmamaktadır. Temel göç verileri kapsamında oluşturulan *Model 1*'de yer alan ülke sayısı 27, *Model 2*'de yer alan ülke sayısı 33, *Model 3*'de yer alan ülke sayısı 20 ve *Model 4*'de analize dahil edilen ülke sayısı 14'dür. Tablo 3.5'de modele dahil olan ülkelere ilişkin bilgilere yer verilmiştir. *Model 1* ve *Model 2*'nin veri setlerini 2012-2016 periyodundaki yıllık veriler oluştururken, *Model 3* ve *Model 4*'ün veri seti 2005-2014 periyodundaki yıllık verilerden oluşmaktadır. Kukla değişken, indeks değerleri ile ticari özgürlüğün göstergesi ticari hacim değişkenleri hariç tüm değişkenler logaritma halindedir. Logaritmada katsayıları literatürde bulunan diğer tahminlerle daha kolay karşılaştırılabilir olmasını sağlayan esneklik ölçümleri sağlamaktadır.

Tablo 3.6. Regresyonlarda Kullanılan Ülkeler

Model 1 Ülkeler	Model 2 Ülkeler	Model 3 Ülkeler	Model 4 Ülkeler
1. ABD	1. ABD	1. ABD	1. ABD
2. Almanya	2. Almanya	2. Almanya	2. Almanya
3. Avustralya	3. Arnavutluk	3. Avustralya	3. Avusturya
4. Avusturya	4. Avusturya	4. Avusturya	4. Belçika
5. Azerbaycan	5. Azerbaycan	5. Belçika	5. Danimarka
6. Belçika	6. Belarus	6. Danimarka	6. Fransa
7. Çin	7. Belçika,	7. Estonya	7. Hollanda
8. Danimarka	8. Bosna-Hersek	8. Finlandiya	8. İspanya
9. Finlandiya	9. Bulgaristan	9. Fransa	9. İsviçre
10. Fransa	10. Cezayir	10. Güney Kore	10. İtalya
11. Güney Kore	11. Çin	11. Hollanda	11. Lüksemburg
12. Hindistan	12. Danimarka	12. İspanya	12. İsveç
13. Hollanda	13. Fas	13. İsrail	13. Kanada
14. İngiltere	14. Fransa	14. İsveç	14. Polonya
15. İrlanda	15. Gürcistan	15. İsviçre	
16. İspanya	16. Güney Kore	16. İtalya	
17. İsveç	17. Hindistan	17. Japonya	
18. İtalya	18. Hollanda	18. Kanada	
19. Japonya	19. İngiltere	19. Macaristan	
20. Kanada	20. İspanya	20. Norveç	
21. Kazakistan	21. İsviçre		
22. Kuveyt	22. İtalya		
23. Norveç	23. Kanada		
24. Polonya	24. Kazakistan		
25. Romanya	25. Makedonya		
26. Rusya	26. Mısır		
27. Slovakya	27. Özbekistan		
	28. Pakistan		
	29. Romanya		
	30. Rusya		
	31. Tunus		
	32. Türkmenistan		
	33. Ukrayna		

Türkiye'ye gelen ve Türkiye'den giden DYY verisi Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın açık erişime sahip veri tabanından alınmıştır. Göçe ilişkin veri olarak Türkiye'de yaşayan yabancı ülke vatandaşları ile yurtdışında yaşayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları sayısı kullanılmıştır. Türkiye'de yaşayan ülke bazlı yabancıların stok verileri TUİK'ten temin

edilmiştir. Yurtdışında yaşayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı göçmen stok verileri²⁵ ise, 5'er yıllık periyotlarla Dünya Bankası tarafından açıklanan göçmen stokları verilerinin formüle edilerek 2005-2014 periyotlarına ait veriler yıllık olarak hesaplanmıştır. WB 5'er yıllık verileri çalışmada modeller kullanılmaya başladığında 2000 yılına kadar yayınlanmıştır. Bu yüzden yıllık göç stoğu veri ihtiyacımız olduğundan 2000 yılı sonrasında belirli kriterlerle oluşturulmuş formül sonucu Yurtdışında yaşayan Türk göçmen sayısına ulaşılmıştır. Bu veri üretiminde kullanılan formül; $(Stok) = t + t * a + b$, t; 2000 yılı Türk göçmen stoğu, a, nüfus artış hızı 2000-2030 yılları için belirlenmiş olan tahmini nüfus artış hızı alınmıştır (Levent, 2011, s. 229). b, t yılı sonunda o yıl içinde ülkeye giriş ve çıkış yapmış olan yeni göçmen farklarının mutlak değeri verisini temsil etmektedir. Türkiye'de yaşayan diğer ülke vatandaşlarının ülkesel dağılımına ilişkin veri bilgileri TÜİK'in açık erişiminde bulunmamaktadır. Bu veriler TÜİK ile iletişime geçerek yazılı izin sonrası temin edilmiştir.

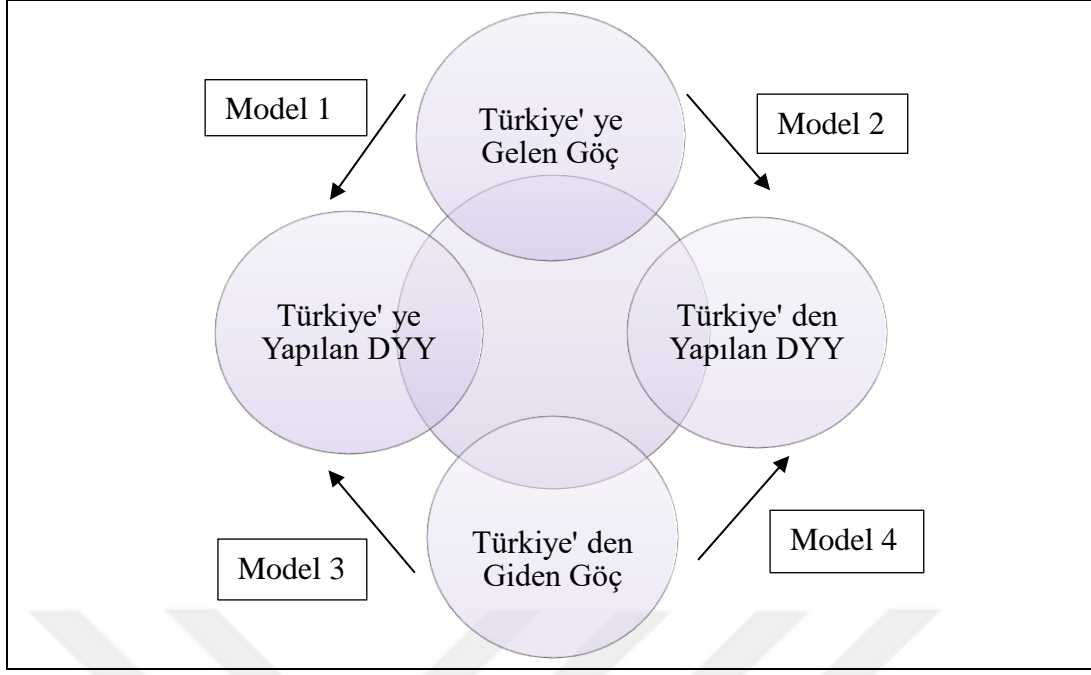
Ülkelerin Gayri Safi Milli Hâsıla ve Kişi Başı Milli Gelir verileri Dünya Bankası'nın veri tabanından, diğer ülke başkentlerinin Ankara'ya uzaklıkları ise <https://www.distance.to/> internet adresinden temin edilmiştir. Veri setindeki bazı kısıtlamalardan dolayı modellere göre ülkesel farklılıklar bulunmaktadır. *Model 2* ve *Model 4* için ülkelerin ticari açıklıklarını ifade değişken için ticaret serbestlik indeksi, vergi yükünü ifade eden değişken için ise vergi yükü indeksi kullanılmıştır. Bu indeksler *Model 2* ve *Model 4* modelleri için aynı formasyonda kullanılmıştır. *Model 1* ve *Model 3* için ticari serbestlik ve vergi yükü değerlerinin temsilcileri *Model 2* ve *Model 4*'e göre farklılık göstermektedir. *Model 1* ve *Model 3* için ticari özgürlük değişkeni olarak modelde yer alan ülke ile Türkiye arasındaki ticaret hacminin Türkiye'nin toplam ticaret hacmine oranı olarak kullanılmıştır. *Model 1* ve *Model 3*'deki ticaret özgürlüğü verisinin diğer iki modele göre farklılaşmasının nedeni ülkeler arasında varyasyon farkının yakalanmak istenmesinden dolayıdır. *Model 1* ve *Model 3* için vergi yükü değişkeni ise iki ülke arasındaki vergi yükleri farklarının kukla değişken haline getirilmiş hali kullanılmıştır. Eğer modeldeki ülkede bulunan vergi yükü indeksi Türkiye'de bulunan vergi yükü indeksinden daha düşük ise "1" değeri verilmiştir. Ters durumdaki ülkeler ise "0" değeri almıştır. *Model 1* ve *Model 3*'deki vergi yükü indeksinin *Model 2* ve *Model 4*'e göre farklı versiyonlu veri kullanımının nedeni ticaret özgürlüğündeki benzer

²⁵ Yurtdışında yaşayan Türk göçmen sayılarına yıllık olarak ulaşmak için Dışişleri Bakanlığı başta olmak üzere TÜİK ve Yüksek Seçim Kurulu gibi bu verilerin olması muhtemel kurumlara yazılı başvurulmuş ancak alınan cevaplar böyle bir veri setine sahip olmadıkları yönünde olmuştur.

durum olan ülkeler arasındaki verilerde varyasyon yakalanmak istenmesinden kaynaklanmaktadır.

Tüm modellerdeki ortak son değişken olan ülkelerin kurumsal kalitesinin göstergesi olarak kurumsal kalite indeksi veya bu indekse bağlı kukla değişken kullanılmıştır. Burada ülkelerin kurumsal kaliteleriyle ilgili olarak *Model 1* ve *Model 2* için Türkiye ile analize dahil diğer ülke(ler) arasındaki verilerde farklılaşma olduğu için kukla değişken olarak kullanılmıştır. Ancak *Model 3* ve *Model 4* için veri kısıtlılığı nedeniyle azalan ülke sayısından dolayı Türkiye ile analize dahil olan ülkeler arasında farklılaşma olmamakta bu yüzden kukla değişken kullanılamamaktadır. Bu yüzden *Model 3* ve *Model 4* için kurumsal kaliteyi ifade eden değerlerin ortalama değerleri analize dahil edilmiştir. Aşağıda kurulan modeller yer almaktadır.

1. *Model 1*: Türkiye'ye Yapılan Göçün Türkiye'ye Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırıma Etkisi
2. *Model 2*: Türkiye'ye Yapılan Göçün Türkiye'den Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırıma Etkisi
3. *Model 3*: Türkiye'den Yapılan Göçün Türkiye'ye yapılan Doğrudan Yabancı Yatırıma Etkisi
4. *Model 4*: Türkiye'den Yapılan Göçün Türkiye'den yapılan Doğrudan Yabancı Yatırıma Etkisi

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 3.1. Kurulan Modeller İlişkin Döngü

Yukarıda belirtilen verilere ilişkin olarak kurulan modellerde, bazı veriler göçün yönüne ve DYY yönüne göre farklılaşmaktadır. *Model 1* ve *Model 2*'de göç verisi aynı veriyi yani Türkiye'de bulunan yabancı nüfusun ülkesel dağılımını gösterirken, DYY verisi Türkiye'ye gelen ve giden DYY olarak ayrılmaktadır. *Model 3* ve *Model 4*'de ise göç verisi yurtdışında bulunan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarını içerirken, DYY verisi gelen ve giden olarak ayrılmaktadır. Modellere göre kullanılan veriler yukarıdaki tabloda özetlenmiştir.

3.3.5. Panel Veri Modellerinin Tahminci Seçimi

Genel olarak, bütün gözlemlerin homojen oldukları yani birim ve/veya zaman etkilerinin olmadığı düşünülüyor olsa da, havuzlanmış modelin; birim ve/veya zaman etkilerinin olduğu düşünülüyorsa sabit ya da tesadüfi etkiler modelinin kullanılmasının daha mantıklı olduğu söylenebilmektedir. Havuzlanmış model, sabit etkiler modeli ve tesadüfi etkiler modelinden hangisinin kullanılacağı önsel olarak yapılabileceği gibi, bu tespit için bir takım testler sonucunda da yapılabilmekte ve test sonuçlarına göre karar verme durumunun daha güvenilir olmaktadır. Panel regresyon analizi grup etkileri, zaman etkileri veya her ikisindeki gözlenebilen veya gözlenemeyen heterojenliği veya kişisel etkileri incelemektedir. Bu etkiler havuzlanmış, sabit ya da rastgele etkilerdir. Havuzlanmış model, ülkeler tek bir ülke grubu şeklinde kabul edilerek analiz yapmaktadır. Sabit etkiler modeli, kesişmelerin grup

veya zaman periyodu arasında değişip değişmediğini inceler, oysa rastgele etkiler modeli, bireysel veya zaman periyodu boyunca hata varyansı bileşenlerindeki farklılıkları araştırır. Tahmin modelinin belirlenebilmesi için bazı istatistikî testlerin yapılması gerekmektedir (Tatoğlu, 2018: 167-168).

Panel veri yöntemi havuzlanmış, sabit ve tesadüfî etkiler olarak üç farklı şekilde uygulanmaktadır. Çalışmamızda dört farklı model olduğundan her bir model tek tek panel regresyon analizi aşamaları uygulanmıştır. Panel regresyon modellerine karar verme aşamasında bazı testler uygulanmaktadır. Öncelikle kurulan modellerin hepsi havuzlanmış modele uygun olup olmadıkları “F” testi ile sınanmıştır. Klasik yöntemin geçerliliğinin testi için kullanılan F testi, verinin birimlere (ülkelere) göre farklılık gösterip göstermediği tespitini yapmaktadır. Eğer veri birimlere göre farklılık göstermemekteyse, model tahmini için havuzlanmış yöntem uygundur. Bunu test etmek için, iki tür model kullanılmaktadır: kısıtlı model ve kısıtsız modeldir. Kısıtsız modelde, değişkenlere ait verinin birimlere göre değer aldığı, kısıtlı modeli ise, birim farklılıklarının önemli olmadığı varsayımını içermektedir (Tatoğlu, 2018: 168).

Kısıtsız model;

$$Y_i = X_i\beta_i + u_i \quad (6)$$

$$i = 1, \dots, N \quad (7)$$

Şeklinde ve kısıtlı model;

$$Y = X\beta + u \quad (8)$$

Olarak gösterilmektedir. Test edilecek hipotez;

$$H_0: \beta_i = \beta \quad (9)$$

H₀: Havuzlanmış model uygundur

H₁: Tesadüfî etkiler modeli uygundur

Şeklinde gösterilebilmektedir. H_0 hipotezinin reddedilemediği durumda $\beta_i = \beta$ 'dir. Bu durumda veriler klasik (havuzlanmış) yöntemine uygundur. Model klasik yöntem ile tahmin edilmelidir. Testin olasılık değeri 0.05'den küçük olması durumunda H_0 hipotezi reddedilebilmektedir (Le, 2017: 41). Bu durumda havuzlanmış yöntemin uygun olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Tüm modellere uygulanan F testi ardından, havuzlanmış yöntemine uygun olanlar sonraki aşama olarak bu yöntemine uygun olan otokorelasyon ve değişen varyans testleri yapılacaktır. Ancak uygulanan testler sonucunda havuzlanmış yöntemin uygun olmadığı tespit edilenler modeller için, Hausman testi uygulanacaktır. Hausman testinin hipotezleri;

$H_0 =$ Uygun model tesadüfi etkilerdir.

$H_1 =$ Uygun model sabit etkilerdir.

Tesadüfi etkiler tahmincisinin yer aldığı temel hipotez k serbeslik dereceli X^2 dağılımına uyan istatistik aracılığıyla test edilecektir. Test sonucunda olasılık değeri 0.05'den büyük olması durumunda H_0 hipotezi reddedilememektedir. Dolayısıyla model tesadüfi etkilerle tahmin edilmelidir (Sheytanova, 2014: 11-12). Tersisi durumunda H_0 reddedileceğinden modele sabit etkiler tahmincisi uygundur.

Modele uygun tahmin yöntemi belirlenmesinden ardından otokorelasyon, değişen varyans ve içsellik sınamaları yapılacaktır. Sonraki alt başlıklarda teoride anlatılan bu durumlar modellere uygulanarak test edilmiştir. Çalışmada panel veri kümeleme yöntemlerinin uygulanmasında Stata 14 istatistiksel paket programı kullanılmıştır. Dört farklı model kullanıldığından her bir model için testler uygulanmış. Söz konusu bu testlere ilişkin bilgiler tablolar halinde gösterilmiştir.

3.3.5.1. F testi uygulanması

Havuzlanmış yöntemin model için uygun olup olmadığının sınamasını yapmak üzere F testi yapılmıştır. Testin hipotezleri olan H_0 , havuzlanmış modelin uygunluğunu temsil ederken, H_1 hipotezi tesadüfi etkiler modeli temsil etmektedir. Dört farklı modelimiz F testiyle sınanmışlardır. Elde edilen sonuçlar; *Model 1*'in test sonuçlarının olasılık değeri 0.00, *Model 2*'nin 0.00, *Model 3*'ün 0.00 ve *Model 4*'ün de 0.00 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 3.7. F Testi Tahmin Sonuçları

Model	Serbestlik Derecesi	Olasılık	Kabul
Model 1	F(26, 101) = 4.42	0.00	H ₀ Ret
Model 2	F(32, 122) = 1.14	0.00	H ₀ Ret
Model 3	F(19, 174) = 6.16	0.00	H ₀ Ret
Model 4	F(13, 119) = 4.21	0.00	H ₀ Ret

F testi sonuçlarına göre H₀: Havuzlanmış model uygundur temel hipotezi *Model 1*, *Model 2*, *Model 3* ve *Model 4*'ün olasılık değerleri 0.05'den küçük değerler almışlardır. Test sonuçları göstermiştir ki *Model 1*, *Model 2*, *Model 3* ve *Model 4* için ise temel hipotez H₀ reddedilmiştir. *Model 1*, *Model 2*, *Model 3* ve *Model 4* için havuzlanmış yöntemin uygun olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Sonraki aşamada tesadüfi etkiler veya sabit etkiler modelinin uygunluğunun sınaması yapılacaktır. Bu sınamanın yapılması Hausman testiyle gerçekleştirilecektir. Bu sınama testi sonraki başlıkta detaylıca anlatılmıştır.

3.3.5.2. Hausman testi uygulanması

Sabit ve rastgele etki modelleri arasında seçim için kriterlerin çoğu öznel yargılara ihtiyaç duysa da, bazıları için test istatistikleri geliştirilmiştir. Hausman testi en sık tesadüfi etki varsayımının geçerliliğini, yani gruba özgü kesişimlerin (u_{0j}) ve değişkenler (x_{ij}) arasındaki koşullu bağımsızlığı kontrol etmek için kullanılır. Kısacası, Hausman testi, sabit etkiler ve rastgele etkiler modellerinin parametre tahminleri arasındaki bir karşılaştırmadır ve iki parametre arasındaki fark yeterince küçükse, rastgele etkiler varsayımını destekler. Mantığı anlamak için aşağıdaki temel hipotez (Sheytanova, 2014: 12):

$$H = (\hat{\beta}_{RE} - \hat{\beta}_{FE})' (\hat{V}_{FE} - \hat{\beta}_{RE})^{-1} (\hat{\beta}_{RE} - \hat{\beta}_{FE}), \quad (10)$$

biçimindeki temel hipotezde, k serbestlik dereceli X^2 dağılımına uyan modelde; $\hat{\beta}$ tahmini katsayıların vektörünü, \hat{V} tahmin edicilerin varyans-kovaryans matrisini, RE ve FE tesadüfi etkiler ve sabit etkiler tahminlerini belirlemektedir. İki tahmin sonuçları arasındaki farklar çok küçükse H_0 temel hipotezi olan rastgele etkiler tahmincisinin daha etkin olduğu temel hipotez kabul edilmektedir. Ancak varsayım geçerli olmadığında yalnızca sabit etkiler tahmincisi tutarlıdır. Ayrıca, söz konusu varsayım geçerli olduğunda sabit etkiler tahmincisi, rastgele etkiler modeline kıyasla verimsizdir. Bu varsayımlar altında *Model 1*, *Model 2*, *Model 3* ve *Model 4* için sabit ve tesadüfi etkiler model kararına ilişkin Hausman test sınaması yapılmıştır. Test sonuçları Tablo 3.8'de gösterilmiştir.

Tablo 3.8. Hausman Test Sonuçları

Model	Sabitlik Dereceleri	Olasılık	Kabul
Model 1	chi2(6)=7.69	0.26	H ₀ Kabul
Model 2	chi2(7)=6.43	0.49	H ₀ Kabul
Model 3	chi2(6)=8.38	0.21	H ₀ Kabul
Model 4	chi2(7)=11.03	0.13	H ₀ Kabul

Test sonucunda elde edilen olasılık değerleri 0.05'den büyüktür. Dolayısıyla H_0 temel hipotezi tüm modeller için reddedilememektedir. Bunun sonucunda *Model 1*, *Model 2*, *Model 3* ve *Model 4*'e uygun tahmin yönteminin seçimi tesadüfi etkiler tahmincisi olarak tespit edilmiştir.

3.3.6. Panel Veri Modellerinde Temel Varsayımların Testleri

Panel regresyon modellerinde hata teriminin birim içerisinde birimlere göre eşit varyanslı (homoskedastik) olduğu varsayımı söz konusudur. Ayrıca hata teriminin dönemsel uzamsal korelasyonsuz olduğu, başka ifadeyle otokorelasyonsuz ve birimler arası korelasyonsuz olduğu varsayımları da yapılmaktadır. Bu varsayımlar gerçekleştiğinde kalıntının varyans kovaryans matrisi birim matris olmaktadır ve aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir.

$$\sigma_u^2 E(u_{it}u'_{it}) = \sigma_u^2 I_T = \begin{bmatrix} \sigma_u^2 & 0 & 0 & \dots & 0 & 0 & 0 \\ 0 & \sigma_u^2 & 0 & \dots & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & \sigma_u^2 & \dots & 0 & 0 & 0 \\ \vdots & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots & \vdots & \vdots \\ 0 & 0 & 0 & \dots & \sigma_u^2 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & \dots & 0 & \sigma_u^2 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & \dots & 0 & 0 & \sigma_u^2 \\ \vdots & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots & \vdots & \vdots \\ 0 & 0 & 0 & \dots & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & \dots & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & \dots & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & \dots & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & \dots & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & \dots & 0 & 0 & 0 \end{bmatrix}$$

Kaynak: Tatoğlu (2018: 209).

Şekil 3.2. Genel ve Diğer Birimlerin Varyans Kovaryans Matris Görünümü

Buradaki durumu basitleştirmek için, her bir birimde üçer gözlemin olduğu varsayılmış ve birimler ince çizgilerle ayrılmıştır. I ile ifade edilmiş olan matris I birimin varyans kovaryans matrisidir. Bu matrisin köşegenleri varyansı ifade ederken, köşegen dışında

bulunan elemanlar ise kovaryansı vermektedir. Eğer köşegenler sabitse bu durum homoskedasiteyi, köşegen dışı elemanlar sıfır ise otokorelasyonsuzluktan bahsedilmektedir (Tatoğlu, 2018: 209). Başka bir ifadeyle birim içerisinde de otokorelasyon olması durumunda birimlerin köşegen dışı elemanları (kovaryanslar) sıfırdan farklı ve heteroskedasite varsa birim içerisinde köşegen elemanlar birbirinden farklı olacaktır. Görüleceği üzere 1. birim için varyans birim içerisinde sabit ve otokorelasyon yoktur. Şekil 3.2’de görülen genel matrisin köşegen matrisleri diğer diğer birimlerdeki birimlerin varyans kovaryans matrislerini göstermek ve diğer birimlerde de aynı durum söz konusudur. Bu durum heteroskedasite ve otokorelasyon yoktur ve köşegen matrisleri birbirine eşittir anlamına gelmektedir. Köşegenin dışında yer alan matrisler birimlerin hata terimlerinin birbirleri ile olan ilişkisini ifade etmektedir. Örneğin I, II ile ifade edilen 1. birimin hata teriminin 2. birimin hata terimi ile ilişkisi incelendiğinde tüm korelasyonların sıfır olduğu görülmektedir; birimler arası korelasyon yoktur. Diğer birimler içinde bu durum aynıdır. Dolayısıyla birim içerisindeki durum, birim içi homoskedastik ve otokorelasyonsuz hata yapısını; birimler arasındaki durumlar da birimler arasında korelasyonsuzluğu ve birimlere göre homoskedastik hata yapısını göstermektedir. Ancak söz konusu bu tahminler tahmin edileceği üzere bu varsayımlar panel veri ile kurulacak olan modeller için kısıtlayıcı varsayımlardır. Panel veri analizinde söz konusu bu problemleri göz ardı ederek tahminlerde bulunmak standart hatalarda sapmalara neden olacağı için sonuçların etkinliği üzerinde olumsuzluk yaratmaktadır. Bu durumda, t istatistikleri ve güven aralıkları da geçerliliğini kaybetmektedir (Tatoğlu, 2018: 210-211). Söz konusu bu durumları dikkate alarak ilgili modeller kurulduktan sonuçlardaki sapmaları ortadan kaldırmak için ilgili sınamalar yapılmalı ve daha güvenilir sonuçlara ulaşılmalıdır.

3.3.6.1. Heteroskedasite (değişen varyans) sınaması

Heteroskedastlığın varlığı hipotezin tahmin sonuçlarını etkiler. Heteroskedastisite, çeşitli nedenlerle verilere içerisinde bulunabilir. Literatürde heteroskedastisitenin varlığını test etmek için çeşitli testler bulunmaktadır. Dört modele uygulanmış olan heteroskedastise testleriyle ilgili teorik bilgilere yer verilecektir. Kurulan modellerde değişen varyanslılık sorununun bulunup bulunmadığı, tüm modellerin tahmincisinin aynı olması dolayısıyla değişen varyans sınamasına ait testte farklılaşma bulunmamaktadır. Dolayısıyla *Model 1*, *Model 2*, *Model 3* ve *Model 4* için kullanılacak olan heteroskedasite sınama testi Levene,

Brown ve Forsythe'nin Testleridir. Sonraki aşamada bu testlerle ilgili ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir.

Levene testi, k örneklerinin eşit farklılık gösterip göstermediğini test etmek için 1960 yılında Levene tarafından önerilmiştir. Levene bu testi Bartlett'in testine alternatif olarak önermiştir. Levene testi, Bartlett testine göre normal dağılım konusunda daha az hassastır. Levene normal dağılımın gerçekleşmediği durumda da dirençli bir heteroskedasite testi önermektedir. Y_{ij} ;ham veriyi, j; grup ortalamasını, Z_{ij} ; grup ortalamasını, $\bar{Z}_{..}$;genel ortalamayı ifade etmektedir.

$$Z_{ij} = |Y_{ij} - \bar{Y}_j| \text{ ve } (Y_{ij} - \bar{Y}_j)^2 \quad (11)$$

Levene'nin testi için istatistik,

$$W = \frac{(N-k) \sum_{j=1}^k n_j (\bar{Z}_{.j} - \bar{Z}_{..})^2}{(k-1) \sum_{j=1}^k \sum_{i=1}^{n_j} (Z_{ij} - Z_{.j})^2} \quad (12)$$

Brown ve Forsythe'de 1974 yılında, Levene testini temel alan Brown ve Forsythe (BF) testini önermiştir, ancak mutlak kalıntı değerlerin hesaplanmasında grup ortalaması yerine grup ortancasını kullanmaktadır. Nüfus dağılımı çarpık olduğunda Levene testinden daha sağlam olması beklenir (Y. Wang vd., 2017: 309). \bar{Y}_{ji} ; j grubunun ortancasını, Z_{ij} ; Y_{ij} 'nin dönüştürülmüş değerini, $Z_{.j}$; Z_{ij} 'nin grup ortalaması, $\bar{Z}_{..}$; genel ortalamayı ifade etmektedir.

$$z_{ij} = |Y_{ij} - \bar{Y}_{ji}| \quad (13)$$

Brown ve Forsyhte testi için ilgili denklem,

$$W = \frac{(N-k) \sum_{j=1}^k n_j (\bar{Z}_{.j} - \bar{Z}_{..})^2}{(k-1) \sum_{j=1}^k \sum_{i=1}^{n_j} (Z_{ij} - Z_{.j})^2} \quad (14)$$

Levene, Brown ve Forsythe'nin modeldeki heteroskedasitenin test edilmesinde, birim kalıntılarının ortalaması ve standart sapmaları hesaplandığı test istatistiği birim sayısı ve her birimin frekanslarının bir eksiğinin toplamı serbestlik derece F dağılımı ile değerlendirilir. Testin hipotezleri:

$H_0 = \text{Heteroskedasite yoktur. (Panel Homosedaticiy)}$

Levene, Brown ve Forsythe'in test istatistikleri (W_0, W_{50}, W_{100}) Snecedor F tablosu ile karşılaştırılır. Olasılık değerleri 0.05'den küçük olması durumunda birimlerin varyanslarının eşit olduğu şeklindeki H_0 hipotezi reddedilmektedir (Vergil ve Bahtiyar, 2017: 681). Dolayısıyla modelde değişen varyans sorunu olduğu kabul edilmektedir. *Model 3* ve *Model 4* için uygulanan Levene, Brown ve Forsythe'nin sonuçları aşağıdaki Tablo 3.9'da gösterilmiştir.

Tablo 3.9. Levene, Brown ve Forsythe'nin Test Sonuçları

Model	Serbestlik Dereceleri	F-olasılık
Model 1	W0 = 3.70	Pr > F = 0.00
	W50 = 1.56	Pr > F = 0.59
	W10 = 3.70	Pr > F = 0.00
Model 2	W0 = 2.21	Pr > F = 0.00
	W50 = 0.90	Pr > F = 0.61
	W10 = 2.21	Pr > F = 0.00
Model 3	W0 = 2.78	Pr > F = 0.00
	W50 = 2.30	Pr > F = 0.00
	W10 = 2.63	Pr > F = 0.00
Model 4	W0 = 3.07	Pr > F = 0.00
	W50 = 2.42	Pr > F = 0.00
	W10 = 3.00	Pr > F = 0.00

Model 1 ve *Model 2* için yapılan Levene, Brown ve Forsythe'nin test sonuçlarına göre, iki serbestlik derecesine göre değişen varyans problemi gözükürken, bir serbestlik derecesinde değişen varyans problemi görünmemektedir. Sonuçlar tutarlı olması açısından değişen varyans problemi var kabul edilmiştir. Bu sayede dirençli tahminciler yöntemiyle tutarsız tahminlerin önüne geçilmek istenmektedir. *Model 3* ve *Model 4* için ise yapılan Levene, Brown ve Forsythe'nin test sonuçlarına göre tüm serbestlik derecelerinin test istatistikleri (W_0, W_{50}, W_{10}) serbestlik dereceli olasılık değerleri 0.05'den daha küçük değerler hesaplanmıştır. Dolayısıyla H_0 hipotezi reddedilerek tüm modellerde heteroskedasite problemi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Söz konusu bu problemi çözmek adına tahminler yapılırken modellere uygun olarak robust veya cluster gibi dirençli tahminciler kullanılmıştır.

3.3.6.2. Otokorelasyon sınaması

Serisel korelasyon olarak da isimlendirilen otokorelasyon, regresyonun temel varsayımlarından biri olan otokorelasyon olmaması varsayımından sapmayı, başka bir

ifadeyle bu varsayımın geçerli olmaması durumunu ifade etmektedir. Korelasyon katsayısı iki değişken arasındaki ilişkinin derecesini göstermektedir. Aksi hesaplanmadığı durumlarda korelasyon katsayısından söz edilmiş olur (Güriş vd., 2013: 199-200). Daha önce de ifade edildiği üzere, regresyon sonuçlarını ifade eden katsayılar ve işaretler anlamlı olsalar da, modelin temel varsayımlara sahip olması gerekmektedir. Bu varsayımlardan birisi de otokorelasyon sınavıdır. Bu sınavmaya ilişkin modellerin hepsinde kullanılacak olan tesadüfi etkiler tahmincisi olduğundan tüm modellere aynı otokorelasyon testi uygulanmıştır. Dolayısıyla *Model 1*, *Model 2*, *Model 3* ve *Model 4* için kullanılacak olan otokorelasyon sınavı Durbin-Watson ve Baltagi-Wu Testleriyle yapılacaktır. Bu testlerle ilgili ayrıntılı bilgiler verildikten sonra modellerin test sonuçları sunulmuştur.

AR (1) seri korelasyonun sınavması için kullanılan testlerden biri de Durbin-Watson testidir. Durbin-Watson (DW) istatistiği, en küçük kareler regresyonu kalıntılarına da dayanmaktadır. Temel hipotez $\rho = H_0$ şeklinde ifade edilen otokorelasyon yoktur şeklinde oluşturulur. Test istatistiği,

$$DW = \frac{\sum_{t=2}^n (\hat{u}_t - \hat{u}_{t-1})^2}{\sum_{t=2}^n \hat{u}_t^2} \quad (15)$$

olarak hesaplanmaktadır. Test istatistiğinin örnek otokorelasyon katsayısı $\hat{\rho}$ ile yaklaşık olarak:

$$DW \cong 2(1 - \hat{\rho}) \quad (16)$$

olarak hesaplanabilir. $\hat{\rho} = 0$ olması durumunda başka bir ifadeyle modelde otokorelasyon olması durumunda $DW=2$ değerini alacaktır. Otokorelasyonun olup olmadığına karar verebilmek için α hata payı ile Durbin-Watson tablolarından bulunan DW alt sınır ve üst sınır değerleri dikkate alınmaktadır. Söz konusu tablolar 0.05 ve 0.01 hata payına göre düzenlenmiş tablolarda belirlenmiş olan alt ve üst sınırlar tespit edilir (Wooldridge, 2013: 418-419).

Baltagi-Wu'nun 1999 yılında yerel en iyi değişmez (LBI) testinde (Tatoğlu, 2018: 223-224),

$$H_0: \rho = 0 \quad (17)$$

şeklinde temel hipotez,

$$H_{a1}: p > 0 \text{ ya da } H_{a2}: p < 0 \quad (18)$$

alternatiflerine karşı test edilmektedir. Panel veri modeli,

$$Y_{it} = X_{it}\beta + v_{it} \quad (19)$$

$$v_{it} = u_{it} + \mu_{it} \quad (20)$$

şeklinde iken, sabit etkiler modeli düşünüldüğünde bu eşitlik matris notasyonu ile aşağıdaki gibi yazılabilmektedir.

$$Y_{it} = X\beta + \text{diag}(l_{N_i})\mu + u \quad (21)$$

burada l_{N_i} : N boyutunun her birim için birim vektörü ilave edilmiştir.

$$u_{it} = pu_{it-1} + \varepsilon\mu_{it}$$

olmak üzere,

$$\Sigma_u(p) = E(uu) = \sigma_\varepsilon^2 \text{diag}(U_i) = \sigma_\varepsilon^2 \Omega_u(p) \quad (22)$$

eşitliği yazılabilir. Boyut N'in ortogonal matrisi O_{N_i} olmak üzere,

$$O_{N_i} = \left(\frac{l_{N_i}}{\sqrt{N_i B_i}} \right) \quad (23)$$

dir, burada B_i ,

$$B_i' l_{N_i} = 0, B_i' B_i = I_{N_i-1} \text{ ve } B_i B_i' = J_{N_i} - \bar{J}_{N_i} \quad (24)$$

Özelliklerini sağlayan $N_i(N_i - 1)$, boyutlu bir matristir. J_{N_i} , boyut N'in her bir birimi için birim matrisi olmak üzere,

$$\bar{J}_{N_i} = J_{N_i}/N_i \quad (25)$$

eşitliği söz konusudur. Yukarıda verilen model, $diag (B'_i)$ ile çarpıldığında,

$$diag (B'_i) Y = diag (B'_i) X\beta + diag (B'_i) u \quad (26)$$

ifade edilmektedir. Birim etki, $B'_i l_{N_i} = 0$ olmasından dolayı, modelden düşmüştür. Nihai dönüştürülmüş model aşağıdaki gibi yazılmaktadır.

$$\tilde{Y} = \tilde{X}\beta + u \quad (27)$$

burada,

$$\tilde{Y} = diag(B'_i)Y, \tilde{X} = diag(B'_i)X \text{ ve } u = diag(B'_i)u \quad (28)$$

eşitlikleri bulunmaktadır. Yapılan işlemler grup içi dönüşümü (3.26) ise grup içi tahminciyi ifade etmektedir.

LBI testi için d istatistiği,

$$d = \frac{z' A_0 z}{z' z} \quad (29)$$

şeklindedir. Burada,

$$A_0 = \left\{ \frac{\partial \Omega_{\tilde{u}}^{-1}(p)}{\partial p} \right\} \Big|_{p=0} = - \left(\frac{\partial \Omega_{\tilde{u}}(p)}{\partial p} \right) \Big|_{p=0} \quad (30)$$

$$\text{ve } z = \bar{P}_{\tilde{X}} \bar{Y} \quad (31)$$

Her iki testte de H_0 hipotezi otokorelasyon olmamasını temsil etmektedir. Bu bilgiler çerçevesinde, Bhargava, Franzini ve Narendranathan tarafından önerilen Durbin-Watson (DW) test değerleri 0 ila 4 arasında değişir (yani, $0 \leq DW \leq 4$). Eğer kalıntıların seri bir korelasyonu yoksa $\rho = 0$ ve dolayısıyla $DW = 2$ olur. Bu, DW istatistiğinin 2'ye yakın olması durumunda, artık serinin belirli bir anlamlılık düzeyinde otokorelasyondan arınmış olabileceğini düşündürmektedir (Chen, 2016: 41). Baltagi ve Wu'nun tarafından önerilen

yerel en iyi değişmez testinde (LBI) test istatistik değerleri 0 ile 4 arasında değer almaktadır. Testin kritik değeri 2 olarak kabul edilmektedir, otokorelasyonun varlığı test istatistiğinin 2’den büyük ya da küçük olmasına göre karar verilir (Braham vd., 2017: 11).

Hem DW hem de LBI testlerin kritik değerler “2” kabul edilmektedir. Test sonuçlarına göre test istatistikleri 2’den küçük olması durumunda modelde birinci dereceden otokorelasyon vardır yorumu yapılmaktadır.

Tablo 3.10. Durbin-Watson ve Baltagi-Wu Testleri

Modeller	Testler	Kritik Değerler
Model 1	Modified Bhargava ve diğerleri Durbin-Waton	1.89
	Baltagi-Wu LBI	2.27
Model 2	Modified Bhargava ve diğerleri Durbin-Waton	2.00
	Baltagi-Wu LBI	2.36
Model 3	Modified Bhargava ve diğerleri Durbin-Waton	1.51
	Baltagi-Wu LBI	1.82
Model 4	Modified Bhargava ve diğerleri Durbin-Waton	1.72
	Baltagi-Wu LBI	1.89

Dört farklı model için belirlenen tesadüfi etkiler tahmincisinde otokorelasyon probleminin olup olmadığının tespiti Bhargava, Franzini ve Narendranathan tarafından önerilen Durbin-Watson (DW) testi ve Baltagi-Wu tarafından önerilen yerel en iyi değişmez (LBI) test istatistiği ile ölçülmüştür. *Model 1* için test istatistiklerine göre 2 test için kritik değerlerin birinde otokorelasyon olduğu, diğer teste göre otokorelasyon olmadığını göstermektedir. Bu durumda regresyon sonucunun tutarlı olması açısından *Model 1* için otokorelasyon kabul edilerek, düzeltilmeli sonuçlar verilecektir. *Model 2*’ye ait testler sonucunda elde edilen kritik değerler 2’nin üstünde olduğundan otokorelasyon sorunu bulunmamaktadır. *Model 3* ve *Model 4* için ise her iki testin kritik değerlerinin 2’den küçük olduğundan dolayı otokorelasyon problemi bulunmaktadır. Tüm modeller için elde edilen otokorelasyon sonuçları tahminlerin daha tutarlı olması açısından yol gösterici olacaktır.

3.3.6.3. İçsellik sınaması

Hausman testi Durbin-Wu-Hausman Testi olarak da adlandırılmaktadır. Panel veri analizinde (zaman içindeki verilerin analizi), Hausman testi, sabit etkiler modeli ile rassal

etkiler modeli arasında seçim yapmamıza yardımcı olabilir (Singh: 2017: 6). Şu anda ilgilenen husus ise, Hausman'ın içsellik testidir.

İçsel değişkenler yer aldıkları denklemin hata terimleri ile ilişkili olabilirler, bu durumda içsellik problemi ortaya çıkmaktadır. “Eşanlı denklem sapması” olarak isimlendirilen “içsellik probleminin” testi içsel bir değişkenin bulunduğu denklemdeki hata terimiyle ilişkili olup olmadığının incelenmesi için yapılmaktadır. Eşanlılık olmadığında denklemler eşanlı denklem yöntemleri ile tahmin edildiğinde tahminciler tutarlı olacak, fakat etkin olmayacaktır.

İçsel değişken hata terimi ile ilişkili olması durumunda eşanlılık söz konusu olmaktadır. Bu durumda incelenen modeldeki denklemlere eşanlı denklem yöntemlerinden birisi uygulanmalıdır. Keynesyen modeli:

$$C_t = \beta_0 + \beta_1 Y_t + \beta \varepsilon_t \quad (32)$$

$$Y_t = C_1 + I_t$$

olarak verildiğinde, bu modelin indirgenmiş olan kalıp denklemleri,

$$C_t = \pi_1 + \pi_2 I_t + v_1 \quad (33)$$

$$Y_t = \pi_3 + \pi_4 I_t + v_2 \quad (34)$$

olacaktır. Hausman'ın içsellik testinde hipotez,

$$H_0: \text{İçsellik yoktur. } E(Y_t, \varepsilon_t) = 0 \quad (35)$$

$$H_1: \text{İçsellik vardır. } E(Y_t, \varepsilon_t) \neq 0 \quad (36)$$

şeklinde oluşturulur. Tüketim fonksiyonunu ele alarak gelir değişkeninin hata terimi ile ilişkili olup olmadığı incelemesi yapıldığında, indirgenmiş kalıp denkleminde,

$$Y_t = \pi_3 + \pi_4 I_t + v_2 \quad (37)$$

İçsel değişken Y_t 'nin tahmini değeri ver indirgenmiş kalıp denkleminin artıkları (\hat{v}_2) tahmin edilerek, incelenen yapısal denklemde yerlerine konularak model tahmin edilir.

$$C_t = \beta_0 + \beta_1 \hat{Y}_t + \beta_2 \hat{v}_2 + \varepsilon_t \quad (38)$$

Elde edilen model tahmininde, β_2 'nin anlamlı olup olmadığı t testi ile belirlenmektedir. Katsayı istatistiksel olarak anlamlı olması durumunda H_1 hipotezi kabul edilmekte ve içsellik durumu söz konusu olduğu şeklinde bulunmaktadır (Gürüş vd., 2013: 474). Tersisi durumunda t testi istatistiksel olarak anlamlı olmaması durumunda H_0 hipotezi reddedilememekte ve modelde içsellik problemi bulunmamaktadır. Modellere uygulanan içsellik sınama Hausman testi sonuçları:

Tablo 3.11. Durbin-Wu-Hausman Testi Sonuçları

Model	Test Sonuçları	Kabul
Model1	0.26	H_0 Kabul
Model2	0.49	H_0 Kabul
Model3	0.21	H_0 Kabul
Model4	0.13	H_0 Kabul

Tablo 3.11'de ifade edildiği üzere, modellere uygulanan içsellik testi sınaması sonuçlarında bütün testlerin olasılık değerleri 0.05'den büyük olduğundan sonuçlarının hepsi de H_0 hipotezi reddedilememekte ve modellerin hiçbirinde içsellik problemi bulunmamaktadır.

3.3.7. Regresyon Sonuçları

Modellerin hepsi için otokorelasyon problemi ile karşılaşılırken, *Model 2* haricindeki diğer modellerde değişen varyans problemiyle de karşılaşılmıştır. Modelde otokorelasyon ya da değişen varyans problemlerinden yalnızca biri bulunmaktaysa H. White (1980) modeli robustlu tahmin etmek daha tutarlı sonuçlar vermektedir. Modelde hem otokorelasyon hem de değişen varyans probleminin olması durumunda ise Driscoll ve Kraay (1998) cluster kümeleme yöntemiyle model tahmin edilmektedir. Dolayısıyla *Model 2*'den elde edilen sonuçlar robustlu sonuçları ifade ederken, diğer modellerdeki sonuçlar cluster kümeleme yöntemiyle verilmiştir. Tablo 3.12'de modellerin tahminlerinde kullanılan yöntemler, modellerde olabilecek sorunlar ve tahminci seçimine yönelik olarak özetlenmiştir.

Tablo 3.12. Modeller kullanılan Yöntem ve Özeti

Model	Yöntem	Heteroskedasite	Otokorelasyon	İçsellik	Tahminci
Model 1	Tesadüfi Etkiler	Var	Var	Yok	Cluster
Model 2	Tesadüfi Etkiler	Var	Yok	Yok	Robust
Model 3	Tesadüfi Etkiler	Var	Var	Yok	Cluster
Model 4	Tesadüfi Etkiler	Var	Var	Yok	Cluster

Bu çalışma, Türkiye'ye gelen ve Türkiye'den giden DYY'nin yurtdışındaki Türk göçmen ağaları ve Türkiye'de bulunan göçmen ağları ile pozitif bir şekilde ilişkili olduğuna dair kanıtlar sunmaktadır. Oluşturulan dört farklı modelde de göçmen ağlarının DYY üzerinde pozitif etkiye sahip olduğunu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgu, uluslararası ticaret ve yatırımlara yönelik gayri resmi engellerin aşılmasında grup bağlarının ve sosyal ağların rolü hakkındaki güncel literatüre eklenmiştir. Göçmen ağlarının temsili olan göçmen sayıları DYY üzerinde pozitif ve anlamlı sonuçlar vermiştir. Tablo 3.13'de gösterilen *Model 1* sonuçlarında, Türkiye'deki göçmen nüfusu %1 arttığında, Türkiye'ye yapılan DYY stoku %0.47 artmaktadır. Tablo 3.13'de gösterilen *Model 2* sonuçlarına göre, Türkiye'de bulunan göçmen nüfusun payı %1 arttığında, Türkiye'den yapılan DYY stoku %0.35 artmaktadır. Tablo 3.14'deki *Model 3* sonuçları göstermektedir ki, yurtdışında bulunan Türk göçmen sayısı %1 arttığında Türkiye'ye yapılan DYY %0.38 artmaktadır. Son olarak Tablo 3.14'de yer alan *Model 4* sonuçlarına göre, yurtdışında bulunan Türk göçmen sayısı %1 arttığında, Türkiye'den yapılan DYY'leri %0.67 arttırmaktadır. Bu açıkça gösteriyor ki, yurtdışında yaşayan Türk göçmenler ile Türkiye'de yaşayan göçmenlerin sosyal ve iş ağlarıyla, ülkenin ikili doğrudan yabancı yatırımları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.

Tablo 3.13. Türkiye'ye Yapılan Uluslararası Göçlerin Türkiye'nin İç ve Dışa Yönelik DYY'sine Etkisi

Bağımlı Değişken: fdi	Model 1 (Gelen fdi)	Model 2 (Giden fdi)
<i>mig</i>	0.47** (0.21)	0.35** (0.18)
<i>gdpsum</i>	2.50*** (0.72)	2.51*** (0.58)
<i>sq_gdpdif</i>	-0.67*** (0.15)	-0.50*** (0.21)
<i>sq_gdpperdif</i>	0.49*** (0.06)	-0.10 (0.11)
<i>dist</i>	0.17 (0.53)	-1.07*** (0.31)
<i>trade</i>	-1.31 (14.51)	-0.004 (0.02)
<i>tax</i>	-0.80 (0.17)	0.009 (0.01)
<i>goverqualitydummy</i>	-1.92** (0.98)	-0.58 (0.40)
<i>Sabit</i>	-42.63*** (29.70)	-37.50*** (10.55)
<i>R²</i>	0.61	0.40
<i>Gözlem</i>	144	162

Not: ***,**, * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

GSYİH büyüklük göstergesini ifade etmektedir. GYSİH artması ekonomik büyümeyi ve dolayısıyla DYY üzerindeki etkisinin pozitif yönde olması beklenmektedir. Her modelde sonuçlar ülkelerin ekonomik büyüklüklerinin DYY üzerinde pozitif ve anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. *Model 1*, *Model 2*, *Model 3* ve *Model 4*'de ülkelerin GSYİH toplamaları her modelde %1 arttığında DYY stoklarında sırasıyla %2.5, %2.51, %1.46, %6.48 artmaktadır. GSYİH ile kombinasyonları aynı zamanda yatay ve dikey DYY arasındaki ilişkiyi gösteren göstergelerdir. Yatay DYY modelinin varsayımı içerisinde, DYY'nin toplam GSYİH'lerinin toplamı ile pozitif ilişkili, GSYİH farklarının kareleri ile negatif ilişkili olma koşulu bulunmaktadır. Dikey DYY modelinden bahsedebilmek için de DYY ile GSYİH farklarının kareleri ile kişi başına düşen GSYH farklarının ile pozitif ilişkili olma koşulu bulunmaktadır. Yatay DYY modeli ilişkisi *Model 1*, *Model 2*, *Model 3* ve *Model 4*'de güçlü şekilde tespit edilmiştir. Dolayısıyla Türkiye'ye yapılan DYY ve Türkiye'den giden DYY'lerin yatay DYY üretim modeline uygun sonuçlar vermektedir. Aynı zamanda dikey DYY modeli varsayımı yalnızca Tablo 3.13'deki *Model 1*'de kısmen tespit edilmiştir. Dolayısıyla Türkiye'deki iç ve dış doğru DYY'ler ağırlıklı olarak yatay üretim modeli yoluyla gerçekleşmektedir. Bu durum Türkiye'ye gelen ve giden DYY'lerin ağırlıklı olarak ulaşım maliyetleri düşürme,

yerel üretime erişim, ticaret engellerini kaldırmak üzere yapılan yatay DYY yatırımlarından oluşturmaktadır.

Öngörüldüğü üzere, daha uzak ülkeler için yurtdışına yatırım yapmanın genel maliyetleri daha yüksektir. Ülkeler arasındaki coğrafi mesafenin hem maddi hem de görünmez maliyetlerinin bir temsili olan uzaklık değişkeni, sadece Tablo 3.13'deki *Model 2* ve Tablo 3.14'deki *Model 3* için anlamlı sonuçlar vermiştir. Buna göre Türkiye'ye yapılan ve Türkiye'den yapılan DYY'ler mesafeden etkilenmektedir. Mesafenin kısalması Türkiye'deki içe ve dışa doğru DYY'yi artırma eğilimindedir. *Model 2* ve *Model 3*'den elde edilen sonuçlara göre uzaklıktaki %1'lik bir artış, Türkiye'ye yapılan DYY'de %1.13'lük, Türkiye'nin dışarıya yapmış olduğu DYY'lerde %1.07'lik bir düşüşe neden olmaktadır.

Tablo 3.14. Türkiye'den Yapılan Uluslararası Göçlerin Türkiye'nin İçe ve Dışa Yönelik DYY'sine Etkisi

Bağımlı Değişken: fdi	Model 3 (Gelen fdi)	Model4 (Giden fdi)
<i>mig</i>	0.38** (0.15)	0.67** (0.27)
<i>gdpsum</i>	2.77*** (0.64)	6.48*** (9.74)
<i>sq_gdpdif</i>	-0.45*** (0.13)	-1.71*** (0.34)
<i>sq_gdpperdif</i>	-0.07 (0.14)	0.06 (0.37)
<i>dist</i>	-1.13* (0.65)	-0.86 (0.76)
<i>trade</i>	1.29 (14.69)	-0.06 (0.07)
<i>tax</i>	4.05*** (1.52)	-0.04 (0.15)
<i>goverquality</i>	0.30** (0.15)	-0.02 (0.11)
<i>Sabit</i>	-62.49*** (13.29)	-78.96*** (16.83)
<i>R²</i>	0.58	0.40
Gözlem	200	140

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Modellerde ekonomik ve mali faktörler olarak kullanılan ticaret özgürlüğü, vergi yükü ve ülkelerin kurumsal kalitesi gibi kontrol değişkenler bulunmaktadır. Ticaret özgürlüğü hesaplamasında da yer aldığı üzere yatırımı kolaylaştırılmasıyla birlikte DYY üzerinde olumlu etkisi beklenmektedir. Modellerde ticaret serbestliğine dair herhangi bir sonuca ulaşılamamıştır. Diğer kontrol değişkenlerden biri de vergi yüküdür. Vergi politikaları, dış

yatırımın dış pazarlara ve üretim ölçek ekonomilerine etkin erişim sağlayarak net iç gelirin artmasına yol açabileceğinden, DYY'leri destekleyebilir. Bu potansiyel faydalar göz önüne alındığında, politika yapıcılar gelen yatırımlara cazip olmalarını sağlamak için vergi kurallarını sürekli olarak yeniden incelemektedirler. Çalışmada kullanılan modellerde de bu değişkenin DYY üzerindeki etkileri araştırılmıştır. *Model 3* dışında diğer modellerde anlamlı sonuçlar çıkmamıştır. Tablo 3.14'de yer alan *Model 3*'de Türkiye'den daha düşük vergi yüküne sahip ülkelerin Türkiye'ye yapılan DYY üzerinde %1 anlamlılık düzeyinde pozitif etkisi bulunmuştur. Burada ifade edilen modelde Türkiye'deki vergi yükünün azalması, Türkiye'ye gelen DYY'yi arttırmaktadır. Buradan çıkarılabilecek sonuç, düşük vergi yüküne sahip ülkeler Türkiye'nin DYY'si üzerinde olumlu etkiye sahiptir. Son kontrol değişken ise ülkelerin kurumsal kalitesi göstergesi olan yönetim indeksidir. İndeks değerinin artması ülkelerin kurumsal kalitesinin artması anlamına gelmektedir. Tahmin sonuçları iki modelde anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Tablo 3.13'de gösterilen *Model 1*'de kukla değişken olarak kullanılan ülkelerin kurumsal kalite değişkeni DYY üzerinde %5 anlamlılık düzeyinde negatif etkisi bulunmuştur. Burada "0" kukla değişken temsilcisi Türkiye'den daha düşük kurumsal kaliteye sahip ülkelerdir. Dolayısıyla *Model 1*'de elde edilen sonuca göre Türkiye'den daha düşük kurumsal kaliteye sahip ülkeler Türkiye'ye daha fazla DYY yapmaktadırlar. Tablo 3.14'de yer alan *Model 3*'de ise ülkelerin kurumsal kalitesi indeks değeri olarak kullanılmıştır. Çünkü modele dahil olan ülkeler arasında farklılaşma olmadığından kukla değişken kullanılamamıştır. Ülkelerin kurumsal kalitesinin DYY üzerinde %5 anlamlılık düzeyinde pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Türkiye'nin kurumsal kalitesi artması Türkiye'ye gelen DYY'yi artırır sonucuna ulaşılmıştır.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Dünyada ekonomiler hızla bütünleşmekte ve aralarındaki bağımlılık seviyesi önemli ölçüde artmaktadır. Küreselleşme ve ülkeler arasındaki serbest dolaşım, sınır ötesi göç, sermaye hareketliliği, yenilikçilik ve ekonomik kalkınma üzerinde önemli etkilere sahip olmuştur. Uluslararası insan ve sermaye akışından oluşan entegrasyon küresel ekonominin önemli özelliklerindedir ve bunlar birlikte ele alındığında, uluslararası yatırım kanalları ve göç koridorları ülkeler arasında kıvrımlı ve karmaşık bir ilişkiler ağını oluşturur. Çalışma konusu temelde uluslararası göç ve DYY üzerine kurulmuştur. Birbirinden oldukça farklı görünen bu iki kavram arasındaki ilişkinin araştırılmasından önce, bu kavramlara dair ayrıntılı bilgiler sunmanın araştırmayı daha iyi anlamada faydalı olacağı düşünülmüştür. Bu çerçevede çalışmanın ilk iki bölümünde sırasıyla göç ve DYY kavramlarına dair teorik bilgilere yer verilmiştir. Sonrasında ise ampirik kısım olan son bölümde araştırma sorusuna cevap aranmıştır.

Geçtiğimiz yıllarda göç, yabancı kökenli kişilerin menşei ülke ile ev sahibi ülke arasındaki ekonomik işlemleri etkileyerek yarattığı yayılma etkisi nedeniyle DYY üzerindeki etkileri ilginç bir araştırma konusu haline gelmiştir. Bu etki, 1980'lerden bu yana bilgi çağının hızlı gelişmesi, dünyadaki insanlar arasındaki iletişim olanaklarında kolaylıklar sağlayan teknolojik gelişmeler tarafından daha da artmıştır. Gelişmiş iletişim olanakları, sınırlar içinde ve dışında insan ilişkilerini kolaylaştırmıştır. Doğduğu ülkeyi terk eden göçmenler veya başka ülkede yaşamak üzere ülkelerini terk edenler, çoğu zaman tüm sosyal bağlantılarıyla göç etmemektedir. Menşei ülkedeki aile, sosyal ve iş bağlantılarını devam ettirmektedir. Yabancı uyruklu kişiler, ulusal kültürel miraslarının taşıyıcısıdır. Dolayısıyla göçmenlerin ikamet ettikleri ülkedeki insanlara göre kendi ülkelerine dair ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan daha fazla bilgi birikimine sahiptirler. Bu çerçevede var olan bu bilgilere sahip olan göçmenler topluluğu göçmen ağları olarak adlandırılmaktadır. Göçmenler, çalıştıkları firmalarda veya sosyal topluluklarındaki kuruluşlarda başkalarıyla etkileşimleri sayesinde bilgi alışverişinde bulunmaktadır. Dolayısıyla ev sahibi ülkesindeki yerlilerle ve diğer göçmenlerle etkileşimler yoluyla yapmış oldukları bilgi alışverişi sayesinde ikamet ettikleri ülkede yeni bilgi birikimi sağlarlar.

Küreselleşme süreci birçok ülkede ekonomik faaliyetler (ihracat ve ithalat dahil) üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. Ulaşım ve iletişim maliyetlerindeki düşüş, insan

hareketliliğini daha kolay ve ucuz hale getirmiştir. Politik engellerinin azaltılması, sınır ötesi yatırımları daha da kolaylaştırmıştır. Ayrıca, malların, sermayenin, insanların ve uluslararası sınırların ötesindeki bilgi akışını da arttırmıştır. Sonuç olarak, açık ekonomiler küreselleşme etkisi ile hızla bütünleşip birbirlerine daha bağımlı hale gelmiştir. Ülkelerdeki yabancı uyruklu nüfusun son yıllarda hızlı artışı, göçün sosyo-ekonomik boyutlarının göz ardı edilemez olmasına neden olmuştur. Bu göz ardı edilemeyecek durum, özellikle göçmenlerin kendileriyle birlikte kültürlerini, geleneklerini, dillerini ve pazar bilgilerini getirmesinden kaynaklanmaktadır. Tüm bu bilgilerin varlığı göçmenlerin yatırım kararlarını etkilemede önemli bir role sahip olabileceklerini göstermektedir.

Göçün DYY'ler üzerindeki etkisini inceleyen literatüre ek olarak, DYY'yi bir ülkeye çekebilecek faktörleri belirlemeye yönelik birçok çalışma bulunmaktadır. Yaygın kullanılan belirleyicilerden bazıları, doğrudan yabancı yatırım ülkelerinin ticaretine açıklık derecesini, makroekonomik istikrarını, finansal, kurumsal kalitesini vb. göstergeleri içermektedir. Dış ticarete açıklık DYY üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu teorik olarak kabul görmektedir. Çünkü dış ticaret politikalarında daha az kısıtlamalar olduğunda hedef ülkeler daha büyük alım-satım ve tüketim pazarları haline geleceğinden yatırımcılara daha çekici gelecektir. DYY'ler üzerine maliye politikaları da etkili olmaktadır. Vergi yüklerinin devlet tarafından düşürülmesi, yabancı yatırımlar için vergi yüküne dayalı rekabet avantajı yaratmaktadır. Vergi rekabeti teorisi, vergi yükü ile DYY girişleri arasında ters bir ilişki olduğu önermesini desteklemektedir. Bu nedenle, hükümetlerin DYY girişlerini çekmek için vergi yükünün kullanılması bir vergi rekabeti eylemidir. Makroekonomik istikrara sahip ülkelere DYY akımını artması beklenebilir. Çünkü daha istikrarlı bir ekonomi yatırımcılara potansiyel getirilerde düşük risklere işaret etmektedir. Daha iyi kurumlar, daha az belirsizlik, daha yüksek getiri oranları yatırımcılar için verimlilik artışı anlamına gelmektedir. Ülkelerin kurumsal kalitesindeki artış ülkeye gelen DYY'ler üzerinde pozitif etki yaratması beklenir. Bu çalışma DYY'yi etkileyen diğer belirleyicilerini kabul etmekte ve bu belirleyicileri modellerde kontrol değişkeni olarak kullanmaktadır. Ayrıca bu çalışma DYY belirleyicileri arasında göçlerinde olduğunu çalışma boyunca savunmaktadır.

DYY kavramı literatürde yeni bir kavram değildir. Ancak, genel olarak, 1980'lerin sonlarında, şimdiki küreselleşme döneminin başlangıcı ile büyük bir sermaye kaynağı olarak ortaya çıkmış ve önem kazanmıştır. Bu nedenle, önceden var olan göç ve diaspora ağlarına sahip ülkelerin, bu sermaye girişlerinden diğerlerinden daha fazla fayda sağlayıp

sağlamadıklarını sormak doğaldır. Göç, belirli bir lokasyonda DYY proje dağıtımına yol açarak iş bağlantı türlerinin oluşumunu kolaylaştırabilir. Ev sahibi ülkede göçmenlerin varlığı, dağıtım, tedarik, ulaştırma ve yönetmeliklerin tatmin edilmesini sağlamak için ve gerekli bağlantıları kurmak için katalizör görevi görebilir. Göçmenlerin varlığı, uluslararası sınırlar boyunca göçmen ağlarının sağlamış olduğu bilgi akışları yoluyla DYY'leri teşvik edebilir.

Bu çalışma Türkiye'deki, göçmen stoku ile yurtdışındaki Türk göçmen stokunun içe ve dışa doğru DYY arasındaki bağlantısını incelemektir. Göçmenlerin DYY faaliyetlerini etkilemesinin muhtemel olduğu mekanizmaları ele alan kavramsal bir çerçeve kapsamında bu çalışma yürütülmüştür. Bu kavramsal çerçevenin temelini göçmen ağları teorisi oluşturmaktadır. Önceki çalışmalar göç ve DYY arasında bir bağlantı olduğunu göstermiştir. Araştırma sorumuzda tam da burada ortaya çıkmaktadır. Literatürde yer alan göç ve DYY arasındaki bu ilişki Türkiye'de doğrulanabilir mi? sorusuna cevap aranmıştır. Çalışmada, göçmen stokları ile DYY arasındaki bağlantı Türkiye açısından incelenmiştir. Çalışmada dört farklı model oluşturulmuştur. *Model 1* ve *Model 2*, 2012-2016 döneminde sırasıyla 27 ve 33 ülke ile Türkiye'de bulunan göçmenlerin Türkiye'nin içe ve dışa doğru DYY'si üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Ayrıca *Model 3* ve *Model 4*, 2005-2014 döneminde sırasıyla 20 ve 14 ülkede bulunan Türk göçmenlerin, Türkiye'nin içe ve dışa doğru DYY'si üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Modellerde EKK yöntemi ve panel veri analizi kullanılmıştır. Modellerin hiçbirinde içsellik problemiyle karşılaşılmamıştır. Tahmincilerin belirlenmesi ilgili testlere dayanmaktadır ve tesadüfi etkiler tüm modeller için uygun olarak belirlenmiştir.

Ülkelerin daha büyük GYSİH sahip olmaları DYY üzerinde pozitif etki etmektedir. Oluşturulan modellerde, Türkiye'deki içe ve dışa doğru DYY'nin yatay ve dikey üretim modellerini belirlemek üzere GSYİH verilerinin kombinasyonu kullanılmıştır. Yatay DYY, sanayileşmiş ülkeler arasındaki DYY önündeki engelleri kaldırma, yerel ekonomiye daha iyi erişim sağlama veya bölgedeki diğer firmaların yanına yerleştirerek teknik uzmanlık kazanma yollarını ifade etmektedir. Dikey DYY ise, sanayileşmiş bir ülkedeki firmanın üretim sürecini düşük üretim faktörü olan ülkelere yerleştirerek maliyeti düşürmesiyle ortaya çıkmaktadır. Model hakkındaki tahminlerimizde toplam DYY, GSYİH toplamları değişkeninin katsayıları ile pozitif, GSYİH farklarının kareleri değişkeni ile negatif ve anlamlı ilişki içerisindedir. Bu durum da Türkiye'nin içe ve dışa doğru DYY yapısının yatay DYY olduğuna dair daha kuvvetli sonuçlar elde edilmiştir. Bununla birlikte, Türkiye'nin içe ve dışa doğru DYY

yapısının dikey DYY olduğuna dair nispeten zayıf kanıtlar bulunmaktadır. Yabancı yatırımcılar tarafından verilen temel kararlardan biri de yer seçimidir. Ev sahibi ülkede yer seçiminde yabancı yatırımcılara çekiciliğinin sadece işgücü maliyetleri değil, seçilen yerin idari, ekonomik ve coğrafi maliyetleri de önemlidir. Yatırımda uzaklık faktörü bir maliyet unsurudur. Dolayısıyla uzaklık DYY üzerinde negatif etki yapmaktadır. Çalışmada yer alan bu değişken Türkiye'nin dışa doğru DYY'leri üzerinde negatif ve anlamlı bir etki yapmaktadır. Türkiye'ye gelen ve Türkiye'den giden DYY'ler için uzaklık faktörü önemli olmaktadır sonucuna ulaşılmıştır. Ticaret serbestliğinin ve vergi yükünün DYY'nin belirleyicileri arasında oldukları çalışma boyunca anlatılmıştır. Yatırım öncesi kararda bu iki etmen yatırımcılar için önemli olmaktadır. Elde edilen regresyon sonuçlarına göre ticaret serbestliğine dair herhangi bir sonuca ulaşılamamıştır. DYY belirleyicilerinden bir diğer değişken olan vergi yükü de bu çalışmada kullanılmıştır. *Model 3*'de Türkiye'den daha düşük vergi yüküne sahip ülkelerin yatırımları Türkiye'ye gelen DYY'ler üzerinde etkisi pozitif ve anlamlı sonuçlar vermiştir. Kurumsal kalite göstergesi olan yönetim değişkeni *Model 1* ve *Model 2*'de kukla değişken olarak kullanılmıştır. Sonuçlar, bu değişkenin *Model 1*'de içe doğru DYY ile anlamlı ve negatif ilişkili olduğunu göstermektedir. Burada negatifliği temsil eden kurumsal kalite değişkeni Türkiye'den daha az kurumsal kaliteye sahip olan ülkeleri temsil etmektedir. Türkiye'ye yapılan DYY'ler kurumsal kalitesi Türkiye'den daha düşük ülkeler tarafından daha fazla yapılmaktadır. *Model 2*'de ise istatistiki olarak herhangi bir anlamlılık bulunamamıştır. Kurumsal kalite *Model 3*'e *Model 4*'de indeks değeri olarak kullanılmıştır. Bu indeks değeri 0 ile 100 arasında değerler almaktadır. 100'e yaklaşılması durumunda ülkelerin kurumsal kalitesi başka bir deyişle ülkelerin yönetim becerilerinin arttığı anlamına gelmektedir. *Model 3*'de kurumsal kalitenin içe doğru DYY üzerindeki pozitif ve anlamlı etkisine ulaşılmıştır. Bu sonuçlara göre içe doğru DYY devletin kurumsal kalitesinden etkilenmektedir. Ülkelerin kurumsal kalitesi, uygulamada olan vergi politikalarından daha önemli olabilmektedir. Bu durum esasında DYY çeken ülkelerin yapısıyla alakalıdır. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yapılacak olan DYY ülkenin kurumsal kalitesi ön plana çıkmaktadır. Bu sonuç önceki çalışmalarda bulunmuş olan kurumsal kalite ile DYY arasındaki anlamlı ilişkiyle uyusmaktadır.

Çalışma kapsamında veri kısıtlılığından dolayı oluşturulan modellerde kullanılan ülkeler farklılaşmaktadır. Eğer böyle bir kısıtlılık söz konusu olmayıp tüm modellerde kullanılan ülkeler aynı olsaydı Türkiye'deki karşılıklı uluslararası göç hareketlerinin Türkiye'nin içe ve dışa doğru DYY'lerinin hangisi üzerinde daha etkin olduğu konusunda

regresyonlar sonuçları yorumlanabilirdi. Ancak elde edilen regresyon sonuçlarından elde edilen katsayılar modellerde kullanılan ülkeler farklılaştığından Türkiye'nin içe veya dışa doğru DYY'leri üzerinde hangi göç hareketinin Türkiye'deki uluslararası göç hareketinin hangi yönünün daha etkili olup olmadığının yorumunun yapılması doğru olmayacaktır. Gelecek yıllarda Türkiye'de daha geniş veri tabanı olması durumunda hangi göç hareketinin içe veya dışa doğru DYY üzerinde daha etkin olacağı ayrı bir çalışma konusu olabilir.

Sonuç olarak, çalışmada göçün DYY üzerindeki etkisinin Türkiye açısından pozitif ve anlamlı olduğuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, ev sahibi ülkedeki göçmen stokunun ev sahibi ve menşei ülke arasında önemli bir bilgi kanalı olarak hizmet ettiğini ortaya koyan önceki çalışmalarla uyumludur. İstatistiki sonuçlar, Türkiye'ye ve Türkiye'den yapılan göçün varlığının içe ve dışa doğru DYY yatırımları üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu göstermektedir. Bu elde edilen sonuç temel araştırma sorumuza cevap niteliğindedir. Kuşkusuz göçün, ev sahibi ve menşei ülkeler üzerinde sosyal, kültürel ve ekonomi üzerinde etkileri bulunmaktadır. Genellikle sosyal ve kültürel alanlarda toplumsal tepkilere neden olan göç hareketleri ekonomik yönüyle ülkelerin büyüme ve kalkınmasına katkı sağlayabilir. Bu katkılardan biri de göçmen ağı teorilerinin DYY'leri kolaylaştırması şeklindedir. Göçmen ağı teorisi birçok çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da DYY üzerinde olumlu etkilere sahiptir. Bu olumlu etkiler politika yapıcılar tarafından göçün dikkate alınması durumunda ülkelerin büyüme ve kalkınması için önemli bir fırsat sunmaktadır. Türkiye'de yoğun göç alan ve veren bir ülke olarak göçmen ağı teorisinden daha da fazla yararlanabilir. Göç hareketlerinin sosyal ve kültürel olumsuz yönlerinin toplumsal uzlaşılı yoluyla çözümü için göçmen ağlarının ülkeye sağladığı ekonomik katkılar hükümetler tarafından politik bir araç olarak kullanılabilir.

5. KAYNAKLAR

- Açıklım, S., ve Ünal, S. (2009). *Doğrudan Yatırımlar ve Portföy Yatırımları Global ve Yerel Faktörlerin Türkiye Üzerindeki Göreceli Etkisi*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Adıgüzel, Y. (2013). *Göç Sosyolojisi* (1. baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Agarwal, J. P. (1980). Determinants of Foreign Direct Investment: A Survey. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 116(4), 739-773.
- Akan, Y., ve Arslan, İ. (2008). *Göç Ekonomisi*. Ankara: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Aktar, A. (2006). *Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Alfaro, L., ve Chauvin, J. (2017). Foreign Direct Investment, Finance, and Economic Development. *Encyclopedia of International Economics and Global Trade*, 32.
- Ali, A. (2014). *The Impact of Foreign Direct Investment (FDI) on Economic Growth in Algeria* (Dissertation Thesis). Czech University of Life Sciences Prague, Prague.
- Anjum, A. (2012). *Foreign Direct Investment, Trade and Migration in a Developing Country- Pakistan*. University of Nottingham, Nottingham.
- Aubry, A., Kugler, M., ve Rapoport, H. (2012). *Migration, FDI and the Margins of Trade*. 37.
- Avni, Z. (1954). Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(1), 590-600.
- Ay, İ. C. (2012). II. Dünya Savaşı Ulusal Planlama Faaliyetleri: 1946 İvedili Sanayi Planı ve 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'nın Karşılaştırmalı Analizi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 62(1), 147-172.
- Bălan, M. (2017, Nisan 7). *Migration and Globalization: Challenges and Perspectives*. 24-34. Marylan, USA: Research Association for Interdisciplinary Studies.
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data* (Third Edition). England: John Wiley & Sons, Ltd.

- Bastos, P., ve Silva, J. (2012). Networks, firms, and trade. *Journal of International Economics*, 87(2), 352-364. <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2011.12.011>
- Batmaz, N., ve Tekeli, S. (2009). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkiler Polanya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Türkiye Örneği (1996-2006)*. Denizli: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Bayraktar, F. (2003). *Dünyada ve Türkiyede Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (Sy GA/03-1-1; s. 80)*. Ankara: Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Genel Araştırmalar.
- Behrman, J. N. (1960). Promoting Free World Economic Development Through Direct Investment. *American Economic Association*, 50(2), 271-281.
- Bel-Air, F. D. (2016). Migration Profile: Turkey. *European University Institute*, (9), 21.
- Bénassy-quéré, A., Coupet, M., ve Mayer, T. (2005). *Institutional Determinants of Foreign Direct Investment Contents*. Centre d'Etudes Prospectives et d'Informations Internationales.
- Beutin, R., Canoy, M., Horvath, A., Hubert, A., Lerais, F., Smith, P., ve Sochacki, M. (2006). *Migration and Public Perception*. Bureau of European Policy Advisers (BEPA) European Commission.
- Bhattacharya, U., ve Groznik, P. (2008). Melting Pot Or Salad Bowl: Some Evidence Drom U.S. Investments Abroad. *Journal of Financial Markets*, 11(3), 228-258.
- Birdal, N. B. K. (2012). The Bracero and European Guestworker Programs Revisited: A Comparative Analysis. *Çalışma ve Toplum*, 35(4).
- Birsev, Ö. (2011). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarına Yönelik Uygulanan Vergi Teşviklerinin Etkinliği- Türkiye Örneği*. Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- Blau, F. D., ve Mackie, C. (Ed.). (2017). *The Economic and Fiscal Consequences of Immigration*. Washington, D.C.: National Academies Press.
- Blomström, M., Kokko, A., ve Zejan, M. (2000). *Foreign Direct Investment: Firm and Host Country Strategies*. London and New York: Macmillan Press and ST.Martin's Press.

- Bodvarsson, Ö. B., ve Berg, H. V. den. (2013). The Determinants of International Migration: Theory. İçinde *The Economics of Immigration* (ss. 27-57). https://doi.org/10.1007/978-1-4614-2116-0_2
- Boratav, K. (1998). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*. Gerçek Yayınevi.
- Borjas, G. J. (1989). Economic Theory and International Migration. *International Migration Review*, 23(3), 457-485.
- Borjas, G. J. (2014). *Immigration Economics*. London, England: Harvard University Press.
- Braham, R., de Peretti, C., ve Belkacem, L. (2017). Do political connections affect bank leverage? Evidence from some Middle Eastern and North African countries. *Journal of Management and Governance*, 1–18.
- Brakman, S., ve Garretsen, H. (Ed.). (2008). *Foreign Direct Investment and the Multinational Enterprise*. London: MIT Press.
- Breunig, R., ve Rose, T. (2019). *Public Policy and the Economics of Inequality*. Australia: Crawford School of Public Policy, Australian National University.
- Buch, C. M., Kleinert, J., ve Toubal, F. (2003). Where Enterprises Lead, People Follow? Links Between Migration and German FDI. *SSRN Electronic Journal*.
- Carson, C. S. (2003). *Foreign Direct Investment Trends and Statistics* (s. 54). International Monetary Fund.
- Castles, S., Haas, H. de, ve Miller, M. J. (2014). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. Macmillan International Higher Education.
- Castles, S., ve Miller, M. J. (2008). *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri* (1. Baskı; B. U. Bal & İ. Akbulut, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castro, F. B. (2000). *Foreign Direct Investment in the European Periphery: The competitiveness of Portugal* (PhD Thesis). University of Leeds, Leeds.

- Chen, Y. (2016). Spatial Autocorrelation Approaches to Testing Residuals from Least Squares Regression. *PloS one*, 11(1), 1-27.
- Cohen, R., ve Press, C. U. (1995). *The Cambridge Survey of World Migration*. Cambridge University Press.
- Combes, P.-P., Lafourcade, M., & Mayer, T. (2003). *Can Business and Social Networks Explain the Border Effect Puzzle?* 26.
- Crescentini, E. (2012). *Foreign Direct Investment in Italy 2000-2010: Spatial Patterns and Implications* (Master's Thesis). Western Michigan University, Kalamazoo Michigan.
- Çelenk, S. (2010). Ayrımcılık ve Medya. İçinde *Televizyon Haberciliğinde Etik* (ss. 211–228). Ankara: Fersa Matbaacılık.
- Çetin, M., ve Seker, F. (2013). Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İhracat İlişkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Nedensellik Analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(1), 121-142.
- D'Agosto, E., Solferino, N., & Tria, G. (2013). Does FDI Affect Migration Flows? The Role of Human Capital. *Migration Letters*, 10(3), 359.
- Danış, D., ve İrtiş, V. (Ed.). (2008). *Türkiye'den Fransa'ya Göç ve Göçmenlik Halleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Daniels, R. (1999). Immigration in the Gilded Age: Change or Continuity? *Magazine of History*, 13(4), 21-25.
- De Haas, H. (2007). *Migration and Development: A Theoretical Perspective*. 1-82. Bielefeld, Germany: Center on Migration, Citizenship and Development.
- De Mello, L. R. (1997). Foreign Direct Investment in Developing Countries and Growth: A Selective Survey. *Journal of Development Studies*, 34(1), 1-34.
- Denisia, V. (2010). Foreign Direct Investment Theories: An Overview of the Main FDI Theories. *European Journal of Interdisciplinary Studies*, 2(2), 104-110.
- Devlet Planlama Teşkilatı. (1963). *Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967*.

- Docquier, F., ve Lodigiani, E. (2008). Skilled Migration and Business Networks. *Open Economies Review*, 21, 565-588.
- Dokuyan, S. (2013). İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den İstekleri. *CTAD: Journal of Modern Turkish History Studies*, 9(18), 119-135.
- Driscoll, J. C., & Kraay, A. C. (1998). Consistent Covariance Matrix Estimation with Spatially Dependent Panel Data. *Review of economics and statistics*, 80(4), 549–560.
- Duce, M., ve España, B. de. (2003). *Definitions of Foreign Direct Investment (FDI): A Methodological Note*. Banco de Espana.
- Dumludag, D. (2002). *The Political Economy Of Foreign Direct Investment In Turkey 1950-1980* (Master's Thesis). Boğaziçi University, İstanbul.
- Dunlevy, J. A. (2006). The Influence of Corruption and Language on the Protrade Effect of Immigrants: Evidence from the American States. *The Review of Economics and Statistics*, 88(1), 182-186.
- Dunlevy, J. A., ve Hutchinson, W. K. (1999). The Impact of Immigration on American Import Trade in the Late Nineteenth and Early Twentieth Centuries. *The Journal of Economic History*, 59(4), 1043-1062.
- Dunning, J. H. (2001). The Eclectic (OLI) Paradigm of International Production: Past, Present and Future. *International Journal of the Economics of Business*, 8(2), 173-190.
- Edo, A., Ragot, L., Rapoport, H., Sardoschau, S., ve Steinmayr, A. (2018). *The Effects of Immigration in Developed Countries: Insights from Recent Economic Research*. Research and Expertise on the World Economy: ifo Institute-Leibniz Institute for Economic Research at the University of Munich.
- Egger, P. (2002). An Econometric View on The Estimation Of Gravity Models and The Calculation of Trade Potentials. *World Economy*, 25(2), 297–312.
- Eichengreen, B., ve Mitchener, K. J. (2003). The Great Depression as a Credit Boom Gone Wrong. *The Great Depression as a credit boom gone wrong*, 89. Basel, İsviçre: Bank for International Settlements.

- El Yaman, S., Kugler, M., ve Rapoport, H. (2007). Migrations Et Investissements Directs étrangers Dans l'espace Européen (UE-15). *Revue économique*, 58(3), 725-733.
- Emmanuel, A. (1972). *Unequal Exchange: A Study of the Imperialism of Trade*. New York and London: The Monthly Review Press.
- Erdilek, A. (2006). Türkiye'nin Osmanlı'dan Günümüze Kadar Uzanan Doğrudan Yabancı Yatırım Ortamına ve Politikalarına Tarihsel Bir Bakış. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (30), 16–35.
- Erdoğan, A. (2016). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye Örneği* (2.Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Erdoğan, M., ve Kaya, A. (Ed.). (2015). *Türkiye'nin Göç Tarihi 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ersel, H. (2013). Ronald Coase ve iktisatta dışsallık Sorunu. *İktisat ve Toplum*, (36).
- Espenshade, T. J., ve Hempstead, K. (1996). Contemporary American Attitudes Toward U.S. Immigration. *The International Migration Review*, 30(2), 535-570.
- European Commission. (2018). *International Migration Drivers* (s. 114). 28 Ekim 2019 tarihinde https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC112622/imd_report_final_online.pdf adresinden alınmıştır.
- Fedotenkov, I., Van Groezen, B., ve Meijdam, L. (2017). International Trade with Pensions and Demographic Shocks. *Journal of Pension Economics and Finance*, 18(1), 140-164.
- Felbermayr, G. J., ve Jung, B. (2009). The Pro-Trade Effect of the Brain Drain: Sorting out Confounding Factors. *Economics Letters*, 104(2), 72-75.
- Feld, L. P., ve Heckemeyer, J. H. (2011). FDI and Taxation: A Meta-Study. *Journal of economic surveys*, 25(2), 233–272.
- Fensore, I. (2016). *The Impact of Migration on Foreign Direct Investments*.

- Ferenczi, I. (1929). *International Migration Statistics* (ss. 47-76) [NBER Chapters]. National Bureau of Economic Research, Inc.
- Flisi, S., ve Murat, M. (2009). Immigrant Links, Diasporas and FDI. Evidence from Five European countries. *ETSG 2009 Rome Eleventh Annual Conference 10-12 September 2009*. European Trade Study Group.
- Flisi, S., ve Murat, M. (2011). The Hub Continent. Immigrant Networks, Emigrant Diasporas and FDI. *The Journal of Socio-Economics*, 40(6), 796–805.
- Foley, C. F., ve Kerr, W. R. (2011). *Ethnic Innovation and U.S. Multinational Firm Activity* (Working Paper Sy 17336). National Bureau of Economic Research.
- Freeman, G. P. (1995). Modes of Immigration Politics in Liberal Democratic States. *International Migration Review*, 29(4), 881-902.
- Gao, T. (2003). Ethnic Chinese Networks and International Investment: Evidence from Inward FDI in China. *Journal of Asian Economics*, 14(4), 611–629.
- Germani, G. (1966). Mass Immigration and Modernization in Argentina. *Studies in Comparative International Development*, 2(11), 165–182.
- Gheasi, M., Nijkamp, P., ve Rietveld, P. (2011). Migration and Tourist Flows. *Tourism Economics*, 111-126.
- Girma, S., ve Yu, Z. (2002). The Link between Immigration and Trade: Evidence from the United Kingdom. *Review of World Economics (Weltwirtschaftliches Archiv)*, 115-130.
- Global Perspectives and Solutions. (2018). *Migration and the Economy Economic Realities, Social Impacts & Political Choices* (s. 171).
- Gould, D. M. (1991). Immigrant Links to the Home Country: Empirical Implications for U.S. and Canadian Bilateral Trade Flows. *Federal Reserve Bank of Dallas*, 48.
- Grigoriadis, I. N., & Kamaras, A. (2008). Foreign Direct Investment in Turkey: Historical Constraints and the AKP Success Story. *Middle Eastern Studies*, 44(1), 53-68.

- Güngör, N. (2006). *Göç Olgusu ve Arabesk*. 229-236. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Başkanlığı.
- Güriş, S., Çağlayan, E., ve Güriş, B. (2013). *Eviews ile Temel Ekonometri*. İstanbul: Der Yayınları.
- Güven, Y. (2008). Türkiye’de 1980 Sonrası Dönemde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Analizi ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(1), 75-97.
- Has, H. (2007). *Spekülatif Sermaye Hareketlerinin Kontrolü ve Türkiye İçin Politika Önerileri*. Sermaye Piyasası Kurulu, İstanbul.
- Head, K., Mayer, T., ve Ries, J. (2002). Revisiting Oligopolistic Reaction: Are Decisions on Foreign Direct Investment Strategic Complements? *Journal of Economics & Management Strategy*, 11(3), 453-472.
- Head, K., ve Ries, J. (1998). Immigration and Trade Creation: Econometric Evidence from Canada. *The Canadian Journal of Economics*, 31(1), 47.
- Henisz, W. J. (2003). The power of the Buckley and Casson thesis: The ability to manage institutional idiosyncrasies. *Journal of International Business Studies*, 34(2), 173-184.
- Hicks, J. (1963). *The Theory of Wages* (Second Edition). Toronto: Macmillan and Company Limited.
- Hiratuka, C. (2008). *Foreign Direct Investment and Transnational Corporations in Brazil: Recent Trends and Impacts on Economic Development* (Sy 10; s. 17). Working Group on Development and Environment in the Americas.
- Hosseini, H. (2005). An Economic Theory of FDI: A Behavioral Economics and Historical Approach. *The Journal of Socio-Economics*, 34(4), 528-541.
- Hugo, G. (2005). *Migration in the Asia-Pacific Region*. Global Commission on International Migration Geneva.
- Hymer, S. H. (1960). *The international operations of national firms, a study of direct foreign investment* (Thesis). Massachusetts Institute of Technology.

- İçduygu, A., ve Keyman, E. F. (2000). Globalization, Security, and Migration: The Case of Turkey. *Global Governance*, 6(3), 383-398.
- Igwe, I. O. (2018). History of the International Economy: The Bretton Woods System and its Impact on the Economic Development of Developing Countries. *Athens Journal of Law*, 4(2), 105–126.
- Ihlamur, S. G., ve Öner, N. A. Ş. (Ed.). (2016). *Küreselleşme Çağında Göç* (3.Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- ILO, O. (2018). *How Immigrants Contribute to Developing Countries' Economies* (s. 190). Paris: OECD.
- International Organization for Migration. (2018). *World Migration on Report 2018* (s. 347). Switzerland.
- Jaumotte, M. F., Koloskova, K., ve Saxena, M. S. C. (2016). *Impact of Migration on Income Levels in Advanced Economies*. Washington, DC 20090, U.S.A: International Monetary Fund.
- Javorcik, B. S., Özden, Ç., Spatareanu, M., ve Neagu, C. (2006). *Migrant Networks and Foreign Direct Investment* (ss. 1-22). World Bank Policy Research: World Bank.
- Javorcik, B. S., Özden, Ç., Spatareanu, M., ve Neagu, C. (2011). Migrant Networks and Foreign Direct Investment. *Journal of Development Economics*, 94(2), 231-241.
- Joppke, C. (1998). Why Liberal States Accept Unwanted Immigration. *World Politics*, 50(2), 266-293.
- Kanca, O. (2012). 1950-1960 Arası Türkiye’de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), 47–63.
- Karadeniz, E. E. (1995). *The Impact Of Foreign Direct Investment On Turkish Manufacturing* (PhD Thesis). University of London, London.
- Karidis, S., ve Quinn, M. A. (2006). Fiscal Policy and Migration Flows: Evidence From the European Union. *Brussels Economic Review*, 49(4), 333-352.

- Karshenas, M. (2016). Power, Ideology and Global Development: On the Origins, Evolution and Achievements of UNCTAD. *Development and Change*, 47(4), 664-685.
- Kartal, B., ve Başçı, E. (2014). Türkiye'ye Yönelik Mülteci ve Sığınmacı Hareketleri. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2014(2), 25.
- Kaufmann, D., Kraay, A., ve Mastruzzi, M. (2009). *Governance Matters VIII: Aggregate and Individual Governance Indicators 1996-2008*. The World Bank.
- King, R. (2012). *Theories and Typologies of Migration: An Overview and a Primer*. 48.
- Kirişçi, K. (2000). Disaggregating Turkish Citizenship and Immigration Practices. *Middle Eastern Studies*, 36(3), 1-22.
- Kohler, A. (2013). *Income Distribution, Market Size, and Foreign Direct Investment*.
- Krishna, K. (2011). *Foreign Direct Investment in Nepal*. Arcada University of Applied Sciences International Business, Finland.
- Kugler, M., Levintal, O., ve Rapoport, H. (2017). *Migration and Cross-Border Financial Flows* (Sy WPS8034; ss. 1-34). The World Bank.
- Kugler, M., ve Rapoport, H. (2007). International Labor and Capital Flows: Complements or Substitutes? *Economics Letters*, 94(2), 155-162.
- Kütük, B. (2015). Türkiye'den Batı Avrupa'ya İşçi Göçünün Sosyolojik Çalışmalara Yansımaları. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (52), 609-654.
- Le, Q. T. (2017). *The Effect of Enforcement Actions on Lead Arranger's Reputation: Evidence from Syndicated Loans*. (Master's Thesis). Radboud Universiteit Nijmegen, Netherlands.
- Leblang, D. (2010). Familiarity Breeds Investment: Diaspora Networks and International Investment. *American political science review*, 104(3), 584-600.
- Lee, E. S. (1966). A Theory of Migration. *Demography*, 3(1), 47-57.
- Levent, A. (2011). Dünya'da ve Türkiye'de Nüfus Analizleri. *Sosyoloji Konferansları*, (25), 219-311.

- Li, F. (2010). *Economic Base Analysis Using Panel Data Regression: A Case Study of the Florida Regional Economy* (PhD Thesis). University of Florida, Florida.
- Ligthart, J., ve Singer, D. (2009). Do Immigrants Promote Outward Foreign Direct Investment? Evidence from the Netherlands. *Unpublished, Tilburg University*.
- Loewendahl, H., ve Loewendahl, E. E. (2001). *Turkey's performance in attracting foreign direct investment* (s. 44). European Network Of Economic Policy Research Institutes.
- Lüthi, B. (2010). *Migration and Migration History*.
- Mansoor, A. M., ve Quillin, B. (2006). *Migration and Remittances: Eastern Europe and the Former Soviet Union*. World Bank Publications.
- Markusen, J. R. (1995). The Boundaries of Multinational Enterprises and the Theory of International Trade. *Journal of Economic Perspectives*, 9(2), 169-189.
- Martin, P. L., ve Miller, M. J. (1980). Guestworkers: Lessons from Western Europe. *Industrial and Labor Relations Review*, 33(3), 315-330.
- Maslow, A. H. (1954). *Motivation and Personality*. Harper & Row, Publishers.
- Massey, D. S. (2003). *Patterns and Processes of International Migration in the 21st Century*.
- Memiş, E., ve Bülbül, C. (2014). *Eski Çağda Göçler*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Meyers, E. (2000). Theories of International Immigration Policy-A Comparative Analysis. *The International Migration Review*, 34(4), 1245-1282.
- Minkova, K. V. (2018). The Economic Roots of the Cold War: The IMF, ITO and Other Economic Issues in Post-War Soviet-American Relations. *Journal of Global Initiative*, 12(1), 18-31.
- Moosa, I. (2002). *Foreign Direct Investment: Theory, Evidence and Practice*. New York: Palgrave Macmillan.
- Mundell, R. A. (1957). International Trade and Factor Mobility. *American Economic Association*, 47(3), 321-335.

- Murat, M., ve Pistorresi, B. (2009). Emigrant and Immigrant Networks in FDI. *Applied Economics Letters*, 16(12), 1261-1264.
- Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme.* , (1951).
- Nayak, D., ve Choudhury, R. N. (2014). *A Selective Review of Foreign Direct Investment Theories* (Sy 143; s. 39). Thailand: United Economic and Commission for Asia and the Pacific.
- Nayyar, R. (2014). Traditional and Modern Theories of Fdi. *International Journal of Business and Management Invention*, 3(6), 23-26.
- Oban, R. (2007). Levanten Kavramı ve Levantenler Üzerine Bir İnceleme. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (22), 337-356.
- OECD. (2014). *Is Migration Good for the Economy?*
- Omelaniuk, I. (2013). *International Migration and Development: Contributions and Recommendations of the International System*. New York: United Nations Population Fund/International Organization for Migration. Google Scholar.
- Ortega, F., ve Peri, G. (2011). *The Aggregate Effects of Trade and Migration: Evidence from OECD Countries* (SSRN Scholarly Paper Sy ID 1806405). Rochester, NY: Social Science Research Network.
- Öksüz, M. (2010). Girit Meselesi'nin Belirsizlik Yılları (1908-1913). *Karadeniz Araştırmaları, Bahar*(25), 93-114.
- Özcan, E. D. E. (2017). Çağdaş Göç Teorileri Üzerine Bir Değerlendirme. *İş ve Hayat*, 2(4), 183-215.
- Özyakışır, D. (2013). *Göç Kuram ve Bölgesel Bir Uygulama*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Peet, R., Born, B., ve Fehrer, K. (2003). *Unholy Trinity: The IMF, World Bank and WTO*. Selangor, Johannesburg, USA: Wits University Press.

- Pennings, E., ve Altomonte, C. (2003). *Oligopolistic Reaction to Foreign Investment in Discrete Choice Panel Data Models* (s. 27). Innocenzo Gasparini Institute for Economic Research.
- Piperakis, A. S., Milner, C., ve Wright, P. W. (2003). Immigration, Trade Costs, and Trade: Gravity Evidence for Greece. *Journal of Economic Integration*, 18(4), 750-762.
- Preston, I. (2014). The Effect of Immigration on Public Finances. *The Economic Journal*, 124(580), 569–592.
- Protsenko, A. (2004). *Vertical and Horizontal Foreign Direct Investments in Transition Countries* (PhD Thesis). Ludwig-Maximilians-Universität, München.
- Rauch, J. E., ve Trindade, V. (2002). Ethnic Chinese Networks in International Trade. *Review of Economics and Statistics*, 84(1), 116–130.
- Reichlová, N. (2005). *Can the Theory of Motivation Explain Migration Decisions?* (Working Papers IES Sy 97). Charles University Prague, Faculty of Social Sciences, Institute of Economic Studies.
- Republic of Turkey Prime Ministry State Organization. (2006). *National Rural Development Strategy* (s. 42). Ankara.
- Rischin, M. (1972). Immigration, Migration, and Minorities in California: A Reassessment. *Pacific Historical Review*, 41(1), 71-90.
- Rowthorn, R. (2008). The fiscal impact of immigration on the advanced economies. *Oxford Review of Economic Policy*, 24(3), 560-580.
- Samuelson, P. A. (1954). The Pure Theory of Public Expenditure. *The MIT Press*, 36(4), 387–389.
- Sassen, S. (2016). A Massive Loss of Habitat: New Drivers for Migration. *Sociology of Development*, 2(2), 204–233.
- Savaşan, F. (2013). *Kamu Ekonomisi*. İstanbul: Kitap Matbaacılık.
- Scholten, U., ve Thum, M. (1996). Public Pensions and Immigration Policy in a Democracy. *Public Choice*, 87(3/4), 347-361.

- Selçuk, F., ve Ertuğrul, A. (2001). A Brief Account of the Turkish Economy: 1980-2000. *Russian and East European Finance and Trade*, 37(6), 6-30.
- Sheytanova, T. (2014). *The Accuracy of the Hausman Test in Panel Data: A Monte Carlo Study* (Master's Thesis). Örebro University, Sweden.
- Singh, N. U., Das, K. K., ve Roy, A. (2017). *How To Test Endogeneity or Exogeneity: An E-Learning Hands on SAS* (s. 28).
- Smith, A. (2014). *Milletlerin Zenginliği* (6. Baskı; H. Derin, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Somin, I. (2008). Tiebout Goes Global: International Migration As A Tool For Voting With Your Feet. *Missouri Law Review*, 73(4), 1-18.
- Sönmez, A. (2008). *The Dynamics Of Foreign Direct Investment In Turkey From A Historical Perspective* (Master's Thesis). Bilkent University, Ankara.
- Suny Levin Institute. (t.y.). *Migration and Globalization* (s. 37).
- Şener, S., ve Kılıç, C. (2008). Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Yabancı Sermaye. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 22-50.
- Tarnoff, C. (2018). *The Marshall Plan: Design, Accomplishments, and Significance* (s. 32). Congressional Research Service.
- Tatoğlu, F. (2018). *Panel Veri Ekonometirisi* (4.Baskı). İstanbul: Beta.
- T.C. Ekonomi Bakanlığı. (2018). *Uluslararası Doğrudan Yatırım Verileri Bülteni* (s. 19). Ankara.
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2017). *Uluslararası Doğrudan Yatırımlar Raporu*. Ankara.
- Te Velde, D. W. (2006). *Foreign Direct Investment and Development: An Historical Perspective*. Overseas Development Institute ODI.
- Teece, D. J. (1985). Multinational Enterprise, Internal Governance, and Industrial Organization. *The American Economic Review*, 75(2), 233-238.

- Tezel, Y. S. (1970). Birinci Büyük Millet Meclisinde Yabancı Sermaye Sorunu: Bir Örnek Olay. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 239-251.
- The Heritage Foundation. (2019). *2019 Index of Economic Freedom*.
- The Un Refugee Agency. (t.y.). *Who is a Refugee?* (s. 13). Brussels, Belgium.
- Tiebout, C. M. (1956). A Pure Theory of Local Expenditures. *Journal of Political Economy*, 64(5), 416-424.
- Timmer, A. S., ve Williams, J. G. (1998). Immigration Policy Prior to the 1930s: Labor Markets, Policy Interactions, and Globalization Backlash. *Population and Development Review*, 24(4), 739-771.
- Tobin, J. (1958). Liquidity Preference as Behavior Towards Risk. *The Review of Economic Studies*, 25(2), 65-86.
- Tong, S. Y. (2005). Ethnic Networks in FDI and the Impact of Institutional Development. *Review of Development Economics*, 9(4), 563-580.
- Trakman, L., ve Ranieri, N. (Ed.). (2013). *Foreign Direct Investment: An Overview*. Rochester, NY: Social Science Research Network.
- Tuna, M. (2014). *Türkiye ve Yeni Uluslararası Göçler*. Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Turkish Citizens Living Abroad. (2019). *Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs website*: 28 Ekim 2019 tarihinde <http://www.mfa.gov.tr/the-expatriate-turkish-citizens.en.mfa> adresinden alınmıştır.
- Türbedar, E. (2010). Barışın 15. Yıldönümünde Bosna-Hersek: Dayton Barış Anlaşması'nın Neticelerinin Değerlendirmesi. *TEPAV*.
- United Nations Conference on Trade and Development Stat. (2018). *UNCTADSTAT*. 15 Aralık 2018 tarihinde <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=96740> adresinden alınmıştır.
- United Nations. (2018). *World Investment Report 2018: Investment and New Industrial Policies* (s. 193). Geneva.

- United Nations Conference on Trade and Development (Ed.). (1985). *The History of UNCTAD, 1964-1984*. New York: United Nations.
- United Nations Conference on Trade and Development. (2010). *World Investment Report 2010: Investing in A Low-Carbon Economy*. New York and Geneva.
- United Nations Conference on Trade and Development. (2013). *Global Investment Trends Monitor* (Sy 11; s. 8).
- United Nations Publication. (2018). *World Economic Situation And Prospects* (s. 187). New York.
- Vergil, H., ve Bahtiyar, B. (2017). Ekonomik Büyüme Farklılıklarının Açıklanmasında Sosyal Sermayenin Etkisi: Güven Düzeyi Üzerinden Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(5), 673–686.
- Vural, İ. Y., ve Zortuk, M. (2011). Foreign Direct Investment as a Determining Factor in Turkey's Export Performance. *Eurasian Journal of Business and Economics*, 4(7), 13-23.
- Wang, M., Wong, M. S., ve Granato, J. (2013). The effect of foreign direct investment on international migration: Does education matter? *The World Economy*, 36(5), 537–562.
- Wang, Y., Rodríguez de Gil, P., Chen, Y.-H., Kromrey, J. D., Kim, E. S., Pham, T., ... Romano, J. L. (2017). Comparing the Performance Of Approaches for Testing the Homogeneity Of Variance Assumption in one-Factor ANOVA Models. *Educational and Psychological Measurement*, 77(2), 305–329.
- Wheelwright, E. L., ve Buckley, K. D. (Ed.). (1975). *Essays in the Political Economy of Australian Capitalism*. Sydney: Australia and New Zealand Book Co.
- White, H. (1980). A Heteroskedasticity-Consistent Covariance Matrix Estimator and a Direct Test for Heteroskedasticity. *Econometrica*, 48(4), 817.
<https://doi.org/10.2307/1912934>
- White, R. (2007). Immigrant-Trade Links, Transplanted Home Bias and Network Effects. *Applied Economics*, 39(7), 839-852.

- Wooldridge, J. M. (2013). *Introductory econometrics: A modern approach* (Fifth Edition). A.B.D: Nelson Education.
- Yaffee, R. (2003). A Primer for Panel Data Analysis. *Connect: Information Technology at NYU*, 1–11.
- Yilmazata, M. (2005). *Avrupa Devletlerin Bloklaşma Sürecinde 1908/1909 Bosna'nın ilhak krizi* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Yücel, F. (2015). *Cumhuriyet Türkiye'sinin Sanayileşme Öyküsü*. Ankara: Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı.
- Zelinsky, W. (1971). The Hypothesis of the Mobility Transition. *American Geographical Society*, 61(2), 219–249.
- Zubiashvili, T., ve Atanelishvili, T. (2019). Some Aspects of the Georgia-CIS Trade Relations. *Ecoforum Journal*, 8(2).

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Sercan YAVAN

Doğum Yeri ve Tarihi : Ankara / 22.06.1989

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye,
2007-2011

Lisans Öğrenimi : Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme,
2007-2011, Çift Anadal

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

İş Deneyimi

Araştırma Görevlisi : (2012-Devam ediyor) Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın
Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, Aydın

İletişim

E-posta Adresi : sercan.yavan@hotmail.com / sercan.yavan@adu.edu.tr

Tarih : 28.11.2019